

KNJIŽEVNA
REPUBLIKA
ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST

SADRŽAJ

IN MEMORIAM DUBRAVKA UGREŠIĆ

Velimir Visković: Šeherezadin dar. Sjećanja na Dubravku Ugrešić (I. dio) 3

PJESME

Monika Herceg: Kad se dogodi pjesma, 19

Branislav Glumac: Noću kad me probudi noć, 24

Vesna Biga: Pjesme, 36

Ana Prolić: Pjesme, 44

Jovana Nastasijević: Sve će biti bolje, 70

Zorica Bajin Đukanović: Pesme, 95

NOVA PROZA

Zoran Ferić: Viki, 112

Anja Šovagović: Barunica Castelli, 118

Ante Armanini: Tvoj dom je sablazan, Hamlete, 127

PRIJEVOD

Mary Oliver: Uzvodno (izbor i prijevod fragmenata iz eseja: Dorta Jagić), 134

KLOPKA ZA USPOMENE

Joško Božanić: Trista lica traži autora, 142

GODIŠTE XXI

Zagreb, srpanj–prosinac 2023. Broj 7–12

OGLEDI, ISTRAŽIVANJA

Nikica Mihaljević: *Armagedon ante portas* ili *ex oriente lux*, 160

KRITIKE

Damir Radić: Iznenađujući korak unatrag
(*Kristian Novak: Slučaj vlastite pogibelji*), 180

Miroslav Mićanović: Sjedite na obalu lokalne rijeke i čekajte
(*Marko Pogačar: Knjiga praznika*), 183

Miroslav Mićanović: To što nišaniš nije živo
(*Robert Perišić: Siromašni čovjek kojeg boli glava*), 186

Nikica Mihaljević: Oslobođanje od nostalgije
(*Nenad Rizvanović: Brodovi nad gradom*), 189

Nikica Mihaljević: Misli o teškom vremenu
(*Slobodan Uzelac: Na strani svojih. Pola stoljeća u hrvatskoj i srpskoj politici*), 191

Darija Žilić: Plevnik kao književni kritičar
(*Danko Plevnik: Iza konteksta*), 195

Goran Vojković: Mačja internacionala ili transvrsni zbornik
(*Suzana Marjanić, ur. i Rosana Ratkovčić, ur: Mačkozbornik: Od Bastet do Catwoman*), 197

Velimir Visković

Šeherezadin dar

Sjećanja na Dubravku Ugrešić
(I. dio)

Zbližavanje

3

Dubravku sam upoznao u jesen 1973. godine na poslijediplomskom studiju književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Pravilno lice, krupne oči, visoka, nešto krupnija (nikad se, ni u mladosti, nije uklapala u manekenske standarde), bila je lijepa djevojka. Dvije godine starija od mene; ja sam diplomirao nešto prije roka, s dvadeset i dvije godine, ona je studirala pet godina, susreli smo se kao kolege na istoj godini studija na poslijediplomskome. Bilo je tu okupljeno zanimljivo društvo: Goran Tribuson, Slobodan P. Novak, Dunja Fališevac; čak je u početku dolazila na predavanja već afirmirana kazališna kritičarka s Radio Zagreba Mani Gotovac, ali ona je s vremenom odustala.

Zapravo mi je Dubravkino lice bilo već poznato, zapamtio sam ga jer je dugo njezin crno-bijeli portret bio u izlogu knjižare Studentskog centra, pored koje sam svakodnevno prolazio. Njezina dječja knjiga *Mali plamen* (naklada Mladost) dobila je 1971. neku uglednu nagradu, pa su u knjižari (vjerojatno u dogovoru s izdavačem) postavili fotografiju laureatkinje u izlog, što su često običavali tih godina s nagrađivanim knjigama i piscima.

Ja sam na predavanjima na poslijediplomskom bio dosta aktivan, stalno sam se javljao, raspravljao s profesorima, ponekad ih dovodio i u nezgodnu poziciju svojim pitanjima. A mlade intelektualke vole takve neinhibirane pametnjakoviće koji lijepo pričaju i svašta znaju.

U mojem upoznavanju s Dubravkom posrednik je bio Salih Isak. Iznimno komunikativan, ali pomalo čudak, Salih je znao sve tračeve iz svijeta kulture, a izuzetno je mnogo čitao, ne samo knjige već i novine; svaki dan je puno vremena provodio u čitaonicama knjižnica gdje je mogao iščitati sva novinska

izdanja iz cijele Jugoslavije. Ponešto je i pisao, uglavnom dramske tekstove, koje će u suradnji sa Zlatkom Bourekom, nekoliko godina kasnije, i uprizoriti.

Salih mi je Dubravku ishvalio kao sjajnu dječju spisateljicu, ali i dobru poznavateljicu suvremene ruske literature. Zapravo mi je pomogao da prijedem prvu prepreku u upoznavanju, jer unatoč dojmu elokventnoga dalmatinskoga galeba, kakav sam ostavljao u svojoj okolini, bio sam prilično sramežljiv i ženama sam pristupao samo ako su mi one uvjerljivo signalizirale da sam im zanimljiv. A Dubravka baš i nije odašiljala takve signale, reklo bi se — nije bila koketa. I ona je čekala da joj muškarac prvi pristupi.

No, kad smo počeli razgovarati, malo–pomalo nam je bivalo jasno da imamo niz zajedničkih tema. Dubravku je kao talentiranu rusisticu mentorirao Saša Flaker kojega sam iznimno cijenio; govorilo se da će je dovesti na Katedru za rusku književnost, ali postavljena je za asistenticu u Institutu za književnost pri Filozofskom fakultetu, gdje se uglavnom brinula za Flakerove međunarodne projekte, prije svega za višesveščani *Pojmovnik ruske avangarde*, koji je potpisivala s Flakerom kao suurednica. Taj *Pojmovnik* je okupljao sve viđenije slaviste iz zapadne Europe, pa i nekih zemalja sovjetskog bloka. Iz Sovjetskog Saveza nije ih bilo jer je avangarda sedamdesetih još tamo bila tabu tema, a i Flakerovi odnosi sa sovjetskim znanstvenicima (pa i političkim vlastima) nisu bili dobri: profesor je održavao dobre veze s disidentima, pratio i komentirao »samizdat« produkciju pa je zbog toga sovjetskom režimu bio zazoran. Preko njega je i Dubravka postupno upoznavała tu »podzemnu« rusku scenu, a kad je nakon nekoliko godina otišla na jednogodišnju stipendiju postala je najbolja hrvatska, pa i jugoslavenska, poznavateljica te sovjetske *underground* scene.

Ja o ruskoj avangardi nisam znao previše; uglavnom ono što sam pročitao u Flakerovim *Hereticima i sanjarima* i čuo od njega u prijateljskim druženjima.

Bio sam oduševljen romanom *Maestro i Margarita* koji se 1969. pojavio u prijevodu Vide Flaker. Doduše, Bulgakov je pripadao postavangardistima, a u mojoj generaciji fantastičara bio je omiljen. Dubravka se, pak, avangardom bavila sustavno, za temu magisterija odabrala je, koliko se sjećam, Borisa Piljnjaka. Prvi put sam od nje čuo za Danila Harmsa, kojega će ona prevoditi i predstavljati hrvatskoj i jugoslavenskoj javnosti. Sustavno je čitala i recentnu rusku književnost, već sedamdesetih je čitala Andreja Bitova, s kojim će se upoznati i prisno zbližiti za svojih boravaka u SSSR–u.

Od nje sam mnogo mogao naučiti, a meni je oduvijek bilo draže slušati što drugi imaju reći nego dosađivati drugima svojim znanjima. Bar u privatnim druženjima. Onima koji me slušaju u javnim prigodama to vjerojatno izgleda čudno, jer me doživljavaju kao pričalicu, ali ja doista volim prijateljevati s ljudima od kojih imam što čuti.

Kad su se približili ispiti na kraju semestra, prišle su mi Sonja K. i Dubravka: mogu li im pomoći da pripreme ispit iz Stilistike kod profesora Pranjića.

Na Pranjićevim sam se predavanjima i vježbama često javljao i stilistički interpretirao književne tekstove; one su primijetile da se Pranjić s uvažavanjem odnosi prema meni, a meni su te interpretacije glatko išle bez obzira na to radi li se o nekom kanonskom ili novom i potpuno nepoznatom tekstu.

Zanimljive su bile te naše zajedničke pripreme ispita (obično kod Dubravke, ili u mojoj podstanarskoj sobi). Sonja je bila lijepa kao lutka, s prirodno plavim dugim uvojcima, iznimno svjesna svoje ljepote i privlačnosti. Za razliku od Dubravke koja nikad nije koketirala, Sonja je neprekidno zavodila sve oko sebe, i dobro joj je to stajalo. Bila je friško udana, za jednog profesora s anglistike, dosta starijeg i ne baš fizički privlačnog; svi smo se pitali što takva ljepotica radi s njim. Sigurnost, karijera, vrag će ga znati? Vjerojatno je i ona sama postavljala pitanje je li taj brak imao smisla: moglo se naslutiti da brak neće dugo potrajati. Uskoro se, doista, razvela i odselila u Švedsku. Desetak godina kasnije susreo sam je u Rovinju: bila je još jako lijepa, lutka.

I tako smo se nas troje pripremali za ispit; ja sam kolegicama pomogao da odaberu tekstove koje će interpretirati na ispitu i izveo neku vrstu oglednih interpretacija, saslušao njihove komentare, pa smo potom korigirali moje prijedloge i tražili finalnu formu. Bile su pametne djevojke, nije trebalo puno truda; sigurno bi bile uspješne i bez mene, ali ovo je bila prigoda da se družimo, zafrkavamo, zajedno smijemo. Sonja je uživala pokazujući svoje »samostojeće čarape«, podižući svoju ljetnu haljinicu sve do vrha bedara, a Dubravka i ja smo se divili njezinoj ljepoti i uživali u tome kako nas Sonja ženstveno šarmira.

U svakom slučaju, kroz te »radne susrete« shvatili smo kako nam je lijepo kad smo zajedno. Mene je više privlačila ozbiljna Dubravka, uostalom i ona i ja smo bili slobodni, nismo bili u vezama. Kad smo se zbližili, govorila je o svojoj dugogodišnjoj studentskoj vezi s Mirom, iz koje je izišla u fazi kad je trebalo odlučiti hoće li se trajno vezati. Veza se prebrzo rutinizirala, partner joj je dosadio. Dubravka je shvatila kako je dugogodišnjeg dečka nadrasla, nije to bilo rješenje za cijeli život, pobjegla je iz veze.

Ja sam, pak, bio u dvogodišnjoj strastvenoj vezi s jednom lijepom vojvođanskom glumicom, koja me je naposljetku ostavila. Jest da je ona to spakirala u priču koja je ciljala moju taštinu, o tome kako sam ja pametan i zgodan pa se ona osjeća inferiornom u našoj vezi, ali faktično — ostavila me zbog udvarača koji ju je dugo opsjedao šaljući goleme bukete cvijeća i pričajući joj o svojoj ludoj zaljubljenosti. A ja sam ostao emocionalno ranjen, nesretan; tješio sam se sljedeće dvije godine mijenjajući partnerice: kvantiteta, kad već nisam imao kvalitetnu vezu. Zapravo sam se plašio emocionalnog otvaranja, da opet ne ostanem sam i ranjen.

Antipodni temperamenti koji se privlače

Dubravka i ja smo postali baš bliski prijatelji pripremajući taj ispit iz Stilistike, nastavili smo se viđati i poslije ispita. Postali smo dečko i cura; doduše taj transfer od prijateljstva prema ljubavnoj (i ljubavničkoj) vezi nije bio tako skladan i prirodan. Ja sam po prirodi strastven, temperamentan, Dubravka uspirena, suzdržana; sve je u pristupu njoj moralo biti jako smirujuće, polako, nježno. Zafrkavao sam se zločesto da je ona po svojoj prirodi koala, stalno očekujući od nje da ubrza svoj ritam. Ona je, pak, očekivala da se ja prilagodim njoj.

Satima bismo ležali zavaljeni u udobnim foteljama ili na krevetu i pričali. Svidalo mi se što je Dubravka duhovita; ima dobar talent opažanja, uočavanja karakternih i fizičkih osobina ljudi iz naše okoline i interpretiranja tih osobina na humoran, otkačen, »harmsovski« način. Pritom je pušila cigaretu za cigaretom; zavaljena, držala je pepeljaru na prsima ili trbuhu, zaboravljala je otresati pepeo u regularnom ritmu pa je oko nje uvijek bilo dosta rasutog pepela. Ja sam u to vrijeme bio nepušač; nije mi toliko smetao sam duhanski dim ni miris strastvene pušačice, ali rasuti pepeo po mojoj postelji bogme jest.

6

Da, nedostajalo mi je u našoj vezi strasti i ludila, kakvo sam doživljavao u vezi s Rozom L., mojom prvom velikom ljubavlju. Ali istodobno, divio sam se Dubravkinu poznavanju književnosti i njezinu humoru.

Bilo mi je jasno da je karijera dječjeg pisca ne zadovoljava, da se priprema za karijeru »pisca za odrasle«, njezini usmeni portreti bili su zapravo vježbe iz književne karakterizacije, a njezine anegdotalne priče male novele.

Naša je veza potrajala nekoliko mjeseci, do kraja lipnja 1974. godine i mog njegov odlaska na more, u roditeljski stan u Splitu i u vikendicu u Drašnicama. Očekivala je, čini mi se, da ću je pozvati na zajedničko ljetovanje, ali ja to nisam učinio. Nisam čak ostavio ni broj telefona svojih roditelja kako bi me mogla nazvati, ni adresu kako bismo razmjenjivali pisma.

Nisam je želio izgubiti kao prijatelja, imponirala mi je svojom pameću i šarmom, ali činilo mi se kako nismo dobar ljubavni par. Ni ona, očito, mene nije željela prognati iz svojeg života. Kad sam se ujesen vratio u Zagreb, nastavili smo se viđati kao prijatelji. Manje smo se susretali u našim životnim prostorima, obično bih ja navraćao u sobičak Instituta za književnost na Filozofskom fakultetu gdje su radile dvije Dubravke: Ugrešić i Oraić, tada i suradnice i prijateljice.

Ta će malena soba služiti i kao redakcija časopisa *Umjetnost riječi*, poslije i *Književne smotre*, kad bude pokrenuta. Dolazili su tu svakodnevno brojni profesori i asistenti s Filozofskog fakulteta, ali i mi koji nismo radili na tom fakultetu poput Antuna Šoljana i mene.

Jesam li ja taj arogantni Bublik?

Ja ću u proljeće 1975. upoznati Gogu P.; zaljubit ću se, u toj vezi nije nedostajalo strasti, temperamenta, pa ni ludila. Goga se nije previše sviđala Dubravki; uostalom kad imaš 26 godina (kao Dubravka tada) netko tko ima samo 18 ipak je prebalav za druženje, pogotovo kad hoda s tvojim bivšim »dečkom«.

Prijateljski susreti s Dubravkom donekle će se prorijediti, ali kad god bismo se vidjeli na predavanjima na poslijediplomskom, ili kada bih navratio u Institut, lijepo bismo pričali. Dubravka je 1976. godine objavila još jednu dječju knjigu, *Filip i Srećica*, koja je također naišla na afirmativne odjeke kod kritike i publike. Ali već je radila na svojoj prvoj knjizi za odrasle *Pozu za prozu*, koja će biti objavljena 1978.

Nije mi pokazivala dijelove te svoje »knjige za odrasle« dok je pisala; donijela mi ju je na poklon u Leksikografski tek kad je izišla iz tiska. Ne previše opsežna knjiga (jedva stotinjak stranica) objavljena je u nakladi Centra za društvenu djelatnost omladine SSOH; proteklih godina isti je nakladnik objavio i niz drugih autora »mlade proze«. Knjiga se sastojala od tri pripovijetke, bolje reći tri prozna fragmenta, jer ti sastavni dijelovi knjige nemaju klasičnu strukturu pripovijedaka. Osnovna ideja svih fragmenata jest poigravanje s konvencijama narativnosti, propitivanje odnosa fikcije i stvarnosti; pripovjedačica se stalno uključuje izravno u pripovijedanje komentirajući postupke likova i njihove uzajamne odnose. Rekli bismo da je metaliterarnost glavna preokupacija autorice.

Središnje mjesto u knjizi ima najduži fragment *Love story*, u kojem se govori o odnosu autorice i Bubluka, momka u kojega je ona zaljubljena; autorica Bubliku stalno pokazuje svoje priče i zapise, koje on komentira s pozicije arogantne, samozaljubljene sveznalice. Pritom autorica svjesno asocira Šeherezadu, jer pripovjedačica »zavodi« Bubluka na način kako Šeherezada pričanjem zavodi Šahrijara. Pisati/pričati da bi se zavelo čitatelja/slušatelja, zaslužilo ljubav, trajna je ideja koja prožimlje cijeli opus Dubravke Ugrešić; ova knjiga samo začinje tu temu.

Dok sam čitao *Pozu za prozu*, posebno *Love story*, imao sam osjećaj lagane nelagode; neke Bublikove replike podsjećale su me na moje iskaze, kao da su mi uzete iz usta. Iako sam pred Dubravkom često komentirao razne autore i njihove knjige, pa i njezine ideje i zamisli, nisam mislio da sam pritom bio samodopadan i arogantan kao Bublik.

Nisam izdržao da joj ne prigovorim kako me krivotvorila; samo se nasmijala:

— Pa, nema tu baš preslikanih životnih situacija; čak i kad neke likove u *Vražjoj literaturi* nazivam imenima stvarno postojećih osoba, to nije dokumentarni tekst, likovi balansiraju između fakcije i fikcije. Ne, brini se, ne osvećujem ti se; da to činim, prošao bi puno gore!

Eto, što da radim, dio mene ugrađen je u Dubravkinu knjigu, pa sviđalo mi se to ili ne!

Nakon prve knjige za »odrasle« Dubravku smo svi počeli više uvažavati kao pisca, ali još ona nije imala status kao Pavličić ili Tribuson. Sljedećih će godina objaviti esejističku knjigu *Nova ruska proza* (1980.) u kojoj će demonstrirati svoje poznavanje recentne ruske književnosti, a godinu dana kasnije pojavit će se njezin prvi veliki hit *Štefica Cvek u raljama života*.

Naš izlet u Italiju

8

U međuvremenu, moj se život zakomplicirao, nakon povratka iz JNA ujesen 1979. brak s Gogom bio je poljuljan; sve češći nesporazumi doveli su do razlaza, pa naposljetku i razvoda. Nisam bio naročito sretan, nadao sam se da ćemo uspjeti spasiti brak — pa, zaboga, imamo prekrasnog malog sina — ali nije išlo.

U toj fazi ponovno se intenzivno družim s Dubravkom, smiruju me razgovori s njom. Ona je netko tko me može razumjeti, podržati, nježna je. Ponovno smo jako bliski. Dogovaramo se u ljeto 1980. da zajedno odemo u Italiju, tjedan dana u Veneciju i Firencu.

Tada još nisam imao auto, putovali smo vlakom. Toplo ranoljetno jutro, ulazimo na venecijanski kolodvor Santa Lucia. Planiram naći sobu u nekom od malih hotela naćičkanih oko kolodvora. U podnožju našeg hotelčića zgodan je neveliki restoran. Nakon tuširanja i kratkog sna silazimo na objed. Jedemo ribu, pijuckamo vino. Sve toplije je, uvlačimo se dublje u hlad pod tendom. Biramo kolač i naručujemo kavu i još vina.

Nisam baš zamišljao izlet u Veneciju kao dokoličarsko ljenčarenje; htio sam da šetamo kroz venecijanske ulice, pa da se i izgubimo u labirintima postraničnih kaleta, da otkrivamo nove vizure toga čarobnog grada. Ili možda da brodom odemo na Murano, možda na Lido na kupanje. Ali Dubravki se ne hoda, a zapravo ni meni, bar ne dok sunce prži. I tako sjedimo i pričamo satima. Komentiramo prolaznike. Prisjećamo se nekih ljudi i zgoda iz naših dotadašnjih života, pričamo o knjigama i piscima; nepovezano, fjakasto prelazimo s teme na temu.

Konačno oko pet popodne nagovorio sam Dubu da se pokrenemo. Ja bih da hodamo do trga San Marco. Ali Duba neće, pita me koliko ima do tamo; sat hoda ako ne zalutamo, odgovaram; ma, ni govora, uzet ćemo gondolu ili taksi-brod, veli ona.

— Ali gondola vozi samo kratke relacije, i to po ruti koju bira gondolijer; to je za američke turiste. A oni prekrasni brzi morski taksiji od mahagonija bi do Trga San Marco došli bar sto tisuća lira. To si ne možemo priuštiti. Hajde,

idemo *vaporettom*; on je znatno jeftiniji od morskog taksija. Vidjet ćeš, i *vaporetto* duž kanala Grande je izuzetno iskustvo!

Vaporetto je u to vrijeme koštao valjda tri tisuće lira po osobi, bio sam zadovoljan. Namjeravao sam preuzeti sve troškove puta i boravka, da budem apsolutni džentlmen, ali opet nisam želio (a ni mogao) razbacivati novac.

Stigli smo na Trg svetoga Marka, ali Dubravki se nije išlo u razgledavanje Duždeve palače: sjeli smo u znamenitu kavanu Florian, pili kavu, slušali muziku maloga kavanskog sastava i gledali rijeku turista. I golubove.

Ta tri–četiri dana proveli smo uglavnom u venecijanskim kafićima i restoranima, ne znam jesmo li hodali ukupno tri sata. Dvije koale.

U Firencu smo stigli u sumrak. Ja sam planirao da dođemo znatno ranije kako bismo na miru mogli odabrati hotel. Ljeto je, povoljniji hoteli se brzo popune. Ali nije bilo šanse. Najprije smo se u Veneciji dugo izležavali uz obavezno pušenje cigareta; potom smo se morali spakirati i napustiti sobu; dobro, prihvatili su da ostavimo prtljagu u sobičku uz recepciju. Potom kava i kolač u restorančiću, što je ubrzo preraslo u ručak, onda pijuckanje vina nakon ručka, čekanje da popusti pripeka; tko će po suncu vući prtljagu do kolodvora, tim kaletama ne voze taksiji. Za Firencu smo krenuli tek iza četiri popodne, vlak je putovao nešto više od četiri sata, stigli smo kad se smrkavalo.

Nije tada bilo interneta pa da izguglate hotele i *albergue*. Moj je plan bio da odsjedamo u hotelčićima s dvije zvjezdice, koji su imali kupaonicu s tušem i koštali su od šezdeset do sto tisuća lira. Eventualno smo mogli noćiti i u onima koji su imali zajedničku kupaonicu na katu, a samo umivaonik u sobi, iako sam bio uvjeren da je to Dubravki nekomforno (to je dolazilo u obzir samo u krajnjem slučaju).

Vukli smo svoju prtljagu i obilazili hotele oko kolodvora. Ništa, sve popunjeno! Preznojavam se, ne toliko zbog tereta prtljage, više zbog nelagode pred Dubravkom: eto, ne uspijevam organizirati noćenje. Pritajeno bjesnim jer je nisam uspio nagovoriti da krenemo ranije.

U jednom trenutku nađemo se pred hotelom s pet zvjezdica, smještenim u renesansnoj palači.

— Hajde, pogledaj na recepciji imaju li slobodnih soba!

— Dubo, mislim da mi to sebi ne možemo priuštiti, pa to je pet zvjezdica, vidi kakva je to luksuzna palača!

— Nećeš sam platiti, ja ću snositi pola troška!

Ušao sam, imaju još slobodnih soba, noćenje je četiri stotine tisuća lira. Pet puta više nego što sam ja planirao kao razuman trošak. No, hajde, nema smisla da bauljamo unaokolo, idemo ovdje prenoćiti pa možemo sutra potražiti povoljniji smještaj.

Poslije sam u svome životu bio u nekim doista luksuznim hotelima, ali ovaj je bio zaista poseban: velika mramorom opločana kupaonica s mnoštvom mekanih ručnika; golemi krevet s prekrasnom posteljinom, zdjele s voćem. Na

stropu freske, djeluju kao originali stari četiri ili pet stoljeća. Ležiš i gledaš te ružičaste anđelčice. Raj!

Dubravka zausti:

- Provest ćemo sva tri dana ovdje, ja ovo ne napuštam!
- Dobro, ako sudjeluješ u pokrivanju troška, nemam ništa protiv!

Iako je jedno noćenje koštalo trećinu moje uredničke plaće, nisam se bunio. Jedini je problem bio što sam ponio samo dvije tisuće maraka (oko dva milijuna lira). Kartice tada još nismo imali, a nisam ponio putne čekove; računao sam da će dvije tisuće maraka biti posve dostatno za sedmodnevno putovanje. Za nas oboje.

Tri dana smo uživali u tom luksuzu, ne samo u vrhunskom apartmanu već i jutarnjim obrocima. Neviđeno bogat švedski stol, a u to vrijeme švedski stol je u hotelima u nas bio nepoznanica. Dimljeni losos, desetak vrsta pršuta i buđole, bezbroj vrsta sireva, pa blijedoružičasti Wellington odrezak, potom šunka zapečena u kruhu. Kolači, hrpa egzotičnog voća. Pojma nemam čega tu sve nije bilo. Uživali smo, iz hotela izlazili kasno. Naravno, u potrazi za ugodnim hladom kakvog bistroa s lijepim pogledom. Bilo mi je jasno da se Dubravki ne da gužvati s masom turista po galerijama. Ne sjećam se čak jesmo li obišli i čuvenu galeriju Uffizi, koju sam redovito posjećivao za svih svojih boravaka u Firenci.

Vratili smo se iz Italije puni dojmova, ali malo umorni jedno od drugoga, s jasnom sviješću koliko se razlikujemo temperamentima. Nismo stvoreni da budemo par koji skladno dijeli svakodnevicu (s pravom da interveniramo jedno drugome u život). Ali željeli smo i dalje biti prijatelji koje povezuju slični književni interesi; htjeli smo i dalje biti bliski.

Dubravka postaje hit pisac, ja se ponovno ženim

U tom razdoblju Dubravka radi na svojoj *Štefici Cvek*. Priča mi o nastajanju rukopisa, o tome kako pomoću klišeja herc romana, koje konzumira njezina mala (anti)junakinja, skromna debeljuškasta daktilografinja, pokušava ispričati humorističnu priču koja će doticati neke stereotipove koji se vezuju za muško-ženske odnose na Balkanu; ujedno će spajanjem tehnika krojačkog arka i principa narativne kompozicije problematizirati naraciju u suvremenoj prozi. Pokazuje mi rukopis; sviđa mi se, mislim da može biti čitan na raznim razinama: kao šarmantna proza o ljubavnim zgodama i nezgodama jedne prosječne djevojke koja žudi za velikom ljubavi, ali i kao metaliterarna konstrukcija koja se bavi istraživanjem različitih tipova naracije.

Dubravki se nije sviđelo moje povezivanje njezina poigravanja konvencijama herc proze s Pavličićevim i Tribusonovim recentnim priklanjanjem krimiću: upotreba narativnih klišeja trivijalne književnosti kako bi se privukla

pozornost publike; moja je teza bila da ih to povezuje. Dubravka i inače nije voljela da je dovodim u vezu s drugim piscima s hrvatske književne scene. Ni kasnije, kad je budem spominjao kao dio feminističkog vala hrvatske proze, pa je budem dovodio u vezu s Irenom Vrkljan i Slavenkom Drakulić, ona će se tome opirati. Negirat će i svoju vezu s feminizmom, premda je vrlo dobro poznavala feminističku lektiru i sasvim sigurno je bila feministica, ali nije htjela biti tretirana kao dio pokreta. Ona je tražila individualan tretman.

Roman je prvo ponudila časopisu *Forum*; glavni urednik Marijan Matković ga je prihvatio i objavio, jer je u svojem časopisu povremeno objavljivao kratke romane u cijelosti (recimo, Šoljanov *Kratki izlet*). Potom je roman izašao u knjižnom obliku u Grafičkom zavodu Hrvatske.

Izazvao je pozornost javnosti: bio popraćen pohvalnim kritikama, a solidno je i prodavan. Urednik Znanja Zlatko Crnković rekao mi je kako mu je Dubravka nudila svoj roman za biblioteku HIT, ali njemu se činilo da nema dovoljan komercijalni potencijal za tu ediciju; ponudio joj je da knjiga ide u manje komercijalnoj ediciji ITD, što ona nije prihvatila. Ako je to istina, Crnković se prevario, kao i u slučaju Danila Kiša.

Štefica Cvek će svoj novi život početi živjeti kad 1984. Rajko Grlić po njoj snimi vrlo gledani film *U raljama života*. Uspjeh filma doveo je do novih izdanja knjige, a pojedine replike iz filma/knjige ušle su u govorni jezik; gotovo se izgubila svijest o Dubravkinu autorstvu.

Ja sam pak 1982. i 1983. godine dovršavao rad na knjizi posvećenoj mojoj generaciji hrvatskih pripovjedača. Smatrao sam da i Dubravka sa svoje dvije dotad objavljene knjige »za odrasle« zasluguje posebno poglavlje. Taj esej sam najprije objavio u časopisu *Pitanja*, a godine 1983. i u mojoj prvoj knjizi *Mlada proza*. Ne mogu se sjetiti Dubravkinih komentara o mojem eseju. Da se radilo o nekom posebnom oduševljenju ili razočaranju, vjerojatno bih zapamtio. Razloga da bude nezadovoljna nije imala; smjestio sam je svojom knjigom u sam vrh »mlade hrvatske proze«.

Nastupali smo početkom osamdesetih na većem broju književnih tribina, ali Dubravka koja je u prijateljskoj, kućnoj komunikaciji znala vrlo elokventno objašnjavati svoj književni prosede, obično bi se u javnom nastupu oduzela, blokirala. Na moja pitanja odgovarala bi nekom vrlo kratkom rečenicom, katkad i samo s jednosložnim »da« ili »ne«. Ljutio sam se na nju, utoliko prije što izvana nije izgledalo da je ona uplašena i blokirana, već je izgledalo da ignorira moj prezeterski trud.

U moj je život 1981. ušla nova ljubav; u Beogradu sam upoznao kritičarku Jasminu L., voditeljicu Dokumentacijskog centra Andrićeve zadužbine. Isprva smo se viđali preko vikenda, a potkraj 1981. dogovorili smo se da se Jasmina preseli k meni u Zagreb.

Naravno, upoznao sam odmah Jasminu sa svojim prijateljima. Vesela, šarmantna, elokventna, pametna, Jasmina se svima svidjela. I Dubravki; štoviše,

njih dvije su se sljedećih godina počele družiti i mimo mene; Jasmina je često sama odlazila u Dubravkin novi stan u Đorđićevoj ulici, a Dubravka k nama u Maksimirsku, i kad mene nije bilo kod kuće.

Jasminini roditelji su imali staru kuću u Rovinju, podno Sv. Eufemije. Dubravka je često s nama odlazila u Rovinj, gdje smo se kupali po cijeli dan golišavi na Crvenom otoku ili u Monseni. Često smo u Zagrebu odlazili i u šetnje Maksimirskom šumom nakon kojih smo znali navratiti do Snježane Tribuson i Hrvoja Turkovića, koji su stanovali u Socki/Zvonimirovoj, u blizini Ekonomskog fakulteta.

Naš izlet u Rusiju

Pamtim dobro iz tog vremena Dubravkin i moj odlazak u delegaciji Društva književnika u posjet Savezu književnika SSSR-a. U toj delegaciji, koja je u SSSR-u boravila tjedan dana, uz nas je bio još i Saša Vereš, esejist i putopisac, inače moj kolega, urednik iz Leksikografskog zavoda. Sovjetske kolege su nas smjestile u veliki hotel Peking. Kako se u to vrijeme u Moskvi održavao neki veliki politički kongres s tisućama delegata, nedostajalo je hotelskih ležajeva u jednokrevetnim sobama. Ispričavajući se, domaćini su Sašu i mene kao muške smjestili u zajednički apartman, a Dubravka je dobila samostalnu hotelsku sobu.

Nezgodno je u svemu tome bilo to što je kolega Vereš bio deklarirani homoseksualac, što domaćinima, pretpostavljam, nije bilo poznato. Ja se, pak, kao slobodoumni heteroseksualac nisam posebno osvrtao na tu odluku, prihvatio sam je kao nešto normalno, nemam predrasuda. Apartman se sastojao od prilično tijesne spavaonice u kojoj su bila smještena dva ležaja s uskim koridorom između. Sprijeda je bio »dnevni boravak« s foteljama i televizorom; nije bilo nikakvog trosjeda ili pomoćnog ležaja. Raspremio sam svoje stvari i otišao u kupaonicu; vratio sam se umotan ručnikom i zatekao Sašu kako izvlači madržac iz ležaja i odvlači ga u »dnevni boravak«.

— Ali Saša, zašto to radite? Pa meni ne smeta da smo jedan pokraj drugoga!

Na to me Saša ljutito pogleda:

— Ali, Velimire, meni to smeta!

Moram reći da mi se Saša na svoj simpatičan način prethodnih godina udvarao žaleći što sam uklonio svoje muževne brkove, a »tako su mi dobro stajali«. Saša je često navraćao do moje redakcije, ponekad i pričao dogodovštine sa svojih erotičkih gej ekskurzija u Tunis ili indiskrecije iz života zagrebačke gej zajednice.

Ali sada bježi od mene i mogućih iskušenja.

Sljedećih smo dana imali, osim uvodnoga kurtoaznog primanja u Savezu književnika, dva tematska kolegija: na jednome smo govorili o aktualnoj situaciji u ruskoj i hrvatskoj književnosti, ne sjećam se točno što je bila tema drugoga ali ja sam govorio o Miroslavu Krleži, koji ruskim kolegama nije bio potpuna nepoznanica: Miroslav Belović je 1981. režirao u Teatru Vahtangov *Gospodu Glembajeve*, koji su ubrzo nakon premijere snimljeni za televiziju i emitirani u udarnom terminu na području cijelog SSSR-a, a preveden je na ruski i veći broj Krležinih knjiga.

Nakon mogega izlaganja pristupila mi je jedna lijepa djevojka, visoka, vitka, manekenskog izgleda; na izvrsnom srpskom predstavila se kao Nataša, rekla je da radi u Institutu za strane književnosti; kasnije sam doznao da joj je otac poznati komparatist i direktor tog Instituta. Ponudila se da bi mi rado pokazala moskovske znamenitosti i, ako želim, odvela bi me i do *čuvenih* manastira u blizini Moskve.

Rado sam prihvatio ponudu; dva dana smo se Nataša i ja intenzivno družili, pokazala mi je doista iznimno zanimljive moskovske spomenike, a kako je imala auto, obilazili smo i moskovsku okolicu. Objasnila mi je da je provela godinu dana na stipendiji u Beogradu, objašnjavajući time svoje fluentno znanje srpskog jezika. Družila se za boravka u Beogradu uglavnom s beogradskim disidentima: od Zorana Đinđića do Ljube Tadića i Dobrice Ćosića, a nije se ustručavala ni komentirati sovjetsku situaciju. Iako je obiteljski očito pripadala nomenklaturi, bila je vrlo kritički raspoložena prema ruskom socijalizmu: nesloboda, siromaštvo, sveprisutnost tajne službe, opća hipokrizija. Mislila je da je na dulje vrijeme taj sistem neodrživ, da će se urušiti.

Slušao sam je pažljivo jer su njezine analize bile vrlo precizne, oštroumne, potkrijepljene podacima. S druge strane, bilo mi je nevjerovatno da se u takvom sustavu diktature ona bez inhibicija otvara pred strancem. Da eventualno taj stranac nekome ispriča što je čuo, ili po povratku u svoju zemlju napiše kakav novinski članak, u najmanju ruku Nataša bi ostala bez putovnice, a ona je očito već prije svoje tridesete dosta putovala u inozemstvo, ne samo u zemlje lagera, ne bi joj to lako palo. Spomenula mi je kako govori nekoliko stranih jezika te da srpsko-hrvatsko područje nije jedino kojim se bavi. Nadareno dijete iz ugledne obitelji, očito je dobilo savršeno obrazovanje.

Na izmaku drugog dana našeg druženja, nakon izleta u moskovsku okolicu, Nataša me pozvala u svoj stan, odnosno stan roditelja, s kojima je još živjela, na oproštajni čaj. Stan je bio dosta prostran, Nataša je imala zasebnu sobu, nije me upoznavała sa svojim roditeljima, iako je po zvukovima koji su dopirali iza zatvorenih vrata drugih prostorija bilo jasno da u stanu ima još ljudi.

Pili smo čaj i votku, a u jednom trenutku Nataša je rekla da mora telefonirati; ubrzo se vratila i rekla mi da će nam se pridružiti jedan njezin prijatelj koji bi me rado upoznao.

Doista, već za desetak minuta došao je taj »prijatelj«; mlađi cvikeraš sred-njeg rasta, intelektualnog izgleda. Rekao mi je kako mu je Nataša pričala o meni, da izvrsno poznajem književnost, ali i jugoslavensku kulturnu scenu; bio sam Krležin suradnik, jedan od urednika *Enciklopedije Jugoslavije*, vrlo dobro poznajem i političke prilike u Jugoslaviji. Za sebe je rekao da radi u nekom državnom institutu kao kibernetičar.

Bilo mi je jasno da vjerojatno radi za sovjetsku tajnu službu, ali nisam znao zašto bih mu ja mogao biti zanimljiv; sve i kad bih htio sebe predstaviti kao znalca političkih prilika, ne znam o političkom sustavu i političarima ništa više od onoga što piše u novinama, u najboljem slučaju u nekim politološkim i sociološkim knjigama koje sam pročitao. Ali, dobro, čovjek je bio pristojan, nije samo pitao nego je i sam govorio o stvarima koje njega zanimaju ili sam ga ja pitao. Recimo, o razlikama između talijanskog fašizma i nacizma, posebno o participativnosti u fašističkom sistemu. Nije znao hrvatski, govorili smo engleski, bilo je teško i njemu i meni bogato nijansirati kompliciran intelektualni iskaz. Razgovarali smo možda sat vremena, a onda sam ja rekao da mi je već kasno, sutra putujem u Lenjingrad, jako me zanima ta stara ruska prijestolnica, ne bih volio zakasniti. I tako prekinuh taj razgovor nad kojim se nadvijala sjena svemoćnoga KGB-a.

Nataša se ponudila da će me odvesti do hotela; šutjeli smo dok me vozila, znala je da sam razumio za koga radi njezin »prijatelj«. A ja sam mislio kako je tužno biti tako talentiran, obrazovan i lijep, a biti primoran surađivati sa službom o kojoj misliš sve najgore, biti kotačić u tom mehanizmu koji ne voliš, jer bio sam siguran da je Natašina kritičnost prema sovjetskom sustavu iskrena.

Vrativši se u hotel, javio sam se Dubravki; bio sam tužan, žao mi je bilo Nataše. Dubravka me saslušala, ali komentirala je pomalo cinično:

— Izgleda da te lijepa Nataša baš zašarmirala. Ali, pazi, ona vozi vlastiti auto, stanuje u dobrom stanu, odlazi na stipendije i kongrese u inozemstvo. Pripada uskom krugu povlaštenih. A pritom govori kritički o Sovjetskom Savezu; zapravo time tebe otvara, ako kažeš nešto sigurnosno zanimljivo, budi siguran da će to prenijeti kome treba.

Nakon tog objašnjenja bilo mi je lakše, »moja« Nataša ipak nije »nevinašce bez zaštite«.

Dubravka mi je obećala da će me nakon mog povratka iz Lenjingrada upoznati s nekim svojim prijateljima koji pripadaju moskovskom umjetničkom *undergroundu*, da vidim kako žive pravi umjetnici.

U Lenjingrad sam putovao sam, i Dubravka i Saša bili su već više puta u SSSR-u, nije im se putovalo, to je predug put, vlakom osam sati, samo zato da bi se nepuna dva dana provelo u nekadašnjoj carskoj prijestolnici. Ja sam, pak, prvi put bio u Sovjetskom Savezu i bio sam oduševljen arhitekturom Lenjingrada; doista lijep grad, a Ermitaž me impresionirao i količinom i vrijednošću izložaka, ali i neviđenom raskoši same muzejske građevine.

Dubravkini moskovski prijatelji

Vrativši se nakon noćne vožnje spavaćim kolima otišao sam na doručak u hotelu, gdje sam zatekao Dubravku; rekla mi je da se dobro odmorim jer popodne ćemo provesti s njezinim prijateljima.

Najprije me upozнала s Andrejem Bitovom; već nakon svoje stipendije prije nekoliko godina rekla mi je da je bila u ljubavnoj vezi s njim. Dubravka je bila jako diskretna kad su posrijedi ljubavnici, nije govorila o njima. Ako spominje Andreja, to znači da se radi o ozbiljnoj ljubavi, a i da se radi o nekome na čiji je književni rad ponosna. Rekla mi je da Andreja često zovu »ruskim Joyceom«.

Znao sam da Bitov nije miljenik režima, da objavljuje u inozemstvu, mimo oficijelnih kanala, ali bilo mi je zanimljivo to što Bitov očito nije bio siromašni društveni autsajder; vozio je relativno novu Ladu i imao novaca za poklone i čašćenje.

Bio je dvanaest godina stariji od Dubravke, ali izgledao mi je stariji. Iz načina kako su se uzajamno ophodili bilo je jasno da su Dubravka i on još snažno emocionalno povezani, ali zbog nekog razloga prikrivaju svoju vezu. Nisam htio čačkati po toj temi kad Dubravka ne želi sama o tome govoriti. Našli smo se vani.

Bitov je osamdesetih i u Jugoslaviji već bio prevođen, čitao sam njegov roman *Nevoljena Albina*, objavljen 1982. u beogradskoj Prosveti. Zapravo, do svojeg prisilnog odustajanja od oficijelne karijere pisca i filmskog scenarista Bitov je objavio nekoliko romana i zbirki priča kojima je stekao veliki književni ugled. Udaljio se od oficijelne politike u doba procesa Brodskome (na prijelazu šezdesetih u sedamdesete), snažno podržavši kasnijeg nobelovca. Nakon toga hrabrog čina godinama u SSSR-u nije mogao objavljivati kod službenih državnih izdavača.

I svoje najpoznatije djelo, roman *Puškinov dom*, morao je premijerno objaviti u New Yorku 1978. U SSSR-u je djelo kolalo u samizdatu i općenito bilo prihvaćeno kao najvažniji roman ruskog postmodernizma. Svoju reputaciju disidenta učvrstio je činjenicom da je 1979. bio jedan od četvorice pokretača poznatog disidentskog almanaha *Metropol*. Upravo o tom almanahu smo najviše pričali prigodom našeg susreta.

Zanimljivo je da će nekoliko godina nakon našeg susreta, u doba Gorbačovljeve perestrojke, Bitov biti rehabilitiran, a sva njegova djela koja su kolala u samizdatu, ili bila tiskana u inozemstvu, bit će dostupna i u nakladi sovjetskih izdavača. Bitov će biti 1990. izabran i za prvog predsjednika upravo osnovanog ruskog PEN-kluba. Također će gostovati na mnogobrojnim stranim sveučilištima, govoriti na mnogim panelima.

U trenutku kad me Dubravka upozнала s njim, on je bio pisac izložen represiji režima, ali bila je očita i njegova snažna intelektualna samosvijest, jer biti proganjani književnik nešto je časnije, mnogi te dočekuju s poštovanjem i

pohvalama. Siguran si da tvoja žrtva ima neki smisao. Pa zaslužuješ i udivljenje lijepe i pametne mlade žene kakva je Dubravka.

Nakon upoznavanja, Andrej je rekao da bi nas volio odvesti do svojeg prijatelja pjesnika Genadija Aigia. Ja sam znao za Aigia, čak sam i čitao njegove pjesme, uglavnom u srpskim časopisima. I on je bio na indeksu proskribiranih pisaca, ali po njegovoj poeziji nisam mogao zaključiti zbog čega je zapravo proskribiran jer njegova je poezija u biti bila apolitična. Vjerojatno se radilo o tome da je surađivao s disidentima, objavljivao u njihovim ilegalnim publikacijama i u inozemstvu. Ne vjerujem da je razlog proskribiranosti mogla biti činjenica da je objavljivao poeziju ne samo na ruskom, već i na materinskom, čuvaškom jeziku.

Genadij me te večeri osvojio svojim smijehom, nepretencioznošću, jednako kao i njegova obitelj: simpatična žena i mali sin. Žena je cijelu večer neumorno pekla palaćinke koje smo mi sa slašću tamanili. A Genadij mi je pričao kako su mu taj stan u kojem upravo jedemo palaćinke kupili njegovi prijatelji i štovalitelji njegove poezije. Bio sam time zaprepašten, kakva to mora biti svijest o važnosti književnosti da žrtvuješ poveliku svotu (ne vjerujem da su u SSSR-u stanovi baš bili budzašto) da bi pjesniku kojega poštuješ kupio stan?

Aigijeva je poezija uglavnom tiskana u inozemstvu, pa i nagrađivana (dobio je nagradu Francuske akademije). Međutim, u SSSR-u je bio poznat kao pisac slikovnica za djecu, od čega je živio. Nakon pada željezne zavjese postat će vrlo poznat, uz mnoge druge nagrade dobio je i vrlo cijenjeni Zlatni vijenac u Strugi.

Sljedeću večer Andrej nas je odvezao do još jednog svojeg prijatelja: konceptualnog umjetnika Ilje Kabakova. Kabakov je sa svojom suprugom stanovalao u prostranom potkrovlju visoke stambene zgrade. Od kakvih dvije stotine kvadratnih metara samo je četvrtina bila uređena kao stambeni prostor; ostatak je bio provizorno uređeni atelje. Gospođa Kabakov nam je priredila kompletnu, vrlo ukusnu večeru; Bitov je donio dvije boce gruzijskog vina koje smo kupili na putu do Iljina stana.

Nakon večere prešli smo u atelje, neuređeni dio potkrovlja. Uvjetno rečeno neuređeni; vidjele su se krovne grede, prilično stara i zaprljana stropna okna; na podu su također bile nezaštićene grede koje smo morali pažljivo preskakati. Andrej nam je govorio kako se u Iljinu ateljeu znaju održavati kazališne predstave i poetske večeri; okupi se tu i po stotinjak ljudi. A sve povjerljivo, u ilegalnosti.

Ilja nije bio klasični štafelajni slikar, iako je znao vrhunski i slikati. U ateljeu je bilo nekoliko sanduka i ormara u kojima je on držao gomile bilježnica i uporabnih predmeta. Starih fotografija, crteža i slika. Nije mu bilo teško da sve to otvori i predstavi nam.

Stvorio je nekoliko imaginarnih biografija. Recimo, jedna od njih je biografija učiteljice iz sovjetskih tridesetih godina. Učiteljica je članica Komunističke

partije, uhapšeni su neki njezini prijatelji i protjerani u sibirski gulag. Učiteljica prolazi mučna ispitivanja u kojima pokušava istražitelje uvjeriti da je vjerna sljedbenica Staljina i KP. Kabakov osim rekonstrukcije opširnih ispitivanja donosi tu i odjeću učiteljice, školske udžbenike iz tridesetih, pera i olovke kojima se ona služi. Tu su i slike njezinih učenika, portret bivšeg zaručnika, slikarski prikazani pojedini prizori iz njezina života. Imitira živahnim bojama socrealističku tehniku slikanja. Ali — konstatiramo — ta tehnika umnogome podsjeća i na američki pop-art.

I tako se nižu na desetine imaginarnih biografija. Ilja nam neumorno sve pokazuje; očito mu nismo prvi gosti, siguran sam da mu često dolaze novinari, povjesničari umjetnosti i kustosi iz inozemstva. Otkrivaju nepoznati kontinent. Utrošio je bar dva sata na pokazivanje i tumačenje svojih radova; osjećam nelagodu jer ne znam jesam li vrijedan toga truda. Ja mu ne mogu organizirati nikakvu izložbu u Zagrebu, a zavređuje, siguran sam.

Zanimljivo, krajem osamdesetih, Kabakov će imati niz izložbi u inozemstvu, početkom devedesetih bit će nagrađen glavnim nagradom na Venecijanskom bijenalu; potom će se kao planetarna zvijezda preseliti u SAD. Ostavit će svoju simpatičnu ženu koja nam je priredila onu izvrsnu večeru i oženit će svoju američku agenticu.

— Vražja baba, natjerala je našeg Ilju da je potpisuje kao koautoricu njegovih konceptualnih radova! Nije ništa bolje ni zaslužio! — komentirala je Dubravka Iljinu uspješnu američku karijeru za jednog od svojih dolazaka iz Amerike.

— Šteta, potpuno se komercijalizirao, a bio je tako pun ideja kad smo ga upoznali! — dodala je.

Potkraj našeg boravka u Moskvi javio nam se novinar nekog lista (mislim da se zvao Moskovske novosti). Čuo je da su jugoslavenski pisci u posjeti Moskvi, smješteni u hotelu Peking. Ispred hotela je kip Vladimira Majakovskog.

— Hoćemo li se fotografirati s kiparom ispred spomenika? — pitao nas je.

Pristali smo; novinar je došao s fotografom i sijedim bradatim starčićem — kiparom, kako nam je predstavljen. Poslikani smo u desetak minuta, dali neke kratke izjave. I gotovo, zaboravili na to.

Zadnji dan, nekoliko sati prije odlaska na aerodrom, pozvao nas je jedan službenik naše jugoslavenske ambasade. Zanima ga kakve smo kontakte imali s domaćinima, koga smo susretali. Hm, znači naš »bezbednjak«. Nisam htio spominjati Natašina »prijatelja«, zašto da sebi i njoj (koja često dolazi u Jugoslaviju) kompliciram život, ali »bezbednjaka« je jako uzbudilo naše spominjanje fotografiranja s kiparom.

— Koliko ja znam, autor tog spomenika je davno umro. Tko zna s kim su vas oni slikali? Moguće da će vas s tim fotografijama ucjenjivati!

Izgledalo mi je to paranoično, ali tko će znati što su ti sovjetski špiclovi spremni učiniti?!

No, uskoro će na vlast u SSSR–u doći Gorbačov (mi smo tada bili u doba Černjenkove vlasti), nikad nisu isplivale nikakve naše fotke s lažnim kiparom.

U svakom slučaju, zahvalan sam Dubravki što me upoznala s nekim velikim umjetnicima, koji će za koju godinu postići svjetsku slavu.

Sljedećih nekoliko godina i Dubravka će se proslaviti, najprije u jugoslavenskim, a potom i svjetskim razmjerima.

Nastavak u sljedećem broju

Monika Herceg

Kad se dogodi pjesma

19

Kada majka prvi put susreće more nakon više od dvadeset godina, vjerujem da je potapa tsunami straha zbog kojega u to isto more uđe samo do bedara, dan za danom, dan za danom, dan za danom. Između majke i straha nalazi se život tapkanja na istom mjestu, mnogo kipućeg mraka koji se u susretu s morem pretvara u nerazgradivo kamenje. More i šuma šumova, ježevi plutaju nakon sinoćnje oluje, a pritom majka u moru nikad ne prepozna šumu, koja tako očito prilazi, čak i modrim, slanim putevima.

Tko gleda pažljivo, pronalazi da je život uvijek dovoljno prostran. Tada, svako more udomljuje ne samo svaku rijeku, već i svako stablo, čovjeka. Ogleđam se na površini slane sigurnosti. Majka ima kožu kroz koju se ne mogu probiti riječi volim te ili mama. Njeno se more davno prestalo opirati, a otočno more pokušava pitomo prigrлити njene noge, barem do bedara, barem do bedara.

*

Kad se dogodi pjesma, mjesto koje plavo miruje pokušava mi razumno objasniti da je svaka naša riječ poput udaha, ali davno smo prije nego izgovarati svoje unutrašnje prostranstvo, naučili disati polako, disati s razumijevanjem — gle, ovako jež na površini malene bodlje množi tišinu, gle — ovako stablo prebacuje iz tla u nebo povjerenje, gle — djevojčica trči kroz nebo i pravi se da je šuma. Možda je bitnije udahnuti duboko i svjesno, kaže more, nego napisati pjesmu. Ipak, kada se dogodi pjesma, ne pitam. Govorim: dat ću vam svima i krv i meso i glavu, dat ću vam i šumovitost svoje kuće, njeno postojanje usred čistine, osamljeno, ali ne i usamljeno, ali pjesmu–pjesmu vam ne dam.

*

Nema me tu, a toliko žudim da me ima. Nema me, a vrištim da me ima. Koraćamo pažljivo, gotovo uvijek istim putem, djeca i ja, majka i ja, sestra i ja, do najmirnijeg, najpitomijeg mora. Majka ne zna da je ovdje postojala još jedna pjesnikinja, pa smo sada tu i ona, i ja i moja majka, koja još uvijek zapisuje, koju ja zapisujem. Život je dovoljno prostran da sve tri zapišemo svoje vrijeme.

*

20

Oluja je mahnitala, a more je pokazivalo dubinu nebu i nisam sigurna tko je preživio, ona, ja ili more. Majka o oluji misli da je divna, da je napokon netko s neba prohodao zemljom i pokazao gdje se susreće božansko s čovječjim. Dobrota je zaboravljena, kaže majka, ali pritom ne misli zapravo na dobrotu, na površinsku napetost nježnosti bez koje je nemoguće disati, ili pokretati toliko, toliko veliki ocean. Njoj je dobrota mjesto na kojem čovjek može sebično postojati, i možda zato moru drugačije prilazimo, ona i ja, kćer i ja, sestra i ja, svaka s onim što može povjerovati o svijetu. Putem pjesme, putem pjesme, tako sam se strovalila niz tu noć i najednom sam preboljela svaki naš ponor. Slano je, svaki put kada boli. Oluje, jesu li oluje slane? Možda je zato lakše povjerovati moru nego majci, možda jest.

*

Kći je noć tu noć tijekom oluje izašla iz kreveta, došla do ulaznih vrata i kada je shvatila da su zaključana, spavajući tvrdim snom, ponovno se vratila do kreveta. Hodala sam za njom, govori mama, a ona se čudi kako nikad prije nije mjesečarila, i možda je do mora, sigurno je do otoka.

*

Kada plivam, nesigurno zamahujem, bojeći se dubine. Ako je dno vidljivo, strah je veći. Pitaš me kako je to moguće, ne bojimo li se više mračne dubine iz koje može sve početi postojati? Ne mogu to objasniti, ali spoznaja da je dno blizu i da svoja čudovišta mogu vidjeti strašnija je od toga da vrebaju iz nepoznatog mraka. More susrećem pažljivo, plašeći ga se, ne poput majke, koja promatra i ostaje na toj distanci vjerujući kako nije moguće da položi tijelo u njegovo slano tijelo. Moj strah ubrzava srce usred plavetnila. Ništavna sam, ali taj osjećaj nije ono što me plaši. Susrećem svoj strah usred mora, nije duboko, znam da nije duboko, ovdje je plaža gdje i djeca dugo koračaju prije nego zaplivaju. Moj strah i ja, oči u oči, i nije do mora, kaže mi strah. Znam da nije. Prije je do

majke, njenog straha i straha njene majke, straha da smo bespomoćne, straha koji nagrizi jače nego sol, straha, zastrašujućeg i slijepog, nemoćnog straha.

*

Otok je pred nas na stol stavio mir. Doručkujemo glasno, majka je zabrinuta da će more iz nas izvući lijenost, a onda se te lijenosti, pomislila je, nikad nećemo riješiti. Gore, dolje, u more, iz mora, kako je moguće tako živjeti? Sporost. Dani koji se jedan za drugim samo protežu kao lijene mačke po našim tijelima punima sunca. Njen je život mjerljiv njenim žuljevima, a dani su niz obavljenih poslova: kopanje, košnja, branje, košnja, što god je moguće učiniti s ono malo zemlje koja je okružuje.

Zato majka i na otoku ubire cvijeće, trga potajice, a potom donosi u naše dvije sobe i stavlja u čašu, da iz njih probije ono što će kasnije postati korijen.

*

21

Sestra je stala na ježa. Bodlje iz stopala prepisuju bol na lice, iako hrabro govori da nije tako strašno. Nad otokom lebdi pjesma, i nisam sigurna trebamo li je spustiti sestri na stopala. Sestra ne pliva, moj brat ne pliva, moj drugi brat ne pliva, moja majka ne pliva. More je, tada, u rukama koje ne znaju kako mu se ušuljati u zagrljaj, opasno plavetnilo, smrtni beskraj.

*

Gušterice, gušterice, pod kamen su odnijele mogućnost da pjesmu pretvorim u nešto korisnije. Ljubav su također odnijele, u malene kamene kuće, tople i sigurne. Otok je prilagođen stopalima, malen otok, nezaboravno pitom, iako su valovi popodne uvijek veliki, a jutro su tiha, prozirna. Mačke, mačke, jedna bijela u blizini groblja gdje svakodnevno prolazimo, uvijek na daljini, oprezna promatračica. Nekoliko žutih uvijek prilazi i započne se petljati oko nogu, majka na trenutak zastane, a potom popusti i podruga mačke, poput djeteta.

*

Suza je konobarica otkako pamti. Jednu nas večer upoznaje sa svojom kćeri. Ljepota djevojaka prolazna je prisutnost, otići će, a Suza je jedna od stabilnih točaka otoka. Govore mi, ovdje je sve priča, tko je kuda, tko je kako, tko je kome, priča koja napaja malene živote, izmiče ih iz njihovih dosadnih putanja, sve se šapuće, sve se prenosi od usta od usta, sve je oživljeno ako postoji priča. Kaže Suza da bi unuka rado ostala s njom, na otoku, da je baba čuva, ali što

će kada je baba još uvijek konobarica. Suza je, a da možda to ni sama ne zna, ipak pjesma.

*

22

Pocrnila sam, kažu mi kad sam se vratila. Pocrnila sam, kimam. A ovi su stihovi, rečenice, moguća pjesma zaista ostali u podnevu kada treba pobjeći sa sunca, u majci koja svaki dan govori kako ništa u tom suncu strašno nema, a odbija mu dati veću površinu tijela. Riječi su upisane na licu koje peče od soli i samouvjerenog sunca. Držim se čvrsto za vrelinu zraka, gledam kako se na granici mog postojanja kondenzira ljeto. Zaboravila sam ponijeti svoje drugo postojanje, ono koje pokušavam proglasiti stvarnim, kreme, mekane pokrete i brigu prema sebi, onu silom naučenu nježnost, koja se ipak zadržala unatoč strahu. Pravim se pred pjesmom — ipak sam tijelo žene, mekoća koja može postojati kraj svoje majke koja je sve tome suprotno; pogledaj, more; njišem bokovima i kupila sam kupaći s malo tkanine i otkrivam ti se, žena sam, tijelo sam koje žudi biti tijelom, biti vodom. Na jednoj fotografiji koju snima moja prijateljica događa se da sebe možda napokon vidim kako me vidi otok, kako me vidi ona: žena sam, ne djevojčica.

*

Jedna je večer bila neobično hladna, a svi nespremni, pohitali smo po jedinu dugu odjeću koju smo ponijeli na otok, i tako obučeni ipak se smrzavali. Vraćajući se prema sobi, nisam mogla micati prstima. Hladnoća je nasrnula na zglobove. Usadila sporost u sredinu kolovoza. Ova je jesen došla već početkom kolovoza. Otočna jesen, tiha i neprimjetna, idućih je večeri samo spuštala temperature i polako nas pripremala na kraćenje dana, uspavanost duha i tijela, nužnost odmora. Tako promrzla, priznajem ono što već otok zna, da mi je on tek drugi otok u životu i da sam toliko malo bila uz more da strah uvijek može naseliti taj prostor među nama. Pjesma se pita kako je onda bilo moguće naučiti plivati i kopajući po sjećanjima, ne nalazim točan trenutak, osim onoga da smo jednom prilikom na moru zbog školskog izleta i učiteljica me drži i ja mašem rukama, mašem rukama i samo najednom osjetim da ovaj put — nisam potonula.

*

Na fotografijama s našeg prvog i jedinog ljetovanja, majka je na samo jednoj fotografiji do bedara u moru, a ostatak vremena sjedi na plaži, okružena nama. Mi smo maleni, kao moja djeca sada. Majka sada u more ulazi u tenisicama. Ionako su za baciti, kaže, a boji se morskih ježeva i kamenja. Nudim joj papuče za more za koje ni sama nisam sigurna kako ih nazvati. Majka odbija. Hoda,

s morem do bedara, u pohabanim tenisicama, koje onda poslije suši do idućeg hodanja.

*

Uvijek u sebe s naročitom preciznošću upisujem ljude i mjesta, šapuće more. I ja, odgovaram mu, i ja. More — dječak. Pjesnikinja — djevojčica. Između je tromost vremena koja odbija povući jasne crte na obrise sjećanja. *Ne želim znati što točno jesi. Ovako si prostrana, kao i ja.* Ni ja, more, to ne želim ni ja.

Branislav Glumac

Noću kad me probudi noć

24

PRED OGLEDALOM

prvo opusjem komadić jutarnjeg svijeta i okoline.
to je dosta knjiški početak dana.
iako mi još uvijek nije jasno što je to svijet s okolinom.
i što sam to ja njima.
potom ugledam stranca.
zgužvano lice mi se učini djelomično poznatim.
vjerojatno sam to neki ja.
izvučen iz stroja neprobavljenih snova.
i inih noćnih metastvarnosti.
pokušavam nešto učiniti onom licu tamo.
i ovom ovostranom.
ugoditi im.
stranca poljepšavam kremama za lice. niveom.
pošpricam ga i mirisnom vodicom.
masaža je prvorazredna povijesna prevara.
lice mi se sve više približava.
ulazi u mene stranac.
osvježen namirisanim iluzijama.
postajemo jedno.
i rukujemo se.
valjda su to sad moje jedine oči.
i valjda me neće stranac i ogledalo do savršenstva prevariti!

OKO, UMJETNIK

vodim svoje lijevo oko na zasluženi odmor.
desno je u totalnom autu. već dva stoljeća.
no u pokretnoj je igri.
jer
lijevo mu supomaže na svim razinama
bôja
opisa stvarnosti
ljudi
žena ponaosob.
uživa desno oko na suradljivosti.
osobito kad se radi o bojama i ženama.
ta ljepote su to!
izgubljene u mulju mraka.
lijevo izgara u dobroti i otkrivanju.
premda je i ono dijelom oštećeno.
no još uvijek skida svemir baš kao da su dva. vjerovati je jednome!
baš kao jednom prijatelju ako je pouzdan.
zato ga i danas vodim na zasluženi odmor.
u krevet.
i noć.
u zaklopljenoj tami oba su jednaki.

25

U KUPAONICI

što se tiče konačnosti.
svejedno je pereš li kosu jednotjedno ili jednomjesečno.
ili nikada.
što se tiče konačnosti.
svejedno je bio ti mršavko ili debeljko.
počešljao se ti na lijevu ili desnu stranu.
bio ti voljen ili nevoljen.
svejedno je što se tiče konačnosti.
smeta ti sapun na određenoj lokaciji.
i na suprotnoj će ti bosti pogled.
sve je iluzija svesvejednosti.
pa kad je već tako.
poričem prvih deset stihova.
sve ću činiti i dalje kako bog ne zapovijeda!
neću drugom sličan biti!

RAĐANJE NACIJE — JEZIK(A)

slovo je kap sperme.
u jajniku života.
riječ je umiveno tijelo.
tijelo do tijela.
poveća obitelj.
obitelj do obitelji — pleme.
pleme do plemena — država.
i tako.
milijarde zametaka.
tisuće jezika.
tvojstveni i mojstveni spermi
umnažaju ljubav.
katkad noževe i groblja.
praštanja i mržnji.
zločine i pomilovanja.
i kazne su zapisane u spermi.
gusto je to jelo. ta tvorna jezgra suštine. ta prva kap.
taj zgurani jezik.
ne možeš ga se prenajesti, nikad!
nepojedljiv je i — galaksijama!

BAČVAREJA

zrnce sam. u pjeskovitoj bačvi.
što se vrti oko svoje nagnute osi.
i razvikanog sunca.
u bačvi je još zrnaca.
barem osam milijardi.
naiđe pošemereni vjetar. zabubnja. protrese bačvu.
razbačvi je po tesarskim šavovima.
svi odlepršamo u VELIKO. PRAZNO.
šuplje.
veseli se žderonja. vjetrušina.
kao da smo njegova dječica.
ili rođendanske igračke od plastike.

SJENKA 2

ona i ja koračamo zagrebom.
udvoje je toplije. razgovornije.
kao sigurnije.
kad mi upaljena sunčevina naspreja leđa.
sjenka puzi ispred mene.
zastanemo.
ispružila se po prljavom asfaltu.
odmara. časak.
prem uvijek je čila i zdrava.
dok ljudi je gaze po glavi i tijelu.
da li je boli? uvrijeđena li je?
i onda kad joj uštirkani građanin pljune
u glavu?
mene to uvrijedi. kao da je meni pljunuo u čelo!
dođe mi da mu uzvratim.
jer sjenka je moje prepisano tijelo. moj um. duplikat.
kažem građaninu s prigušenom trubom da to više ne čini.
isceri mi se servisirano zubalo.
i ode međ druga zubala.
uhranjena statusnim posmijehom.
shvatim. i ja sam nedovršena životinja.
pa krenemo moja sjenka i ja: dalje.
sad mi je iza leđa. ljeto je pomaknulo sunce.
ne vidim je.
no osjećam je. i da je udvoje sigurnije i bratskije.
nit vidim da je tko gazi i pljuje.
pretvaram se da ne vidim.
obmana je počesto poželjnija od istine.

27

GREBANJE TIŠINE

metafora je to za Nedosegnuto.
plivanje u isušenom koritu.
uprkos.
plivamo. ronimo.
glavom u dno.
pronađemo li ijednu kap

naišli smo na žilu bivše rijeke.
tišina je također neuhvatljiva.
sve dok joj ne dodirnemo svilu.
tad započinje lebdenje u Neuhvatljivom.
pa polijećemo uvis.
u njezin svemir.
čovjek je. zaista. crta između dubine i visine.
osuđen.
na vječito grebanje.
po dnu. visinama.
i tišinama.

RUPICA

28

snatrim.
kroz rupicu zaobljenosti
kut zamišljene tišine.
snatrim.
fotelju od utihe.
ne znam da li da je želim ili ne želim.
ako tamo. tamo negdje. sretnem cesarića
razmotrit ćemo to pitanje.

SPAVAČ

spava u meni umor
kao doživotni robijaš
vidite
kako je u imenici umor još jedna
um
i još jedna
mor
umor se moj umorio
ne budim ga

MATERNICA

kad bih ja imao maternicu
samo na trenutak
razumio bih bolje one tmurne dane žena
brige moje mrtve majke
i brige svih živih majki
koje drhte nad nama
njihovim mališanima zauvijek

BJELINA

poslijepodne ću napisati pjesmu koju dugo čuvam u glavi.
zareknem se ujutro.
dođe podne. pa popodne.
piljim u papir.
nigdje u bjelini ni zareza. ni točke.
ni slova.
ni prvog stiha zamašnjaka.
siđe i večer.
a papir je i dalje bijela pustinja.
ništa.
sačekat ću ja i sutrašnje jutro i poslijepodne!
iz potaje ću ja zaorati u papir!
tako mi uskliknika i upitnika!?

29

OSOBNANAMNEZA

85-godišnja olupina.
škripe kosti.
od donjezglobnih do gornjovratnih.
čuje na jedno uho.
vidi na jedno oko.
pluća su mu na ustima.
srce još flertuje s nemogućim.
vozi auto.
uredno kontrolira pritisak u gumama.
noć uzima u tabletama.

sluša premazane crkvenjake i
 bljutave hrvatske estradnjake
 ne u velikim količinama!
 da ne ponizi ručnodžepni radio.
 sve u svemu zaključno:
 zreli kandidat za urnu.
 može i preko reda.

TERITORIJ 2

poezija je također teritorij.
 jednom uski. drugi put nepregledan.
 NIJE NA PRODAJU
 prem se ponekad proda. i rasproda.
 trenuci to su zasluženog kruha.
 u ime gladi. pičke i duha!

RAZUMIJEVANJA

u dućanu gledamo se grožđe i ja. literarno i konkretno.
 sva su godišnja doba u njemu.
 sunčevine i mjesečine.
 ukrast ću jednu bobu!
 uuuu. slatko. romantično.
 kraducnem još jednu. pa još jednu za konačnu probu.
 motrim okom uokolo. ne prati li me kakav nevidljivi špijun?
 i orasi lijepo izgledaju. zovu. al' skupo!
 zaronjenom šakom isprobavam.
 zaboravio na špijuna. za besplatnim ugrizla me žudnja.
 pa udario i po suhim šljivama. haram.
 najelo me. a da centa potrošio nisam.
 na izlazu moj me susjed iznenada zapita:
 jel' komšija bilo fino?
 da propadnem u zeleno i crveno!
 inflacija... siromaštvo... slabi književni honorari... mucam.
 ne brinite komšo, i meni se to svaki dan događa. glavno da je
 bilo fino...
 je, je, bilo je fino...

MAHUNE

kiša slini niz okno
gledam kroz prozor u muljavu tkaninu prostora
i ne znam koje je uopće godišnje doba
niti bih mogao koga pitati o kojem se dobu radi
tek znam da mislim o rukama nepoznate žene
koju sam sreo u prošlom snu
zapravo sam sreo njene ruke
koje su dotakle moje
i na vrhovima je vrcnula svjetlosna iskra
žar koji je plamtio mojim i njenim žilama
i taman kad sam htio žar prestvoriti u zajednički plamen
nešto me povuklo prema dnu
i ja sam propao nećete vjerovati
u lonac s mahunama
nepoznata me je htjela spasiti
ali ruke su joj za milimetar uvijek bile prekratke
a ja sam tonuo

31

tonuo
o
n
u kuhane mahune
o

i panika me probudila
i sad gledam kroz prozor
po kome slini tupa kiša
i mislim na ruke nepoznate žene
i što bi bilo s nama
da me je uspjela izvući
iz kuhanih mahuna

TAKO JE GOVORIO TONKO MAROEVIĆ

*ti ne znaš kako je meni
govorio bi tonko
kad god bismo se sreli
i ništa toj rečenici ne bi više dodavao*

a i čemu širiti misao
 kad je u uskoći iskaza sav smisao
 nit sam ga ja pitao
 što se u toj rečenici i iza nje zapravo događa
 niti se tonkovo čelo mrštilo
 kao da je bio potpuno sretan u toj rečenici
 i bio je
 zatomljivanje i nijekanje nevolja mud(r)ost je
 u tjelesnom i umnom mlinu
 mi ionako ne možemo proživjeti prijateljsku esenciju
 možemo se pokušati nasmiješiti onim tonkovim osmijehom
 djeteta, dječaka, mladića, muža, staračca i
 ozbiljnog romantika koji zna kamo će (s)krenuti
 poslije ključne životne rečenice
ti ne znaš kako je meni
 lozinka to je sviju nas

STAROST

ona je moja optimistica.
 vrt za liliputansko voće.
 što preskočiti pubertet hoće.
 ni odustati od gerijatrijskog optimizma ne mogu.
 nekako slutim da ću dobiti i treću nogu.
 starost je moja banka.
 u kojoj ću kamatariti tuđe snove.
 razmišljam i o štedionici za propale snobove.
 pa i sporednu djelatnost dizajniram. zalagaonicu. za vrijeme.
 bez satova. mjeseci i godina. tražit ću za to sitne tantijeme.
 pun sam planova i projekata.
 samo da me ne omete virus trećeg svjetskog rata.
 jer. morat ću u vojsku. na front. ako vojne bude.
 vjerojatno će me poslat i u školu za uhode.
 ajd! ni uhodarenje nije loša perspektiva!
 glavno da se na ramenima vrti glava živa.
 sve u svemu. pozlaćena me budućnost čeka.
 odbacujem sve vaše sumnje i sugestije.
 dajte mi još samo šalicu mlijeka.

ZUB

izlazi čovjek iz ordinacije.
ozaren.
zakrpali mu zub.
sijevak sreće zabljesne mu iz očiju.
a baš se pojavilo i proljeće.
i petak je.
iza kojeg navraća subota
pa nedjelja.
to su tri prijevarne produžene ushićenosti.
dok ponedjeljak zbilje
uredno spletkari ispod onog zuba.

STRESOBRAN

33

usavršavam ga.
rano je za pretplatu.
manjka mi samo neka sitnica.
šarafić uma.
ne znam koji i kakav.
slutim ga.
javit ću vam.
makar iz groba.

DISTOPIJA

mračna optimistična pjesma

jednom.
u futuru.
neznano će biti to
kako smo umirali u staračkim domovima
i hospicijima,
i to.
tko će prvi na zahodsku školjku.
tko će prvi ući u stakleni lift za pepelište.
najsnažniji. najrumeniji. imahu prednost.
oh. ti starački kavezi.

u kojima umirasmu.
 zadahnih zubala. što
 ih zamatasmu u ružne maramice.
 sjećam se. kako smo i limenim štapovima
 kuckali supatnicima o bijele zidove.
 poprskane našim utovljenim željama.
 e ne bi li dječaćki prestrašili stanovnike kaveza.
 bili smo i zločesti. u futuru.
 sjećam se. živo. u pomiješanim vremenima.
 kako bismo uživali kad smo nekoga prestrašili.
 i hihotali smo. i zavlačili se pod željezne krevete.
 veseleći se tuđim strahovima. našim suputnicima.
 prema vječnoj tami.
 sjećam se da smo i kartali. poker u futuru.
 tko će prije umrijeti.
 naravno. sebe smo stavljali na posljednje mjesto.
 takav nam je bio život. gledano iz ružičaste budućnosti.

BILJKOUBICE

biljka sa naslovnice moje objavljene knjige *Jesen sobne biljke*
 više ne postoji
 ja sam biljkoubica
 ugušio sam je iz neznanja
 ostavljajući je u zatvorenoj
 sobi punih 15 dana
 bez svjetlosti i vode
 i da mene netko tako zatvori
 bez vode i svjetlosti
 umro bih
 malo i jesam mrtav
 kad pomislim
 koliko sam je hranio
 mazio
 i volio
 šume i livade i vrtove
 molim za oprost
 ipak
 živjet ćemo izmireni na knjizi
 u fotografiji

PSOVAČ

živote!
koliko sam te samo puta opsovao!
izvrijeđao!
bilježnica psovki!
hrestomatija!
ti ne odgovaraš.
kao. tebe se to ne tiče!
u pravu si.
psovači laju a prolaznost ne prolazi.

IZNAJMLJUJEM POGLED

kućerak na obali kupe.
40 km od zagreba. 40 minuta autom.
ugravirani brežuljci milovidno vam se nude
koji nikako ne žele postati brijegovima.
žele ostati minijature.
kao da su genetska zrnca klovićeva. majstora sitnoga.
prelazimo mostom rijeku.
trenutačna ravnica. pa lijevo. i opet lijevo.
u mojoj kućerak s balkonom.
s najljepšom ponudom pogleda
na ovom dijelu srednjoevropskog zapada.
uračunati su tu i istok. i sjever. i mitološki jug.
plahte boja od polja.
kukuruz. žito. soja.
livade uvijek šarene vječnice u cvatu.
plaću zbog otuđenosti modernog čovjeka.
stoga stavljam oglas:
IZNAJMLJUJEM POGLED S BALKONOM.
JEDAN EUROCENT PO DANU.
moram nešto zaraditi. kad već ne mogu s knjigama.
takva su sad vremena.
koronarna. potresna. profilerska. ratna.
tko još iznajmljuje unikatni pogled za cenat!
u kojem su i moje oči.
ajde, molim vas!
istaknite bijelu zastavu iskrenosti!

Vesna Biga

Pjesme

36

U TAKVIM KUĆAMA

U takvim kućama sablažnjivo se sjećanje protjeruje
iz svih soba, iz svih ogledala, u najdalji kut podruma,
i tu ga isprva žestoko tuku zaboravom, kao staru lutku,
jedva već živu, prvo ga tuku sat, dva, a onda ne spominju
po čitav dan, potom ga ne spominju mjesec pa godinu.
Znaju da je tu, a opet puštaju paučinu da raste i prašinu
da pada. Netko se ponekad ušulja u podrum, dohvati lutku
i prinese je očima pa je dugo gleda poprijeko.
Onda je baci natrag, u najdalji kut podruma, poslije mora
prati ruke od prašine i paučine.
Znaju da je tu dvije godine, tri godine i tko zna koliko bi
još bila tu da se odjednom netko ne dosjeti pa krene lutku
spaliti, tako da je više ne bude, a i što će tu, u podrumu, lutka.
Taj je onda spali i tek usput spomene pepeo u podrumu,
a nekome se onda usni, u ovoj kući, da je jedno oko lutkino
čudom izmaklo vatri i da još uvijek kutri ispod paučine,
prašine i pepela, uz kameni zid, toliko pritajeno da se ni živo
ne čini. A opet, tko zna da li je u takvoj kući i u takvom snu
još uvijek spremno da podigne kapak, oči u oči da namigne.

DOMINO–DAN

najprije je mojoj ruci izmakla jedna stvar,
koja mi se u prvi mah učinila nedužnom,
a onda su mi i druge stvari počele izmicati,
onako kako ih je već obuzimala strast urote,
a mnoge je stvari taj dan obuzela ova strast,
praveći od njih stvari–domine, koje zazivaju
jedna drugu i obrušavaju se redom,
sapun mi je odskočio iz ruke na drugi kraj
kupaone, ručnik tek tako pao na pod, usred
brisanja, cipela se nije dala nozi i zatražila je
žlicu, koja mi je odmah kliznula iz ruke,
kao da je dodir moje ruke tjera na bijeg,
a kad sam izišla iz kuće počela je padati kiša,
jaka kiša, pa sam se morala vratiti po kišobran
i pritom otključati pa zaključati te ova, te ona
vrata, a ključevi kao da su taj čas podivljali,
izmicali su ključanicama, onako kako se već
opiru ključevi za tuđa vrata pravljene,
i kad sam se ponovo našla na ulici, kišobran se
dugo nije dao otvoriti, kao da je u dosluhu sa
kišom i ključanicom i ja sam se upitala kako
prebroditi ovaj domino–dan, pokoriti stvari
koje se opiru, pokazuju mi svoje drugo lice,
kao da baratam tuđim rukama, takvim rukama
ne može se vjerovati, njima se može povjeriti
jedino molitva, što drugo, ruke u molitvi traže
samo jedna drugu, jedna su drugoj dovoljne,
što će njima stvari, tako da sam na kraju dana
zapalila svijeću za sve stvari što su sa mnom,
kako bih ih vratila spokoju,
ali se i svijeća pokazala kao stvar–svijeća,
koja se inati plamenu, a kad sam je na koncu
pokorila i prinijela ogledalu, u njenoj svjetlosti
ukazalo se lice koje je izmicalo mome sjećanju,
to je lice bilo nalik na sve druge urotničke stvari,
kao da u sebe gledam nepoznatim okom,
i tu nije bilo dovoljno reći Ja, reći svoje ime ili
onu riječ koja skida urok,

odraz vlastitoga lica nije mi se odazivao i
ja sam uzalud tražila pravu riječ za svoje lice,
nje nije bilo, te riječi kojom bih se prozvala,
koja bi bila moje pravo lice u ogledalu

TI NE

38

u torbi nosiš čavao i mali čekić, koji bi jednom mogli poslužiti,
kao puška na zidu u prvom činu, i dobro je što uz to nosiš još i
spajalice, maramicu i privjesak za ključeve, koji ima bateriju i
svijetli kad pritisneš dugme, sažalila si se nad ovim stvarima,
djelovale su napušteno, nalik udovici koja čeka lomaču,
dok ti čekaš pravu priliku, uvjerena da čekić kad tad mora udariti
glavu čavla, da će spajalice već nešto spojiti i da će baterija poslužiti
u mraku koji uvijek negdje iskrsne, a nakon svega moći ćeš i obrisati
ruke maramicom, tvoje su ruke spremne i znaju sve o stvarima,
još samo da su ti krila pa da poletiš u susret vremenu,
možda ćeš ih pronaći u zakutku neke kuće i onda ih smjelo navući
na leđa, kao Ikar svoju besmrtnu košulju, zašto ne,
mnogi zaboravljaju na krila i na ono čemu mogu poslužiti,
to smetnu s uma, ti ne

RUBOM VREMENA

kad tijelo, prosjenjeno trajanjem,
prizove sjećanje iza kapaka,
spor i sitan pokret u njemu zaigra,
sve ono uokolo što je preglasno
i što bode oči, to ga zagluši i zaslijepi,
iz oka mu ispadne, u uhu zanijem, i
više se ne da prepoznati,
kao da se u nekom drugom svijetu događa,
nečem nepoznatom pripada,
a njega žal svejedno ne sustiže,
za radost mu uvijek prekasno,
krepkome se strahu ne može ni odati,
kad korača ulicom mašu mu i pozdravljaju ga
oni njemu nalik, koji ništa drugo ne mogu,
i djeca koja su tek zakoračila,
ona još ne slute da u njima raste sve bučniji
i sve okatiji, sve brži zametak vremena

GLEDALA SAM DJECU

Gledala sam djecu kako se igraju naučenih igara,
čula ih kako tek uvježbanim glasovima uzvikuju imena,
i gledala sam onu djecu koja stoje postrance i šute.
Neka su djeca sve zvala igrom i svaku igru igrala,
neka se nikako zaigrati.
Gledala sam i slušala kako uče djecu da cvijet miriši,
da ptica pjeva, da sunce izlazi i zalazi,
dok božje oko sve to gleda odozgo.
Neka su od njih vjerovala na riječ, druga ne.
Neka se odmah dala prozvati,
kao da su od prve srasla s imenom koje su im nadjenuli,
druga nikako da se odazovu,
kao da nisu tu ili kao da nose ime svačije.
Neka su lako stavljala riječ u usta, volju u svoje ruke,
želju na sunce, te zlatnu bi halju, te tortu kao planina,
i još da polete.
Neka ništa da protisnu, kamoli želju na usta, sebe u riječ
i još u halji od zlata planini da polete!
Takva bi sebe same i sve što se zove najradije da prešute,
a djeca!

39

NOV ČOVJEK

Kreni ovom ulicom, govorila sam sebi stojeći u mjestu,
neodlučna na koju ću stranu, htjela sam lijevo ali i desno
u isti mah, i to je trajalo sve dok nisam, u strahu da bih
mogla zauvijek ostati u mjestu, odbrojala eci, peci, pec
pa krenula desno, brzim koracima, nalik onima koji vode
cilju, i ti su me koraci doveli ravno pred kino,
a tu sam se, ponesena tuđim tijelima, tuđim odlukama,
našla u redu za karte, odjednom tvrdo riješena da promijenim
stanje stvari, odlučna da me film koji ću gledati oduševi
po svaku cijenu, tako da mi nije bilo teško iz tog filma izvući
skrivenе poruke, uspjele kadrove, koji su me, po izlasku iz kina,
nadahnuli da budem kao nov čovjek, netko preporođen tko je
ozarenih očiju izišao na svjetlost dana, zanesen onim što je
upravo odgledao, da, da, da, bila je to dobro potkovana priča

poslije koje sam kaskala sigurnim koracima i bez kolebanja
prešla s jedne na drugu stranu ulice, u očekivanju da naiđe onaj
koji će me upitati kakav je bio film, e, tu sam baš njega čekala,
pa da mu ravno u oči kažem kakav je to bio film!

TLO BEZ PRESTANKA

tlo bez prestanka traži jednu pa drugu nogu,
tijelo udovoljava,
prisjeća se slova prve abecede, bila su nalik vodi
iz koje se i samo rađa,
nalik glavi i oku kojim gleda, zemlji kojom gazi,
i štapu na koji se oslanja,
u ta je vremena tijelo već mnogo toga znalo o sebi,
znalo je i kako će oko udovoljiti svjetlosti na koju
iz tame izlazi, i kako će noga udovoljiti tlu,
ruka slovima, a slova riječima koje kažu da su davno
rođeni prvi koraci, tada se još tijelu činilo da će
jednog dana steći moć da svemu udovolji,
bez obzira što je od samog početka iz oba oka gledao
strah, ulazio u uši, izlazio na usta, krotio ruku koja piše,
tko je zakoračio i korača, na to je pristao,
tko je vidio krik, zna, tko je prozreo moćnu svjetlost dana
i čuo tamnu dubinu noći, zna,
tko je krenuo da svemu udovolji i još naumio da
svjedoči o tome, taj se ponadao da će preživjeti

NEDOUMIČNA

na koja vrata pokucati, na koja ne
ako se otvore, preći prag, ne preći prag
kročiti unutra ili krenuti dalje
zakoračiti prvo lijevom ili prvo desnom nogom
koračati kao da dolaziš ili koračati kao da odlaziš
od koga se daljiti, a kome ići u susret
pored koga proći šutke, a kome pružiti ruku
pruženu ruku stisnuti jako ili je objumiti lagano
dati riječ ili uzeti riječ

što reći, što prešutjeti
što poreći, što ne poreći
što slagati, što ne slagati
zažmiriti ili otvoriti četvore oči
pogledati oko sebe ili pogledati u sebe
suočiti se sa ili ne suočiti se sa
sjediti gdje si ili uzeti put pod noge
poći, ne poći, poći
poći ovuda ili poći onuda
hodati ravnicom ili se penjati na uzvišicu
penjati se na uzvišicu ili silaziti u podzemlje
stati ili ići dalje
kuda ići, kad i gdje stati

OSLUŠKUJUĆA

41

Ostani, šaptala je krv zapljuskujući obale noćnog srca,
Odlazi, šaptali su vlastiti udovi,
a uz to je i zidni sat svu noć tiktakao Ostani, Odlazi,
ujutro su Ostani zaškripale gume automobila,
Odlazi je zašumila voda u kupaonici,
a u hodniku je i stari rođak, uz dobro jutro, rekao Odlazi,
novi je odmah dobacio Ostani, starome za inat,
na stubištu je Odlazi, kao kakvu dnevnu lozinku, izrekao
susjed, bivši avijatičar, podižući ruke u zrak,
bile su nalik batrljcima krila koja prizivaju daleki let,
kućepazitelj mi je na to do doviknuo Ostani,
avijatičaru za inat,
poslije mi je Ostani šapnula i prodavačica u Pan-Peku,
gledajući me ravno u oči, kao da sve zna,
a čovjek koji naplaćuje parkiranje, taj je s neba pa u rebra
zagrmi Odlazi, tu je riječ, samo malo tišim glasom,
ponovio i prodavač novina, ali ne i konobar u kafiću,
kad mi je donio kavu on je rekao Ostani,
kao da sam naručila upravo tu riječ,
tada je starac, koji je listao novine, podigao glavu i
izustio Odlazi, a žena koja je netom pristigla i to čula,
stvorila se pored mene, spustila mi ruku na rame i rekla
Ne, Ne, Ostani, njoj se pridružio muškarac za susjednim stolom

koji je također rekao Ostani a to je odmah popratio i njegov pas, oštro je zalajao Ostani i zubima me zgrabio za nogavicu, a ja, ponukana psećim zubima, ja sam se odjednom našla na nogama i, okružena pogledima uprtim u mene, stajala sam kao ukopana, pitajući se što mi je činiti, Otići ili Ostati, nisam znala do koje mi je od te dvije riječi više stalo i što će biti s onom drugom ako se za jednu odlučim, a onda mi je neki prolaznik, koji je brzim koracima minuo pored kafića, dobio ravnodušnim glasom Ili Odlazi Ili Ostani, kao da je to svejedno kad ionako sve ostaje na riječima, sve dolazi od riječi, sve odlazi s riječima.

BLAGODAT

42

noćas, u gluhoj tami, zakoračila sam u čistu pukotinu vremena i isti čas ostala stajati u mjestu, nisam čekala da uši pročuju i da se oči priviknu pa krenu razaznavati stvari u sobi i redati im imena, ne, u takvoj pukotini nema čekanja, tu se samo stoji u mjestu, onako kako već i vrijeme stoji između dva ruba, dvije kazaljke, dva otkucaja, i tu se ne smije posezati za riječima, da se vrijeme ne bi prizvalo a pukotina zatvorila, premda riječi svuda rado i hitro prodiru i ja sam, htjela, ne htjela, morala reći sebi da je ova pukotina, pa koliko trajala da trajala, prava blagodat, to sam morala reći, a još mnogo toga sam mogla reći, ali nisam i neću, onome tko zakorači u ovu blagodat to će se otkriti ionako

HTJELA SAM NAPISATI PJESMU U SEDAM UJUTRO

htjela sam napisati pjesmu u sedam ujutro, pjesmu u podne, pjesmu u ponoć, pjesmu sa suncem u pozadini, pjesmu s mjesecom u pozadini, htjela sam pjesmu od riječi u koje stanu i nebo u visini i pučina u daljini, pjesmu od riječi koje se rađaju pod krošnjom stabla i onih koje se nude pored rijeke, da vidim koliko će odsjaja, koliko oblaka i ptica biti u toj pjesmi, htjela sam pjesmu pod kišnim i pjesmu pod užarenim nebom, htjela sam pjesmu

koja će mi otkriti kako li će noć padati po stvarima,
zgušnjavati se u krošnjama, šumiti nad rijekom,
u ponoć htjela sam pjesmu pod zvijezdama,
u kojoj bi bilo sve ono što zvijezde i noć mogu dati
jednoj pjesmi, blistavi luk padalice,
zapah male vječnosti, mjesečeve sjene,
i još sam volju srca htjela posaditi u pjesmu,
vlastite otkucaje da smire ili da ubrzaju pjesmu,
ali noć se zatvorila u mome oku kad sam je pozvala
u pjesmu, što reći o gluhoj noći i crnim zvijezdama,
o mjesečevom sjećivu u ponoć i o slijepom danu,
u kojem ni sunca ni oblaka u podne,
i čemu onda spremnost uha da čuje pjev,
savršenstvo oka koje bi da crta sjaj,
u sedam ujutro, kad sam htjela napisati pjesmu,
vidjela sam samo pustu maglu i nijedno stablo,
nijednu pticu nisam mogla dovabiti uhom,
obrubiti okom, izvući je iz magle i unijeti u pjesmu,
a uzdasi, i ah i oh, njihovi su damari drugu pjesmu
pjevali, za svoju su dušu kucali, skriveni nakraj srca,
daleko od mojih očiju, u gluhom prostranstvu tijela
i oni samo svoji

NASUMIČNA

S police u knjižari nasumce izvlačim knjigu
meni nepoznate pjesnikinje,
nasumce otvaram stranice i čitam riječi
koje pripadaju samo toj pjesnikinji, u toj knjizi.
Kasnije se, koračajući ulicom, prisjećam njenih
stihova o prijatelju kojeg više nema,
a ona mu svejedno piše pismo, u pismu je sve
ono što mu je htjela reći za života, a nije.
Sjećam se i da su bili oblaci u njenoj knjizi,
samo njeni oblaci na nebu,
i ti su oblaci putovali stranicama knjige,
a ja sam ih u hodu ulicom prizivala u sjećanje,
i one guste, crne, i one tanke, nalik sivom pramenju,
toliko sam mogla učiniti za riječi te pjesnikinje,
za njenu knjigu na polici.

Ana Prolić

Pjesme

44

VEČERNJA ARHEOLOGIJA

arheologija dana počinje u kasnu večer
pažljivo i strpljivo razotkrivanje slojeva
točno imenovanje pronađenog
uz veliku šalicu čaja
bez milosti i okolišanja, znanstveno, profesionalno, s pincetom i kistom
prašina nečinjenja leti po sobi, taloži se po nepročitanim knjigama, po nečemu
mora
tiho je, pomalo sveto
samo se napetost i neizvjesnost čuju kao visoke frekvencije koje probijaju
meka tkiva
kako su prošli sati ovog dana
što je sve učinjeno
što je sve ispalo iz ruku i razbilo se, rasipalo se po mogućem, izbušilo ga zauvijek
što je sve pojedeno
broje se i kave sa zobenim mlijekom, sve se broji u arheologiji
sve se gleda u arheologiji
kako su iscrtane posude, koliko su pune, čemu su poslužile
vinu? krvi? žuči?
čemu su mogle poslužiti
dahu? vjetru? ljubavi, možda?
dedukcijom se nižu zaključci u kratkim rečenicama bez priložnih oznaka
zašto je toliko naborana koža
zašto je toliko istrošen kuk

zašto si danas obukla krivu suknju, izašla bez kišobrana, dozvolila da ti gaze
po prstima, upadala u riječ, zaboravila dogovor
zašto danas nisi bila dobra djevojčica?
sve će to odgovoriti večernja arheologija uz pogled na mjesec

koliko je riječi slomljeno danas, pitanje je koje prekriva iskopinu snom

DIJALEKTIKA BOLA

sjednimo još jednom za stol na suncu i popričajmo još malo o povredama koje
smo zadali jedno drugome.

sad smo već uvježbani u dijalektici bola.

možemo slušati jedno drugo bez prekidanja.

možemo odgađati reakcije na obvezujuće zaključke izvedene iz fragmentarnih
premise. možemo samo lupkati prstima po ploči stola ili presavijati račun
u origami-jedrilicu.

možemo osjetiti grč u grlenoj čakri drugoga, pratiti ubrzanje pulsa u karotid-
noj arteriji

možemo se i praviti da možemo.

ja ću naručiti kavu sa sojinim mlijekom, ti espresso u koji ćeš staviti pola pa-
ketića šećera.

dobit ćemo i one fine kekse s maslacem.

po nekakvoj inerciji, krenut ću prva.

reći ću ti koliko me boli cvijeće koje nisam primila i poruke koje jesam, koli-
ko me boli krutost tvoje kralježnice zbog koje se ne možemo domoći srca
šume.

ispod grana se treba sagibati.

i kako je kod mene sve ili ništa, dan ili noć, toplo ili hladno, suša ili poplava,
podmetnut ću ti ranu pod prst da vidiš koliko je duboka.

i onda ću ga gurnuti još malo dublje da provjerim udara li o kost.

i otpit ću vode.

a kad smo već tu i još nismo pojeli kekse, pokazat ću ti i druge povrede.

i onu kad sam pala s bicikla u jarak pun kopriva i kada me tata nije čuo, kad
je mama kuhala ono što mi se nije jelo i kada su brisani krugovi koji me
opasuju.

krugovi se ne crtaju kredom.

i onu kad sam prestala biti nečija žena.

odljepljivat ću flastere, skidati kraste, razvlačiti ožiljke i piti kavu iz porculanske šalice.
prolaznici će se nizati Masarykovom.

46

onda ideš ti.
prvo ćeš mi pokušati zalijepiti flastere, ali ti neće ići jer tako to ide s flasterom koji se puno puta skine pa vrati.
potom ćeš filigranski secirati svoju bol.
bol po bol, unutar konteksta, unutar vremenske crte.
vadit ćeš komadiće stakla od čaše koja ti se smrvila u rukama.
ja ću ti razmaknuti kožu da ih možeš bolje uhvatiti.
reći ćeš mi da te boli što ti nisam rekla sve o njemu, a vidio si knjige s potpisom u kutiji pred vratima.
reći ćeš mi da te boli što sam rekla previše o drugima i uvukla te u slike koje sada više po zidovima.
a sa okvira slika treba brisati prašinu.
i da te boli što sam stavila kćer i mačka na zaslon kako nitko ne bi znao da sam s tobom kada stavim mobitel na stol.
najviše te boli što sam otišla na more baš onda kada ti nisi mogao.
kao što je mama otišla u drugu državu, baš kada si je trebao, kao što je tata otišao s drugom ženom, baš kada ti je trebao.
kao što si i ti otišao od kćeri i dugo vozio autoputom da se jednom možda možeš vratiti s boljom predstavom o sebi.
s nekom o revoluciji srca.

naručit ćeš još jedan *espresso*, ja još čašu vode da imamo za piti dok uspoređujemo tko ima više rascijepa, čiji su dublji i tko ima veće opravdanje što ne vidi kako sunce pada tamo negdje na Trešnjevci, a gospođa u ocvalom kompletiću vadi limenke iz koša kod HNK preko čije ograde spuštaju plakat za novu premijeru baleta.

nađemo se sutra opet u pet u Kavkazu?

ALKEMIJA

neću misliti o ženi koja je živjela s tobom, iz dana u dan.
onako kako ja nisam nikada.
gledala te kako stavljaš kavu u kafeteriju i kako ti se zavija labirint lijeve uške.
iz dana u dan.
neću misliti kako ste zajedno tražili stan.

neću misliti o tome kako ste gledali kroz prozore, kako ste kucali o zidove,
kako ste hodali po parketu.

neću misliti o tome kako ste unosili stvari u kutijama.

ja svoje nosim u ruksaku.

majica za sutra, prljavi veš, puna zdjelica, prazna zdjelica, laptop, punjač za
mobitel, ulje za tijelo.

i neću misliti o tome kako je lijepila list papira s obznanom mogućim provalni-
cima na kuhinjske pločice

ovaj pas nije opasan

nititi kako bi dotrajali list i sada bio tamo da ga nisam odlijepila da oribam žute
i masne fuge.

i neću misliti kako sada taj papir stoji u tvojoj radnoj sobi, na hrpi s računima
i povijestima bolesti.

jer uspomene su uspomene.

prošlost je prošlost.

taj pas nije opasan, bolestan je, ne grize

pa mi se sada ližemo jezicima, ja ti sada stavljam med u čaj.

i to ti stavim punu žličicu da sakrijem gorčinu svoje sline.

sebi stavim dvije.

i ne mislim.

to su samo krhotine po podu.

jer ti ne voliš usisavati i prati podove.

nećeš to nikada raditi, rekao si, nikada.

imaš ti svoje principe i gotovo.

nećeš micati stol, nećeš močiti ruke u lavoru, nećeš cijediti krpu.

nećeš ni da ja perem tvoje podove.

što se ja imam miješati u tvoju prljavštinu i prašinu.

zato odlazim kući i ribam svoje, vadim krhotine iz stopala, ližem ih, zamatam,
skrивam u čarapama, smanjujem putanje, stavljam prljavi veš u mašinu,
zdjelicu u ormarić.

neću misliti dalje o tome.

idem rezati mrkvu.

idem rezati nadlaktice.

idem.

idem kao Estragon, čekam da dođeš.

gle, vani je magla, nestat će to sve u njoj. dogodit će se alkemijski procesi.

razdvojiti će se, pročistiti, sintetizirati.

tinta će izbljediti, papir će se samozapaliti.

samo ne smijem misliti o zmaju.

IZVEDBA

48

opet izvodiš
rekao joj je nasred noćne Preradovićeve
opet ćeš izvesti svoj performans kažnjavanja
nabadat ćeš se na trnje, strugat ćeš kožu zihericama, trljat ćeš se po šmirgl-
papiru
ona kreće prema zgradi podbočenoj željeznim cijevima
možda proleti ruski, ukrajinski, američki avion
i aktivira epicentar potresa
opet izvodiš
sad namjerno prolaziš ispod
namjerno se naslanjaš o zid niz koji curi crni tuš
ližeš ga
razmazuješ po licu
zbunjuješ protivnika dok potajno izvodiš bijeg
poput sipe si
rođena si performerica, voliš ti to
performativni okvir žrtve
perforacija kože
implicitni, eksplicitni performativi
čitala si ti Austina
ponavljaš paradigmu događajnosti
plešeš između prezentacije i transformacije
uklanjaš nepoznate varijable
ne može te više iznenaditi ni kiša žaba kao u Magnoliji
ona udara šakama o tijelo
opet i opet
i ne osjeća ništa
osim kako klizi u rascijep koji se sve više razdvaja
kao Crveno more pred Mojsijevim rukama
daj prestani izvoditi, stani, vidi tu sam, vidi volim te, vidi držim te za ruku, vidi
utor, stavi nogu na moje koljeno, vidi tu sam
daj prestani, ionako te nitko ne vidi osim mene, a ja te volim takvu kakva jesi
ona to ne razumije
i ne može naći ključ, prevrće torbu, prevrće utrobu, prevrće riječi preko
jezika
ne razumije gdje je ključ, za što joj treba, što mora otključati
izvodi bijesne gliste, kako joj je uvijek govorila mama
bira vrata i radijatore u istom ralu bijele

reže kožu u svim smjerovima jer ne zna kamo ide
maže kožu losionom s efektom svile
nastupa kao brižna majka u pekarnici
kupuje kćeri svježe pecivo za sendvič, maže putar, reže kisele krastavce,
reže sir, umeće papirić s porukom voli te mama među šnite kruha
izvodi scenu zaljubljene žene
šuti
provodi život umjetnice u egzistencijalnoj krizi, u umjetničkoj blokadi,
u internom ratu
ponavlja naučenu mizanscenu
tko zna koja joj je ovo izvedba boli
sigurno ulazi u dekonstrukciju, odvaja se epiziranjem
može se smijati samoj sebi, može se postaviti u aktantski model, može
pratiti degeneraciju izvođačeva tijela
daj stani s tim, prestani me gurati od sebe
opusti šake
opusti jezik
opusti čeljust
poljubi me
rekli su joj da ljubav pokreće radnju u dramaturgiji života
ali ona ne zna kako se izvodi ta ljubav

49

čita knjige i prati obrate teoretskoga promišljanja
ponavljajući istu izvedbu kao u najdugovječnijoj predstavi na West Endu
prestani izvoditi i poljubi me

DRVO

e, sad kad se vidimo, mogli bismo posaditi drvo.
kakvo drvo? mogu u srijedu.
zarit ćemo ruke u zemlju i miješati dok ne bude rahla tako da korijenje samo
proklizi, kao kroz otopljeni maslac.
u četvrtak idem na put.
i onda ćemo ga micati na sunčane strane otoka i okretati niz dobre vjetrove i
potapati pod ponoćne valove.
micat ćemo drvo? onda me opet nema pet dana.
da, posadit ćemo ga u teglu, u bačvu, u čašu od jogurta, u poštanski sandučić,
u mene i gledati ga kako raste u slobodu.

znaš, sad kad dođem, mogli bismo posaditi drvo.
u srijedu onda?
u četvrtak.

RAKIJA

evo ti, na!

obrisala ga je.
obrisala ga je na svim poljima.
ne treba joj to.
ni on, ni oni, ni sve to skupa.

50

obrisala je broj mobitela, broj cipela, profil na društvenoj mreži, anfas, službenu adresu, privatnu adresu, tajnu adresu, datum rođenja i njihov datum, broj leta na kojem su se upoznali, vrijeme sljedećega leta za obećanu zemlju, veličinu njegova dlana, mrežu madeža na nadlaktici.
sve je obrisala.
i to koliko soli stavlja na jutarnje tvrdo kuhano jaje.

evo!

obrisala je kapljice vode na ogledalu.
i to da ne voli žutu, boju protivničkoga tima.
obrisala je kvaku od prozora i širom ga otvorila.

sunce! sunce! sunce!

obrisala je i sve zajedničke fotografije.
svih sedam.
onu s krova noćnoga kluba, onu zimsku s Trga heroja, onu ispod astronomskog sata s kosturom koji im proždire vrijeme, onu sa zalaskom sunca u trećem planu, onu mutnu s Alpa, onu na drugoj terasi Masade i onu zadnju.
obrisala je sve one tepihe s uzorkom oblaka po kojima su hodali olako, kao da su slobodni.
i tragove na oblacima.
i oblake.

evo sunca.

obrisala je i to da ona donosi gel za tuširanje, on pastu za zube, a četkice neka-ko uvijek zaborave, pa kupe iste na prvoj benzinskoj.

pa ne znaju čija je čija.

pa se smiju.

pa ih okrenu jednu prema drugoj da se ljube.

pa se smiju.

obrisala je i to.

što će joj te četkice i taj smijeh i bakterije i sve to.

ima ona pametnijega posla.

obrisala je i ono malo gela koji je iscurio iz bočice i počeo se pjeniti po kamenoj polici.

a onda je obrisala i sebe.

bakinom maramicom natopljenom rakijom.

prebrisala je usnu šupljinu, jezik, usnice, velike usne, male usne, očne kapke, ispod noktiju, pupak, tabane.

i još jednom ogledalo.

rakija liječi sve.

sunce je obrisalo crnilo i dan samo što nije.

i on, samo što nije.

evo, spakirao je pastu za zube, krenuo je kao gel iz bočice, baš se raduje što će je vidjeti i što će se smijati istim četkicama.

na jaje ide pola prstohvata soli, u dlan stane njezino stopalo, rođendan mu je tjedan dana nakon njihova datuma, cipele su broj četrdeset i tri.

umila se hladnom vodom i stavila stvari u necesser.

ogledalo je opet bilo puno kapljica, a rakije ni za lijek.

SAMO ŠTO NIJE

susreli su se na izlazu iz supermarketa koji je, baš toga dana, imao popust na sadnice

i na male kućanske aparate.

svoje je tri vrećice s logom supermarketa držao u lijevoj ruci.

desnom je vrtio ključ obiteljskoga karavana iz kojega je dahtao pas.

ona je svoju platnenu, u koju je trebalo stati sve, prebacila preko ramena.

ali nije, pa je teglu sa sadnicom držala u rukama.

kratko su zastali, zatečeni.

koju ruku osloboditi, ako uopće?

52 od one večeri, kada su odlučili da njoj ostaje toster, a da on odnosi fikus, nijednom se nisu susreli.

u istom gradu, u istim parkovima, u istim redovima, u istom grču, putanje su im se prigodno mimoilazile.

stavio je ključ u džep, ona sadnicu na pod.

otkud ti tu, kako si, kako tvoji, kako posao, kako život?

dva puta je prebacio vrećice iz ruke u ruku.

težina samo što se nije rasporedila, težina samo što nije nestala, lakoća samo što nije

ona je značajno pogledala na sat kao da je ostavila jaje da se kuha bez nadzora.

voda samo što nije isparila, plamen samo što nije liznuo zavjesu, požar samo što nije

baš im je drago, nisu se puno promijenili, ah, eto kako juri taj život.

susret, samo što nije

idu sada, kasne nekamo, moraju nešto, čuju se, vide se tu negdje, pa tu su.

oni, samo što nisu

samo što joj nije priznao da je fikus uvenuo, ali da on i dalje posvećeno čuva teglu sa zemljom

a i ona samo što mu nije rekla da svakodnevno povlači ručicu tostera, iako jedna strana kruha izlazi prepečena pa je treba sastrugati nožem

sve to, samo što nije

CRNA VREĆICA I

evo ti

vraćam ti te tvoje stvari
u toj tvojoj crnoj vrećici s ispranim slovima koju uvijek носиš sa sobom kao da
je u njoj ne znam što

vraćam ti knjige, popis za kupovinu, popis za ljeto, popis odluka, plastičnu
posudu sa zelenim poklopcem, ručni sat koji ne ide, poruku na kojoj me
voliš, papiriće za poruke na kojima ja volim tebe, figurice kornjača s moje
rođendanske torte, kremu za ruke, ogledalo koje se otkotrljalo pod sjedalo,
sklopivi kišobran koji bi mogao biti tvoj

53

vraćam ti kišu
i sunce nakon kiše
i lokve na cesti
i dugu na nebu ako je ima
sve ti to vraćam

vraćam ti i što si rekla onoga prijepodneva u kavani kod fontane na Trgu burze
ruže su ruže
ruže nisu samo ruže
ruže
ruže
nosila si crveni ruž
vraćam ti te tvoje ruže

i njih i onaj ručak u automobilu na parkiralištu lučkoga grada
sve je puno mrvica, ptice mi ulijeću kroz prozor dok vozim, krivo skrećem, ne
vidim semafore, ne znam kamo idem
vraćam ti, vraćam, vraćam

i ono kad si pretrčala preko pune crte i preko tuđe livade kako bi vidjela lijeva-
onicu vrtnih patuljaka
uvjeren sam da si samo željela prijeći na drugu stranu, ali nebitno sad, vraćam ti

vraćam ti i onu tvoju ideju da ćeš napraviti kupku, iako ne možeš pronaći čep
od kade

i da će sve biti drugačije kada počneš spavati na drugoj strani kreveta ili na drugom krevetu

i kartu za let na koji nikada nisi ušla jer si se bojala da bi ti se moglo svidjeti

ma sve ti tvoje vraćam

sve je stalo

smanjilo se, usukalo, uvuklo, pretopilo jedno u drugo, propalo u grotlo tvoje crne vrećice s ispranim slovima koju uvijek носиš sa sobom kao da je u njoj ne znam što

kao da u nju još nešto stane

CRNA VREĆICA II

54

ništa ti neću vratiti, samo da znaš

baš ništa

ni tri grane ljiljana za mjesec, ni mjesec, ni ulaznicu za muzej, niti obećanje da ću, sada, kada operem sve podove i svi budu nepovratno čisti, pisati svakoga, ali svakoga dana

neću ti vratiti ni one kineske lampice koje klize sa zida, ni rupu na zidu od pogrešno zabijenih čavala
volim gledati padajuće zvijezde
i gurati olovku u zid, to me smiruje

zadržat ću i ono skupo i nespretno ispijanje preslatkoga čaja u izlogu
izvana je izgledalo kao mjesto koje se ne propušta
i kao čaj koji se ne propušta
a i mi smo izgledali tako nekako u tom izlogu

ostavit ću i onu drvenu kutiju u kojoj je limena kutija s čajem
još ga uvijek nisam ni probala
i dalje pijem kavu, puno kave, previše kave
ali sviđaju mi se neotvorene kutije
tko zna što je, zapravo, u njima

a da ti i vratim sve to?
i onu knjigu Danijela Dragojevića s posvetom?

dovela sam te do mlina u šumi, do nasukanoga broda narodne armije, ispod
dvije breze koje su prije bile tri, do štanda s najboljim tikvicama, na boja-
nje pisanica, iza ogledala velike robne kuće u kojoj kupujem metre svilenih
traka s kojima ne znam što bih, iza zastora, u drugu ulicu desno iz koje se
najbolje vidi predstava

otvorila sam sva vrata, prozore, ladice, torbe, bilježnice, posudu s nakitom

uvela sam te u staru dječju sobu, u novu dječju sobu, uvela sam te u mrtvačni-
cu koja se ne može zaključati

tekao si posvuda, bujica tebe

zadržat ću sve
sve te natopljene uspomene, sva ta potopljena mjesta
ništa ti neću vratiti
a nemam ti ni u čemu vratiti

55

ona moja crna vrećica s ispranim slovima, ona koju uvijek nosim sa sobom kao
da je u njoj ne znam što, kao da u nju još nešto stane, ona je ostala kod tebe
odnio si u njoj preostali dio rođendanske torte, zajedno s figuricama, nekim
knjigama, popisima za kupovinu, ljeto i to

eto, nemam vrećicu
nemam više gdje što staviti

VUK I

teško im je bilo dogovoriti se
kada se naći
gdje se naći
kako se naći

jer on je imao psa kojega je trebalo šetati
a taj je pas znao nestati u šumi i lunjati satima
kao da je vuk, a ne pas
i kao da ispod lišća ne trune.

ona je imala dijete s kojim je trebalo pronalaziti metafore

a to je dijete, isto tako, voljelo tumarati šumom, isto satima
kao da je vuk, a ne dijete
i kao da iza stabla ne vire oči.

tako da im je bilo teško dogovoriti se oko toga kada i kako i gdje
i zašto, zapravo

kao da ima više šuma
i kao da ima više jeseni
i kao da je vuk samo jedan

VUK II

56

budimo ovaj put pametni.

opet će to sve završiti na istome, gledat ćemo u stopala na parketu.
ti ćeš opet povlačiti pijune baš tako da ih mogu pojesti
a onda ćeš prevrnuti ploču.

ja ću ti opet reći da ti je to od toga, ono od onoga, da ti nisi od sebe
a sebi neću reći ništa.

moj će ti pas opet pojesti japanku.

tvoja će kći opet slomiti nogu ili će joj se zaglaviti špic od olovke u šiljilu.

ti ćeš opet mijenjati prozore.

ja ću opet zaključiti da mi je taj stari parket baš dobar, da baš takav volim.

i onda ćemo opet gledati u potonule brodove drugoga, zaboravljeno blago, sa-
vitljive trave.

ne, budimo pametni ovaj put.

ne idimo u šumu, puna je vukova.

dobro, jel' ti mene slušaš?

kome ja sve ovo govorim?

CRNO NA BIJELO

napiši mi da me voliš.
i da su mi noge duge kao tri rečenice bez točke.
jednim korakom preskačem rijeku, u jednom koraku odlazim
i da će sutra doći sporije nego danas.
danas je granulo prije nego što sam nabrojila sve kojima ću pokloniti
ježeve kućice
i sada ne znam imam li ih dosta
i kućica, i ljudi za kućice
i još mi napiši da ćeš me čekati na odjelu s čarapama ako se slučajno razidemo
u šumi ili ako zabunom otplivam predaleko.
jer znam ja otplivati daleko, iza otoka, a šuma je šuma
i onda još dodaj da će uvijek biti maminih kiflica u kutiji, ma koliko god ih
pojela.
i putra i pekmeza.
napiši i što trebam kupiti na placu.
uvijek kupim previše jabuka i zaboravim luk
i napiši, nemoj mi reći, napiši mi da će niknuti breza koju su odrezali da stane
još jedan auto, dosadno sivi.
i to breza s ljuljačkom.

i potpiši pod sve to.

jer ako mi samo dahneš u uho, spustiš si niz bradu, već sutra to sve mogu
zaboraviti, ostaviti na nekoj klupi, zamijeniti sa šeširom, mogu izgubiti
između podne i pola dva.
jer već se sutra mogu razići otoci, šuma se može primaknutu, može uraniti to
sutra.
ili mi može vjetar ući u usta.
a vjetar mi često ulazi u usta, usred rečenice

ovako ću znati sve.
pa i kako se zoveš.

napiši ti meni lijepo da me voliš.

KADA

iako se voda s kapljicama eteričnoga ulja već ohladila, a barokna pjena pretvorila u nasumične nakupine na površini, nije se mogla odvažiti na izvlačenje desne pete iz izljeva kade i prekinuti rijetki trenutak zadovoljstva koji je proizlazio iz promatranja lijevoga stopala oslonjena na rub kade

ploče noktiju bile su jednakomjerno oblikovane i besprijeckorno nalakirane gustim crvenim pigmentom koji je u potpunosti prekrivao uznemiravajuću diskoloraciju porculanskoga bjelila palčanoga nokta koja je probila od tko zna kud, možda čak i s istoga mjesta iz kojega je izvirala mučnina, smrdio strah i isparavale se omagljujuće vrućine pitijskih odgovora

no, sad je sve u redu, sve je prikriveno gustim, jednolično nanesenim pigmentom, visokom notom rimske kamilice i smirajem opadajućega dana

58

retoričko kucanje po kupaonskim vratima, praćeno njihovim naglim otvaranjem i snažnim odbijanjem vratnoga krila od kupaonskoga ormarića nije joj ostavilo dovoljno vremena ni za zagonetnu misao, a kamoli za pokret koji bi, ako ništa drugo, malo zamutio kupku

visok muškarac u blatnim vojničkim čizmama i pomno skrojenom odijelu s kojega se cijedilo kao nakon monsunskoga pljuska, skrivao je jednu ruku na leđima i nesmotreno stvarao lokvu na pločicama koje su se trudile nadomjestiti dekadentni šarm terrazza talijanskih vila

stajali su tako nepomični u iscrpljenom prizoru i utvarali si kako su zaštićeni vodom i proteklim vremenom, nesvjesni da s njega kaplje jer je odijelo glatko kao nizbrdo na vreći, da iz kade curi jer je peta premala baš kao i ušica igle za brodski konop, a vrijeme je ionako stalo onoga dana u parku lipa čije su krošnje napale sjene zloslutnih ptica

osjetivši ranjivost koja joj se, opterećena njegovim pogledom bez treptaja, počela rasprostirati utrobom kao mahovina po božićnim figuricama domaćih životinja, utisnula je ramena i bradu još dublje pod vodeni pokrov hrid koljena izvirila je na površinu

ostalo joj je još da isproba premetanje peta ili boga iz stroja

on je, pak, uznemiren njezinom šutnjom, nastojao smanjiti lokvu na podu tapkajući potplatima kao malo dijete u velikom gradu
blato nastanjeno u brazdama doplivalo je do pamučnoga tepiha

ostalo mu je još da proba sa skidanjem čizama ili grubom četkom

izvukla je petu iz grotla, privukla koljena na prsa i zagrlila ih rukama
dlanove je zalijepila za leđa

što je sigurno, sigurno je, zvonila joj je u ušima rečenica koja je slijedila mami-
no zatvaranje ventila za vodu prije odlaska na put
pa dobro, gdje si ti?

pitala ga je s egzotičnom mješavinom umora, iznemoglosti, presahle želje i
optužbe, očekujući objašnjenja o tome zašto se voda ohladila, zašto je nije
pratio kući nakon škole, pa kući nakon posla, pa kući, zašto je otišao u
šumu iz koje su otišli i jeleni, ostavivši rogove zabijene u hrastovu koru,
zašto baš sada pada kiša, zašto je tako blijed i gdje je taj čep od kade

izuo je čizme i sjeo u kadu, spriječivši svojim herojskim činom survavanje
objašnjenja u ponor goloće

sigurnost prije svega, ponavljali su uvijek na satu tehničke kulture prije otva-
ranja kutije s alatom

prepreke na putu do tebe.

bez popratnih joj je riječi predočio kutiju koju je tajanstveno skrivao iza leđa i
opet junački zaustavio genezu pitanja

a i sve što je želio izgovoriti bilo je ispisano velikim tiskanim slovima preko
plohe makova, ivančica i trećega poljskog cvijeća koje je raslo s kartonsko-
ga poklopca

za mene?

blago je nagnula glavu i zaoštrila oči, pokušavajući poboljšati nespretno dizaj-
nersko rješenje koje je prepriječilo put ljubavnoj izjavi

bitno je ono ispod površine, prekoravala se tom maksimumom koju je naslijedila
zajedno s bojom kose

otklopio je kutiju u nadi da će sadržaj nadigrati formu
Pandoro kleta!

bomboni su osim u vizualnom, izgubili i u olfaktivnom spektru i tek se okre-
tanjem kutije dalo zaključiti da je riječ o vrhunskoj mliječnoj čokoladi pu-
njenoj kremom od lješnjaka

i da je rok upotrebe istekao prije nekoliko jeseni

a dalo se naslutiti da će uskoro isteći voda iz kade i iscijediti se ona s njegova
odijela

i da će ostati na suhom

SLADOLED

stajao je tri sigurnosna koraka ispred ograde u kratkim plavim hlačicama i pamučnoj potkošulji i topio se zajedno sa sladoledom na štapiću koji je prebacivao iz jedne u drugu ruku nadajući se da je ona druga hladnija, mijenjajući time težište trenutka, kao i točku promatranja iz koje se nadao da će je konačno ugledati

taj baršunasti sladoled od vanilije preliven debelim slojem hrskave čokolade na elegantnom drvenom štapiću s utisnutim slovima proizvođača, bilo je daleko najraskošnije iz ponude kioska na plaži ispred Olimpije napućene njemačkim turistima, do kojega je, nošen vizijom njezina, a onda i vlastita užitka i naslade, trčao koliko su ga noge nosile

60

bosonoga, na gotovo proključalim kamenim pločama terase, promatrala ga je kroz procijep lanenih plahti iz kojih su nježni zapusi vjetra istiskivali slatkasti miris omekšivača i otkrivali krhkost njezina teatralnoga zaklona od čega se branila žustrim povlačenjem haljinice prema koljenima i snažnim privijanjem košarice s kvačicama na prsa

sunce je bilo visoko, vjetar u snazi, automobili su prolazili cestom, čokolada je kapala niz štapić, kvačice su poskakivale u košarici, njezina baka je mela dvorište, njegova mama je vikala s balkona, djeca iz ulice su sjedila ispod tamarisa na zidiću, plahte su se sušile, prolaznici su vukli japanke po vrućem asfaltu, grožđe je još uvijek bilo zeleno, breskve su već prošle, dječak je koraćao unatrag poput raka, djevojčica se uklanjala u stranu poput bršljana

svakim uzmakom bivali su sve bliže jedno drugome, dok se nisu potpuno otopili u polju mogućega okusa i neiscrpne naslade

jeo joj se sladoled

VODA ZA KAVU

voda ključa.

voda ključa, džezva poskakuje iznad plamenika peći na kojoj posljednjih dana kuhaju sve te ručkove koji bi ih trebali učiniti bliskima.

voda ključa.

da je u čajniku, iskočila bi van, krenula na put, zabila se u zid, pištala, isparila, rekla bi nešto.

ali nije.

u džezvi je za kavu kojoj se on posvetio u trenutku u kojem ona, kojoj je ostavljao knjige s posvetama na pragu, gubi obličje, otječe, tone u madrac.

voda ključa!

prolazi joj kroz ostatak svijesti koju još nisu obgrlile bijele tablete, pojeli oblaci, preplavila bjelina.

61

voda ključa.

on zatvara vrata spavaće sobe, nehajno mahne djevojčici ispod grozda i pojačava reklamu za vodu s porukom ljubavi.

voda ključa.

džezva poskakuje.

oslušajte ljubav, slušajte sebe, poručuje voda

što će?

ustat će.

ustat će, iako su joj ruke i noge i pupak u bijelom spektru.

ustat će i učinit će nešto jer nešto treba učiniti kad voda ključa.

treba zakuhati kavu.

ili ugasiti plin.

ili preliterati vodu u posudu od ručka pa da odigne te zapečene ostatke truda.

Ili otići prvim trajektom daleko, s limunima u torbi.

ustat će, jer treba učiniti nešto kad voda ključa, a džezva poskakuje

ŠKARICE

rezat ćeš nokte?
sada?
tu?

baš kada je pomislila kako bi trebalo zaustaviti sva kretanja, kako su sve kontrolne točke harmonije u skladnim odnosima i omjerima, on, njezina stopala u njegovu krilu, tjedan koji slijedi, kut između suhe stabljike divlje mrkve i hrastove ploče stola, svjetlo, brojka na termostatu, jastuk ispod njezinih koljena, jastuk na stolcu u kuhinji, dužina njegove kose, ma sve, baš kada je pomislila kako ništa ne treba dirati, kako ne treba napinjati mišiće, biti na oprezu, pitati ga treba li mu nešto, kako može samo rastvarati i zatvarati škariice i pustiti vrijeme da nesmetano kliže u istom smjeru kao i njegov prst po njezinu ristu, baš je tada naglo, gotovo refleksno ustao kao da naglašavanje priložnih oznaka nije unijelo dovoljno kretanja

62 zastala je držeći nježne srebrne škariice iz svojega omiljenog manikircajga rastvorene, kao i oči

letjet će u svim smjerovima
padat će posvuda
plutat će tako zrakom, danima
srušio je jastuk sa stolca na putu do prekidača za svjetlo
upiknut će se u tkaninu trosjeda
uznemireno je brisao ruke kuhinjskom krpom

prišla mu je, odrezala končić koji je visio s donjega opšava njegove majice, ugasila svjetlo, odložila škariice, uzela mu kuhinjsku krpu iz ruke i objesila ju preko ručke na pećnici, vratila jastuk na sjedište, pokupila bobicu koja je pala iz suhe glavice cvijeta na stol, sjela na mjesto, nasmiješila se i pripremila noge za spust u njegovo krilo

znaš da se to tako ne radi
nastavio je kliziti prstom po tankoj koži rista ispod koje se osjećalo ubrzano pulsiranje

klimnula je glavom za povratak harmonije
nasmiješio joj se i poljubio je u usta

a, trebala je znati da će nokti nastaviti rasti i da će, prije ili kasnije, poželjeti letjeti
pa već dugo ima te škariice kojima reže kada više ne može

ZIHERICA

između nas nije bilo ništa, ponavljala je
rijeke, vlakovi, valovi, lišće, ništa

evo, ne znam ni gdje stanuje
ne znam kojim se putem uspinje do tržnice na kojoj kupuje mandarine
ne znam na kojem ih štandu kupuje
ne znam u kojoj ih vrećici nosi ulicama
ne znam što radi sa sočnom korom mandarine
ništa ne znam

ne znam pije li zeleni čaj s jasminom iz limenoga lončića
ne znam kupuje li čarape u Nami, dolje lijevo
nepoznati su mi njegovi prsti
nepoznate debljine papira
ma sve mi je njegovo nepoznato

63

nije bilo ništa
nabujale rijeke, jureći vlakovi, podivljali valovi, pomahnitalo lišće, baš
ništa

i ne znam kako je moja crna vesta sa zihericom umjesto gumba završila kod
njega, govorila je
rijeka, vlak, val, list, bit će

ZAMIJA

da odlijem?
onako, poskrivečki, u veliku bijelu teglu pokraj komode
dok ti cijediš limun i pol
i pitaš me želim li vodu iz frižidera ili iz pipe
ili da pustim da samo lagano kapa niz rub stola?
nećeš ti to ni primijetiti, slabo je svjetlo, rano pada noć i pada puno kiše

ali, ne znam, mogla bi istrnuti zamija koju je donijela tvoja bivša
nakon što je izgrizla lišće zamije koju si dobio na rastanku od one prije nje

jedna je divno plesala u tvojoj kazališnoj revoluciji, upijala te i istiskivala

druga je bila blaga i dobra, boljele su je rane u usnoj šupljini, tvoj joj je pas
ležao na bedru

a mogao bi se i dići parket kao da kroz njega probija korijenje

ne mogu ja to imati na duši
i ovako je jedva povlačim, teška je kao jedro natopljeno vodom

najbolje da popijem naiskap
pa ću samo više plakati
a ti ćeš mi brisati suze prstom i jezikom, usisavat ćeš ih kao bombone
i nećeš ni slutiti da ne izlaze jer sam se sjetila onoga kad su mi rekli da je go-
tovo ljeto, smrti oblaka, mačaka koje bacaju u rijeke, nego da sam usisala
vlastitu žudnju
da ne ubijem biljku
ili da joj ne probudim korijenje

KLJUČEVI

tata, vrati se.
ostavio si ključeve

ostavio si ključ od stana, ključ od drugoga stana, ključ od kuće u koju se nikada
nismo uselili, ključ od mora, ključ od ograde
ostavio si i ključ od auta, od poštanskoga sandučića, od lokota za bicikl
i bicikl
zaboravio si i ključ od podruma u kojem su sve one stvari koje će ti jednom
trebati
i još neke ključeve za koje ne znam od čega su
ne ulaze niti u jednu bravu, ne otvaraju ni jedna vrata, nikamo ne vode
a izgledaju jako važno

vrati se.
ostavio si ključ zbog kojega nismo otišli na put i na večeru na putu
ostavio si ključ zbog kojega smo bili ozbiljni za stolom
i onaj zbog kojega ne razgovaraš sa sestrom niti ona s tobom, ni nitko ni sa kim

tata, ostavio si sve ključeve
neke na pisaćem stolu, neke u zdjelici u hodniku, neke u ladicama, neke u
džepovima, neke još nismo ni našli
i čime ćeš ti sada otključavati?

vrati se.
uzmi sve te ključeve, meni ne trebaju
teški su kao dupla plahta umočena u hladnu vodu
hrđave
prevrću se
miješaju
sagleću mi se o korake, petljaju o kosu, zapinju između zuba
zvone
zvone li ga, zvone
zvone glasno, kao da je netko umro

tata, vrati se.
uzmi ključeve, meni ne trebaju.

tu je sve otvoreno
zavjese plešu na vjetru, okna udaraju o zidove, vrata su skinuta

65

vrati se.
znaš da ne volim zaključavati

SEDAM ŠTITOVA

ustani
iskopaj i donesi onih sedam štitova sedmorice tebanskih junaka
i zaštititi me sa svih sedam znakovlja
zaštititi me od svega, tata
od oluje, od sunca, od prizora boli, od boli, od starenja, od smrti, od troglave
nemani, od toga da me nikad zaštitio nisi
gola sam, tata
strelice mi razaraju meso, pucaju mi kosti
ustani
i zaštititi me snagom sedmorice, magijom onostranog svijeta, crvenom vrpcom
od boli, tata
sa sedam štitova sa sedam slonova, sa deset prstiju

PROMJENA FOKUSA

obilazim žute kuće s potrošenim stepeništima, zrcalne jedinice u višestambenim zgradama, ljetnikovce nakrcane otpisanim tanjurima, ma gdje god me zovu, idem.

i u dvorišta ulazim i u haustore i kroz pothodnike hodam, samo da idem.

i nudim značenja.

i prodajem ih.

razmještam namještaj, gasim svjetla, palim svijeće, rastvaram prozore da nastane propuh, ponekad i razlijem mlijeko po podu, razmazujem riječi po zidovima, čupam korijenje porodičnoga stabla, sve što treba za novu sliku, sve radim samo da idem.

samo da ne stanem.

samo da ne moram donijeti odluku u koji kut ću odgurati fotelju koju si mi poklonio, u koju svake noći udarim nožnim prstom.

66

CRNI KVADRAT

pritišće me crni kvadrat

lebdi nada mnom kao muha
spušta se kao poklopac
glatka, hladna tama

i odjednom mogu disati
čudi me to
i odjednom prestaje strah
i prestaje htijenje

samo crni kvadrat bez maljevičevog bijelog ruba

sve bliže

NAPRIJED U KRUG

vrtim se u krug, u krug, u krug
moj drveni konj hrli naprijed
karusel svira

u krug, u krug, u krug
vrte se očne jabučice
tlo se vrti
jabuke na stablu
zrak
životinje se vrte sve brže i brže i oblička spodoba s gotičkih katedrala
oko vara, slika vara, misao vara
misli se zapliću u čvor
u krug, u krug, brzo, brže
sići se ne može dok vrtuljak ne stane
dok se konjica ne umori
dok glazba se umukne
naprijed, naprijed, dalje, u krug, osvojimo nove horizonte
ako odvežem remenje kojima sam vezana da ne padnem s konja, možda mogu
skočiti
ne znam što je desno, što je lijevo, gdje je sredina u koju skačem
gubim odrednice noći
mrak, mrak, tama, u krug, brzo, brže
karusel svira
sve se vrti
kreće se konj, ja se krećem, zemlja, sunce, ljudi
svijet stoji
u krug, u krug, naprijed u krug, dalje u krug
boje se rastaču, stanice rastvaraju, tonovi ulaze u distorziju
sići ću
još samo ovaj krug, kad sam već tu
tko zna kad će opet karusel na moju livadu
sljedeći će krug biti bolji
sad će naprijed u krug prema neslućenom poznatom
usporit će, vidjet će se oblaci i travke, oči srne
gore, dolje, gore dolje, konj razbija krug
konj galopira, lađa hita, karusel svira iz trbuha
stići ćemo
smjerovi kretanja tope se u masu, masa se prelijeva po meni, ulazi mi u oči,
usta, nos, prekriva me, potapa me
iz mene klija cvijeće
zbroj suprotnih vektora je nula
sad ću ja sići, još jedan krug, još jedan da nestanu ljudi i predmeti, dan i noć,
samo krug, krug, u krug, u ponor cirkusa na livadi

sad ću sići, zaustavite
govorim kao dječak s vukom
zaustavite

vrtim se, vrti se, vrti mi se, vrtimo se, vrtim se, vrti se, vrti se vrtuljak
gore dolje klopot konjice
ništa ne odlazi, ništa ne dolazi, ništa, ništa ne može penetrirati krug
svi su otišli
i ljudi i šećerne vate i zmije i čovjek koji spušta ručku

ali sići ću ja, evo vuka

ZAŠTO SAM ONDA JA KUHALA?

68

razvući ću stol za nikad održane obiteljske ručkove
stavit ću stolnjak, cvijeće, noževe, sve
donijet ću i dodatne stolce da mogu sjesti i u dva reda, ako treba
i stolce za one za koje ni ne znam, koje mo
da dođu pozvane sirenskim zovom mogućeg
posjest ću ih kako padnu kocke, kako se rasprsnu zubi
one će sve biti u čudu jedna od druge, druga od pete
ja od njih
mirisat ćemo se kao psi istog vlasnika i braniti svoje drvo
ona prije zabadat će vilicu u bedro kasnijoj
ili možda obrnuto
a možda se i pobratime u dnevnoj sobi sa zvjezdanim stropom i zbiju redove
pa mi ne uspije povratiti ono što su mi uzele
pogleda, mirise ruke, slinu, spermu, nedjeljna popodneva
šetnje, cvijeće u teglama, dijete, psa, zajednički lavabo
i zašto sam onda ja kuhala?
što ako ne stave u tanjure ono što su dobile, ono što je teklo kroz vodu i pijesak
sprešana sjećanja koja izgledaju kao listovi u herbariju
želim ih vidjeti kako plutaju po tanjurima, po stolu, među ljiljanima
da ih mogu smrviti i zapaliti
i da nestanu i u njegovu tijelu
rasipaju se kao mrtvac u sutonu
prah u prah

zaključat ću vrata
i nitko ne ide nikuda dok on ne bude samo moj
i on isto ne ide nikuda dok neće vidjeti samo prazne stolce
i stol pun cvijeća, cvijeća, cvijeća

jer zašto sam ja onda kuhala?

DUH SVETI

držim kćer u bezgrešno bijeloj haljinici pod kupolom Crkve svetoga Petra
ona spava mirno, povremeno joj se trzne obraz, povremeno napuče usne, po-
vremeno bljućne, ne sluti napregnutost trenutka
jedna svileni cipela joj je pala na putu do uklanjanja istočnog grijeha
obje grane obitelji, svečano obučene za svjedočenje primanja novog života, pre-
dano su je tražile sve do pojave svećenika u misnoj odori pred portalom
crkve
susjeda s trećeg kata ostala ju je tražiti kao da će taj manjak unedobrovoljiti
Duha Svetoga

69

svećenik je isprepleo svoje nabrekle članke prstiju i naslonio ih na trbuh
ministrant tankim uštirkanim prstićima okreće strane misalnika
tamjan, vosak svijeća, prašak za pranje rublja, omekšivač, štirka, sapun, pasta
za zube, vlaga platna s postaja križnog puta, ljiljani, svetost
spremna sam odreći se Sotone, začetnika i vođe grijeha, svih djela njegovih i
sveg sjaja njegovog skupljam čašice koljena da sakrijem kako mi se iz na-
breklih dojki niz trup slijeva neposisano mlijeko

pijetao namijenjen juhi s grisknedlima utrčava u crkvu, bezglavo juri, ruši
cvjetni aranžman, gazi kroz svetu vodu, podiže mi skute, razotkriva me,
uzlijeće prema oltaru

Duh Sveti! više susjeda s trećeg kata koja je pronašla cipelicu i dvije plastične
boce

Jovana Nastasijević

Sve će biti bolje

70

ODSUSTVO (tony i morten, bez mora)

za skriti njenu ubistvenost, ljudi
ljubavi prišivaju katarzične attribute

velika
najveća
najluđa
prestrasna
preglasna, tako
se manje primeti njeno

odsustvo, naša

je bila mala
baš mala i tužna
detence koje smo pronašli šetajući
kraj umrle pruge

pokislih vlati, sa očima
staklenim perlama
raznobojnim
napuštenim planetama

umreću, rekla si
ako je odmah ne povedemo

molim te
molim te

rekla si
i evo

*

RASKOMOTI SE U MOM TIJELU (prsten za Tony Buddenbrook)

ostavila sam ti svjetlo na stepeništu
i otključana vrata
neću se vraćati neko vrijeme

cvijeće je zaliveno, samo ga skloni ogoli
okna strgni zavjese makni sve
što ti ometa kretanje po zauzetom
prostoru; baci cipele
pod radijator nek se ocijedi blato na
laminat

opsuj sočno kako u ovim modernim stanovima nema
više parketa nikog se
ne tiču stare vrline tradicija stabilnost upotrebnost vrijednost
prostora i svega što bi mi trebalo
pripadati po sili zakona
neprirode

ne slušaj unutarnja bubnjanja, to su
loše instalacije, prekreći bijelim
škrabotine po zidovima i sastruži mahovinu
sa sljepoočnica; zakuj kućicu za ptice počupaj
trnjinu ispred pragova; nek ostane
okomita linija da jasno razgraniči
ne od da

ostavila sam ti svjetlo
neću se vraćati

dovuci u moje tijelo televizor najbolje
neka prekrije cijeli jedan zid i par zvučnika
da čuju i susjedi najnovije filmove dostupne
na kupljivim platformama kako se muljaju novine
u klozetu mjere grudi pornićarki gricka
pomfri uz vijesti
u pola sedam nek čuju — makar prigušeno
šumom mora (to su instalacije)
kako se živi raskošno sam
u mom tijelu

*

O SREĆI (tom i anna)

72

svaki put kad mi se desiš, pomislim da je moguće
odvojiti tekst od tela

pisaću razumno i analitički, redovno provetravati
damare, pred večernju dozu verbalnog ksanaksa ipak

ćeš se prosuti iz mojih žlezda
kad se jave iz samoprogonstva, svaki put
kad uklonim tvoje tragove, pod njima prokrvare moji vlastiti

ne mogu, slažem; odeš i onda
moram nas nečim zatamniti; raskopčati košulju
čežnji i spustiti je u krevet tvojim rukama, nežno
joj priviti jastuk uz lice
i sačuvati protokol
hroptaja, svaki
put
kad odvojiš čeljust od rasprsle pomorandže
mog vrela, pišem o pregaženim jatima; u potrazi za poreklom
smeha koji ne prepoznajem, raskopavam
humku svoje utrobe, preturam po ptičjim kostima
imenima
u blistavim

oknima jasnije se razaznaje
otvoren prelom stvarnosti, svaki put
kad jedno drugome eksplodiramo u mrežnjači
moram nas nečim poništiti, tako
mladu i mrtvu

tugu telo duže pamti

*

SANJIVA JOŠ (hannova smrt)

pod staklenim kupolama se najbolje setim
kako miriše krv spašenog

73

iz tela za koje je znao da se nikad neće probuditi
mann je pisao o brutalnosti ovozemaljštine
ringišpila na koji se vraćaš ispovraćan smejući se ludaku u krivom ogledalu
jedinom u kom si stvaran
buke bitka što te posprdno gleda pre no ti užarenu
glavu gurne pod česmu

i pozove te natrag u sebe, posramljenog od nemoći
spram vlastite snage, prestrašenog od tolike
nežnosti što lipti iz mesta preloma

*

(blistava, sitna svetla u pozadini)

meke ptice su obile bravu na kavezu
tvojih slepoočnica; poleću li one, ili mi padamo
u smeđim jatima, kao bachov preludijum koji dokono
skrnaviš šestim prstima; bežiš od febrilne jave pre no ti
glavu gurne pod čizmu, pozovi me

da opet pričamo o apsurdu vulkana
što bljuju lavu na dnu mora; panici privremenih oblika
usled opasnosti od diskonekcije
(jedino je strah beskonačan) šta ako nas
odbaci server

umrećemo
umrećemo
ako nas odbaci server

pusti

da se isprazni baterija i nemoj je
napuniti više nikad; dođi
nenaoružan prisilnom pristojnošću, ponesi
samo sebe
golog i prestrašenog

samoće i svetlosti
spusti svoje otvorene oči u moje
otvorene

*

ma dobro je sve, veliš brišući
plodovu vodu sa obraza
vidi, sunce je

počinje sezona debljih jorgana
sanjiva još obilazim svoj grob
pod svetlima nadolazećih adventa

*

PAMETNI FRAJERI

lako je s glupacima, kaže mi
problem su mi pametni frajeri
ništa ljubav, samo cool
privremeno stavljeni na raspolaganje frendicama
koje su zanevoleli muževi
poslednji stupanj sreće pred ustanovu
zatvorenog tipa, onda

se izgube lako u troskocima
ti zaposleni inteligentni emocionalno impotentni
misao im mora biti slobodna

svoje uštavljene glave ne izlažu
pogubnom dejstvu libida; osim povremenih anatomske
igrokaza sa sretnim krajem
ostalo su nepotrebni maltretmani

osakaćenih čula
oni nemaju vremena za duga maženja i iscrpne razgovore
o lepoti i umetnosti, za njih je to traćenje vremena
ionako im vazda kratkog, uredno složenog u nepregledima
google-watch-a
dočim zapravo
kad su sami ne znaju kud bi sa sobom
siromašan duh je pustopoljina što se prostire
od netflixa do pornhuba i nazad
neutešni intelektualci
too cool to care

75

smeje se ona, kaže mi
vidiš draga zato zakon naše sreće leži tamo u fioci
dve baterije i na nebu si
niko te ne može tako grliti kao što možeš
sebe samu

vi ste izvor svemirskih tuga
jebeni pametni frajeri

pas vas s maslom ne bi pojeo

*

NISMO TO MI

sve je trebalo stati u dve reči, dve
vlažne stope što kopne na kamenu
brzo kao smeh
deteta nakon što je o njega razbilo kolena

ništa, samo malo krvi

znam da ti je u grlu zapela
moja krljušt, u tom telu
što ti klizi iz ruku miruju
potonula ostrva

neko je odživeo naše dane, neki vedri
ljudi u belom nam mašu
odande
palminim granama

*

IMAM TAKO DOBRU LJUBAVNU PESMU

76

ali ne znam kamo s njom.
ni reči. sva je od dodira
samo diše, diše. malo se
nezgrapno osećam dok je gledam; kao kamila na žici ili
prosjakinja kojoj su dali krunu.
pogledam je, dodirnem; ali šta sa njom?

treba je dati nekome sa neoskvrnutim nadama.
nekom uznemirenom telu što blista od iščekivanja
da bude voljeno. ženskosti
neosujećenoj čekićima srama i zarđalim žiletima, neizmućenoj
trkom na unapred polomljenim

nogama. treba njome obrubiti nečije dečaćke
zenice; uznemiriti prste koji bi najbolje znali šta
sa amputiranom dušom.

*

TOLIKO REČI

znaš i ta nastasja filipovna — čijih se autsajdera i ludaka
stidela gospoda što bi joj se rado
zavukla pod trepavice, jasnim stidovima porodičnih ljudi
dok su sa šeširima pred njenim pragom
ostavljali i svoje živote opcertane
uputstvom za upotrebu; pa ostajali tako izluđeni
nezapaljivošću njenih zenica, ropotom
vučje posteljice
ispod njenog jezika

žena je nju trebala voleti; obilato
prekookeanski, kao kiša
odroniti joj tugu sa endoderma lakim lupkanjem
prstima od plute

77

i u njoj uroboros
nedomrli komad gladi iščupan
iz majke trenutak pre no što će ga
spepeliti zajedno sa njom

žena, ne reči
ozidani prostori

nužni smeštaj za žudnju

*

BOSONOGI U TRAVI

o malom smaku sveta svaki put kad se sretnu
naše oči pišemo; naše oči
samotnih grabljivica naše oči
poludelih ljubavnika naše oči
osujećenih krvoloka, pišemo

kako pišemo o šinama u koje se sliva suton
beskrajno je samo nadanje u našim isprepletenim prstima

prosečan teretnjak teži ca. 5000 tona, bomba oko tonu, prosečno
 petogodišnje telo petnaest kila, trezveno nabrajamo
 lomove rane nagnječenja količine siline grupe elemente uzrok smrti:
 prekid toka vertebralne arterije, snove
 snove smo zaboravili
 kako je komad stvrdnute tuge u jednoj šaci
 poput moje
 poput tvoje dovoljan
 da podere novorođeni svemir
 kad se sve smiri (a smiriće se, uvek se
 smiri) napisaćemo nove zakone
 a zigote zvezda prosute iz male utrobe proglasiti
 injem na našim trepavicama koje se
 ljube, ljube
 spaljeni svet sa besramljem svojstvenim onima
 koji su preživeli vlastito
 krvološtvo; za(to) što smo

zaboravili ljubav
 slomili joj ruke iz dna ispružene
 ka nama; uskratili hranu i vodu
 skinuli je голу okrenuli prema zidu i dali joj
 metak u potiljak
 zašto smo ponizili ljubav, ljubav

klija iz otpora pišemo

kako pišemo o pepelu neba i protezima žudnje
 u mene dnevno staju dve oveće boce
 vesti razmućenih u dečjem smehu; toliko je
 upisano u garanciji otpornosti ljudskog tkiva na smrt

preostale reči sahranjujemo
 u nezaraslosti
 uzalud se odupiremo
 proleće nas opet grana

*

KAKO NE VIDIŠ SUNCE (bez zareza)
KRATKA PATOGRAFIJA ČETINARA

potrošilo se leto.
ostalo na nekom od onih proplanaka
gde smo sadili perunike u dečje cipele
smešni
zablesavljeni u predvorje
bitka

ni ti ni ja, već nekih drugih
dvoje
koje smo mogli voleti
da su ostali

nisam trebala svom snagom zariti zube u koloniju
mrtvih četinara, sad svejedno
nutrina je usvojila trn i tepa mu
mojim imenima

kako ne vidiš
(potrošilo se telo
nisam više),

sunce

*

OPET LUPAJU OKNA (24.02.2022)

ustajem i ne palim svetlo
s poznatim bukama je lako

*

od tada hodam vekovima pokraj svog tela, mašu mi
njegove slomljene ruke
njegove papirne pesme i uvek ta kolena, oči — zaspale planete
grize mi nogu al ne grize
traži mi život ali ne traži, ne mogu

dušo teram ga
kao izgladnelog psa od sebe
nemam ništa da ti dam
koga je još pesma spasila

ni kost ni meso ni konzervu
samo piksele i bitove saosećanja koje će nestati kad iznova krenu
restrikcije struje

smrt je topla i meka
ruka zemlja ružičasta jakna
srce u kamenoj ptici

*

prozor je zatvoren hodam
ka plamičku u sredini
s vlastitim bukama je lako

koga je još svetlost spasila

*

OVERCLOCKING THE DOLL (»Sköne Oke — Sköne Oke!«)

da sprečiš pregrevanje najpre skidaš
ovojnicu pa precizno, prst po prst uvek
na granici gubitka razuma, pojačavaš
frekvenciju
menjaš napone izgovaraš

se banalnim formulacijama
tako stoji u naputku; čitaš ga unatrag
kroz krhotinu meteorita zapelu
mi u grlu, na jutro tvog odlaska
(brže, brže!)
slagali su te

moja nestabilnost je izvan hardvera
(samo jedan bluescreen?— ajde, možeš
ti to i bolje)

E.T.A. Hoffmann je pisao o ženi–automatu
u čije su se pregrejane prste zaljublivali
sumanuti pesnici
jedan se bacio sa oboda tvrđave
u ništa
— nije još smišljen
naziv za tu grešku:

miris naprslog kestenja nesместljiv
u tvoje foldere

mojoj oduvek nespašenoj platini
(sanjivoj nutrini hobotnice koju si
izvukao na suvo) obraćaš se
mašinskim jezikom čitljivim
zvezdama u umiranju

81

||
bsod
||

crash

*

»SVE ĆE BITI BOLJE« (ići za srećom)

ko još beži iz zlatnog gnezda
čudili su se — šta tražim u tom mestu
ukopanom na rubu istorije
bez nadgrobnog spomenika

glad je krilata zver
takvu si me pokraj šina
zabodenih u daleko ništa
pronašao; od ćutanja

bolešljivu među ruševinama
bivše fabrike betona
poleteti se mora za tugom

čoveče u mom životu

*

ne brini za mene; ne stajem nikad
nisam otkrila šta je život ali sam živela otkrivena

našu decu povešću uzbrdo, nosim ih u tobocu sašivenom
od tvojih ruku i proštepanom
našim noćima. izdržaće ona
spavaju krilato
u sebi

vidiš, toliko smo uspeli
da moju dušu nastanimo u tvojim
udovima neutešnog ikara

*

sad, kad smo oplakali zečeve i pali za slobodu hijena
možemo dugo razglabati o položaju
sna u ljusci

piti dok ne napijemo i poslednjeg dželata
jesti, dok i poslednji prosjak
ne umre od presitosti

niko nije čuo kad su progromeli oblaci pod nogama
šta sam ti izgovorila u uho, trenutak
pre no što smo se srušili
kad nam je u motor uletela ptica

živote u mom čoveku

*

PITANJE ZA ASTRONAUTA

koliko se trebam udaljiti od zemlje da ugledam tvoje vreme, stojeći
u svom? budućnost koju si doneo, brižno me razboljeva.
zapravo sam noćni čovek kome je oteta noć.

ja sam ruda iz koje je porođeno olovo
za vojnike što stražare bez pušaka. ja sam eksplodirana utroba
majke kojoj su vratili košulju bez čoveka
u njoj, praznina praznine pa sad ne spaljuje
papir na kom stoji »nestao« pokraj imena
plaši se, kad i ono nestane moglo bi biti
još praznije; ja sam kalup u njenoj gluhoti, ćutim
nedostojna njene milosti.

— uzvik ili uzdah —

83

koliko se trebam udaljiti od tebe da čujem klokote zemlje
dok vari svoju mladunčad? neka kroz mene
topću poludele životinje u begu iz njenog
plamenja; nek tutnje porebricama vozovi, na mojim
razrovanim leđima avioni nek primaju pričest pred svaki novi
uzlet; nek iz mog grla zaudaraju ponori krematorijuma
neću se dizati! ni pepela! u ništa! u ništa! iz dečjih
plačeva ne vaditi eksplozivna jezgra
neka razori! neka poništi! — ja sam peščana kula
na koju se ustremio topli jadranski val. zastave
na mojoj citadeli, zlatne i crvene
podrhtavaju mu u susret.
nek me sruši! razutrobi! čestice moje tuge nek podeli sa ribama
neka me utaži
i vrati kosturima korala.

*

ti silaziš, ja se penjem; pevamo uspavanku modrim
zvezdama. ne plačem, progovaraju iz mene
mali sanduci: rodi nas!, umesto pupčanika pregrizaju bodljikavu
žicu; sećanje na smrt kaplje im sa usana. ispod
se pomalja noć, noć
puna milosti.

*

KAP

zašto mi to pokazuješ
zašto moram znati gde je živo meso probijeno
tvojim kljunom
kostoberino
bolje zagrizi tu tugu
i uhvati moje prste, neka nas zatrpa sneg u tvojoj ulici

zauvek, zagrli mi telo slobodom
svojih ruku, dječaće koji sviraš
najljubavniju pesmu punu krvi
koja vri i dece
koja plaču u naša lica
životom
životom me zagrli

84

moje nebo je žuto
moje žitnice su plave
slušam ti pesmu vojnika
koji je prezreo rat
još pre no što mu je poslednja kap majčinog mleka
pala sa usne
na bajonet

vrh pregnuća besmislenog i stvarnog
kao i žilice što se probijaju kroz tkivo
mojih grudi
žedno, slušam
pesmu vojnika čija se čežnja
zariva u moje meso i odvaja me od mora
zauvek
zauvek

slučajno sam upoznala lika što je
u onom ratu koji zovemo našim greškom
pobio neke seljake
zamenivši ih za neprijatelja
kad su shvatili bilo je kasno
jedini preživeli ratni heroj
bila je beba koja je plakala u kolibi

ostavili su je

onda je prestala
ali više nije bilo nikog da čuje

topole cvetaju u pesmi, tvoja čeznja se
zariva u moje meso i pamti moju krv
zauvek
zauvek

a heroj
za njega su mi rekli da je uspeo
napisao knjigu snimio film čak je onako
ptsp–iran našao ženu i ostao sa njom do kraja
i kažu znao je tako na ulici iz čista mira
pasti na kolena i zajecati
kad začuje bebin plač

85

*

NEĆE DOĆI DAN KAD ĆEMO PALMAMA MAHATI JEDNI DRUGIMA*

biološki prilagođena agresivnost je jedan od stubova
samoodržanja u životinja; njen legitimitet prestaje
kad ispuni svrhu — životinja je u sigurnosti
mladunci siti — tad počinje doba nežnosti, u zveri obično
intenzivnije i hranljivije no u ljudi

naša bespomoćnost se meri geografskim širinama
osmeha na fotografiji; nulta tačka je u grlu tamo
gde još nije eksplodiralo

danas ćeš napojiti savest komentarima
ispod vesti i otići na posao, biološki neprilagođena smrt
zavodljivo izgleda na fotografiji, na njoj
ne vidiš crvenu haljinu

* Sonja Savić u filmu *Kao da je bilo nekad*

kako prazna hoda ulicom i urla
 vratite mi dete, ljudožderi; na hiljadušesto stepeni
 pesak postaje staklo a njena ljubav
 čelična kap

i sve se jasno vidi

*

jednom ćemo se prepoznati po čvorovima na mestima
 gde su nekad bile grane; setićeš me da sam
 sekvoja, otkad sam probila glavom tlo u doba
 krede, samo tako rastem
 gledam ova bića oduvek mi nejasna
 i plačem
 jer su nežnost
 jer su moja.

*

ONDA JE GRUNULO (FILOGENEZA U ORAHOVOJ LJUSCI)

preci homo sapiensa su se koristili jednostavnim jezikom
 uglavnom su komunicirali gestovima, urlicima ili groktajima
 primati su tako upozoravali svoje saplemenike na opasnost
 ili im saopštavali emocionalna stanja.
 kompleksne reči i rečenice razvile su se kasnije

jezika je mnogo.
 iskazi tkiva koja proizvode glasove
 udišu vazduh i opet ga izdišu, isprekidanog
 ozvučenog ili ubrzanog, ispod njih
 su isti.

ko hoće da razume, on to i čini.
 ko neće, uzalud mu je data moć govora
 istom sekirom se može nacepati drvo za ogrev
 i odseći nečija glava.

dan je sunčan, skoro prolećni
čovjek piše prijatelju: »gorko sam plakao,
sve je bilo uzalud.«

*

preko privremeno uspostavljene telefonske veze, majke
suho saopštavaju: bebe nam umiru u naručju
ovde nema ničeg
ni suza
preživela je samo ana, dođite po nju
vodu smo pile iz radijatora

par ptica ćuti na ivici gvožđurije što je nekad
bila tobogan.
jutros je namazala nokte da pokaže svemiru da ga se ne boji
sinu u ruku tutnula plastičnog supermena
i rekla, ajmo

i otišli su

svojim očima sam videla:
supermen je probio kulise, uzeo anu u naručje i zaputio se
ka planeti kripton

na krovu dramskog teatra do juče je velikim slovima stajalo
ispisano: »дети«
danas ga više nema; kroz gomilu šuta trči pas i traga
za ostacima svoje duše. par ulica dalje, odnosno tamo gde su
nekad bile, moja susetka
već nekoliko dana sedi u stolici za ljuljanje
i jeca

*

»Ich habe gerade bitterlich geweint. Ich werde die Rückkehr zu einer wie auch immer gearteten Normalität bei meiner Lebenserwartung nicht mehr erleben. Es war alles umsonst.«

— Frank Elbe (80), Jurist und Diplomat, eine der Schlüsselfiguren im Prozess der deutschen Einheit 1990 (Der Spiegel)

*

»Upravo sam gorko plakao. Povratak u normalnost, kakva god ona bila, s obzirom na svoje godine neću dočekati. Sve je bilo uzalud.«

— Frank Elbe (80), pravnik i diplomat, jedna od ključnih figura u procesu nemačkog ujedinjenja 1990. (Der Spiegel)

*

PESMA S NADVOŽNJAKA

sa ovog mesta su nas pokupili pre puno godina
previše da bih se setila kad
ali se sećam ko su bili
nosila sam te u marami pod grudima
kuda?
treći dan si prestao da dišeš
a mene su valjda odveli i ubili
negde u šumi
ne sećam se

ali se sećam ko su bili
njih se sećam uvek

88

znaš da su sve materice iste
optimalna temperatura i hranljive materije čuvaju
plod od bolesti smrzavanja i gladi; voda
ga štiti od naglih trzaja i zvukova
koji bi mogli oštetiti njegov nežni predbitak

kad si prestao da dišeš, rekla sam ti: ne brini
sve će ovo proći!, probudićeš se i videti
da si ružno sanjao i da je sve ovo
laž

tvrda od atomskog jezgra nepomeriva
kao svemir ili san
iz kog bih pobegla, da mi noge
nije raznela čežnja
za glasom, poznatim
nečijim
koji mi peva o topolama što cvetaju smirene
i strašne
kao atomsko jezgro ili dan

beo kao početak
boli kad ga udahneš
prvim akordom mi je rasekao stomak
iznad delte
poteklo je mleko

znaš da su sve grobnice iste
optimalna tišina i potpuno odsustvo čuvaju
plod od sećanja na rat koji je zamenio za raj; voda
napušta njegovo telo da nahrani topole
učini ih otpornima na nagle trzaje i zvukove
u nežnoj pripremi za predbitak; plašim se

nećeš se sećati ko smo bili
plašim se
laž će te usvojiti
kad prestanem tražiti tvoje kosti, kad me
tvoje ime uklesano na zidu sećanja prestane
žuljati u utrobi
i ništa je ne može zaglušiti
osim srca kad eksplodira
osim topole što opet cveta
belo i toplo
strašno

*

89

NIŠTA TO NIJE STVARNO I NIČEG TU NIJE BILO

i ona deca su samo plesala pred kamerama
sa rupama u leđima i same se upalile
vrapčje kosti u majčinom naručju; zveri
proždiru jedne druge to je priroda; nikad nije bilo tog grada
čiji tlocrt nazireš u zenicama dečaka iz grupe
Zaustavljenih na Granici; oni su oni mi smo mi ne možeš
ti tu ništa, ajde jedi ohladiće se

nasilje je prelazno, zato za svaki slučaj pogodi pticu kamenom
reči zaboje tek kad se okrvе ogvođaju i počnu
lajati iznutra; živimo da prebolimo
smrt koju smo pojeli ispresavijanu među listovima česnice
da bismo na kraju poginuli od detonacije mira
ispod dijafragme

košenil–crveno A iliti E 124 je jestivo bojilo rastvorljivo u vodi
pomešano sa malo brašna i plavog indigotina E 132
sasvim dobro oponaša krv
da li veruješ čitava brda se mogu verno izraditi
od stiropora, stiropor je lagan, pucnji su iz
zvučnika; ako promeniš

jednog čoveka, promenio si svet, kažem
nije svaki čovek čovek
ni svaki svet svet —, zveri
proždiru jedne druge to je društvo
jedi ohladilo se; živimo

nestvarni u volji elektrona mi
srećni prozumenti neonihilisti gađači
ptica kamenjem; živimo
u vremenu progresa i nauke —
hrpa kompleksa u skraćenici, splet dvodimenzionalnih
urlika, svakako proverljivih činjenica
i fejkkanje je proverljivo, cvili
vetar kroz ubijenu košulju
na strašilu

bilo bi dobro da je tako

(fade out: porodilište je oprala kiša i u dvorištu vrtića
glasno cvetaju krošnje; trudnica sa gelerima u stomaku
ustala je, sprala boju sa sebe i ušetala
u smiraj — pozajmljen, sašiven od ostataka
palog proleća; makar nestvaran)

ali nije
ali nije

*

»DEČIJE«

prvo ih skupe na gomilu, potom stručna lica
razdvajaju — najpre po polu, to se odmah vidi: ženska
vilica je nežnija, arkade manje, karlica šira; ozbiljan
profesionalac čak može s lakoćom utvrditi
da li je rađala; muška je snažnija i deblja
tamo gde je nosila mišić

za jednu je hrpicu pak jasno
da ne može biti ništa drugo. tako i piše
na komadu kartona iznad, kao da se
radi o majicama ili obući; one su još meke
i malene, nekih čak ni nema (skelet novorođenčeta
broji oko stotinu kostiju više no u odraslog; zahvaljujući
velikom postotku hrskavice, koja štiti od teških povreda
dok često padaju, još su savitljive
i srastaju postepeno
tokom života)

*

ne čujete urlike ispod redova? brutalnu
pristojnost reznikoffa dok vas, potpuno srasle
sa svojim negovorenjem »o tome«, ekshumira
iz taloga popodnevnih kafa
i prešećerenih kolača; ja bih vas psovala!, — glasno
kako pred ogledalom stojiš
rasporen i ćutljiv kao raka
ili utroba posle poroda

ništa iz vas nije niklo

*

svedena na tvorničke postavke
silom
muvinih očiju
na udovima koje su mi pokidala
deca
u igri, iz radoznalosti
sve sam im oprostila

na pločnike naizmenično spuštam
bezdomnost—sram—bezimenost
pod zubima mi škripi pesak

pesak
iz malih cipela

*

ŠTA TI JE (KOPELIJUSOVI PRSTI)

tu sedi neko s mojom glavom
zamotanom u crvenu krpu da je baci
u reku koja me se ne seća

da me boli telo i ne boli ništa
kad se konačno budem okrenula moru
leđa svetlučuću:
postojću, malo
kamenčić pod dečjim stopalom

tu sedi neko s mojim očima u džepu:
kliketi—klak
kliketi—klak!
da progledaš, treba ukrasti više
od para staklenih perli

kad kažem: ništa ne osećam
ne kopaj!, — baš tada želim
da najviše po meni kopaš
rečima rečima
ne šakom

*

ŽENINO SAMOUBISTVO

niko je nije pronašao
ni pismo nije ostavila, samo doslednu scenografiju
i svi su joj poverovali, eno plaču
po novinama mole poštene nalazače leša
da im se jave na broj

da nam je samo naći
nju, blesaču, luđakinju, koja nije nimalo
mislila na nas
osim za života, ali to se ne računa
celodnevna briga o pretstvu i potomstvu
ne spada u aktivnosti vredne pomena
ne možemo mi, ucveljeni, da se načudimo
njenoj sebičnosti
što kad se ubijala nije nijednom pomislila
na našu beskrajnu patnju
za njenom nebrigom
i neaktivnošću

93

čita samoubijena žena
novine pijući kafu na otoku sa jednom
kućom i jednom konobom, čita i plače
od smeha

konačno živa

*

IDI HOMUNKULUSE, NAĐI NEKOG DRUGOG

napusti tu tamnicu od utrobe
razbij se o moj bok, da budemo
opet more. želja za tobom
me srušila, kao povetarac poslednji kamen utvrde
koja se ni od sebe same
nije uspela spasiti.

šta ću ti ja, svetlosti
vidiš da me nema; mlade breze
na majskom suncu nižu si na hvoje
moje pršljenove
kao neveste grivne.

Zorica Bajin Đukanović

Pesme

OLISTAVANJE

95

Ja sam Silvijina prijateljica
Silvija voli savršene stvari
zbog savršenog osmeha
ostala bi na ivici njegove senke
i njeni muškarci su savršeni
ne bih se usudila da ih sanjam
niko nas nije video zajedno
to je čar našeg prijateljstva
volimo senovite hladnjake
i noćni čaj sa par kapi leta

Silvija je biće puno mastila
i njen muškarac ima zadatak
da bude mastionica i ljubavnik
gledam ga kako posrćući
upija njene razlivene želje
i izbegavam da mu pogledam u oči
Silvija svoju decu
olako šalje u nepoznato
posmatram njenu savršenu decu
dok sakupljaju školjke na obali
i mislim koliko je dobro
što ne liče na nju

Silviju uvek bole kroz finu utrnulost
modrice dokaza da je bila tu
kada se hauba
nepročišćenog vremena spusti
usisa za sobom
mnogolike oblike straha
svi koji su probali
postali su neupotrebljivi svedoci
zato Silvija uvek ublaži opis spuštanja
da nas ubedi
da nije toliko strašno
to je Silvijin najveći dar

Silvija voli da se skriva
ponekad se zavuče u tamu kovčega
za prekookeanska putovanja
a ponekad mačkasto sklupča
u plinsku rernu zadržavajući dah
kad je pronađem
ne bude to u drugoj odaji
niti u drugom ćošku naše sobe
već u izoštreanom pogledu
koji je spustila na dno

CAR

Kada se rodim
biću pisac u Japanu
imaću svoje večeri čitanja
u knjižari unkudo šjoten
čitaću lagano i razgovetno
onako kako to zahteva
ritam zapisanog
i svako čitanje će
biti posvećeno
odabranom licu u publici

Oni koji ne budu
imali novca da virnu
u moju krletku

moći će
za nekoliko sati stajanja
da utole glad

Kada se rodim
biću car
već sam počeo da štedim
za svilu jednostavnog kimona
i da oslobađam stih
za neverovatnu tišinu
potrebnu za tađijomi*
u kojoj onaj koji zna
spasava svoj imetak
sa klizavih ivica
latica kozjeg uha

97

NIMBUS

Ponekad to biva
usudio bih se da kažem
gotovo kao svetkovina
sa ličnim pozivom
to ozarenje to ozračje
onih koji su bili tu
nevidljivi možda nagi
spremni da ostave trag
nerastumačiv
i najboljem forenzičaru
svoju krljušt svoj glas
svoju senku na stepeništu

Poričući nemogućnost sretanja
možda baš zbog nje
oni zrače dublje
i bez napora nas vode
u šupljine zajedničkog vremena
njegov glatki obuhvat

* Običaj čitanja stojeći

OTAC

Bio je daleki rođak onog Buljbe
što je žario po stepi
kada je obudoveo
sve su mu žene morale
da liče na atamanovu
i da imaju pundasta gnezda od kose
da nije postao revolucionar
bio bi glumac i to kakav
svoje petogodišnje žensko čedo
učio je da voli supu
tako što bi joj rezanci
prolazili kroz nos

98

Najmlađi brat mu se
zatvoren po kazni
derao sa terase
naravno da te metak
trefio u petu
dok si bio u junačkom begu

Ponekad bi ga ono čedo
odvelo u bioskop
bečio se na *Smrt u Veneciji*
podozrevajući da je moguće umreti
u nedohvatu lepote
kad bi ga skolala seta
preslišavao je latice bele rade
ovo je bio moj život
ovo nije bio moj život
Neretva i Sutjeska
pod prozorom Infektivne
šumele su mu uspavanku

MATI

Polazna tačka Rijeka
odredište Miločani
prevozno sredstvo džip Vilis
odbor za doček
zbunjen dolaskom belopute mlade
u uniformi
pita uglas zbori li ona naški
kuća im je zamak
kamen na kamen pa tako do neba
turska kula izvidnica
i onda mit o poklonu kneza
posle jedne bitke
i naravno pobeđe

99

Plavokosi ded
plavih očiju kao more
koje nikada nije video
kad bi ga jako zbolelo
pod rebrom
uzjahao bi konja
i iščezao u planini
kakvu li mu je to sin
snaju doveo
kratkokosu Amazonku
drugačijeg jezika
što spava sa pištoljem
pod jastukom
i pita
šta je iza onog brda
drugo brdo a iza njega
brdo
a iza njega

PLANETARIJUM

za Milutina Petrovića

100

Bila je to zimska promocija
proturio je glavu
kroz naslov svoje knjige
a ja sam pomislila
O Ostoja Olim Ogledalo

Onda smo sišli
u prethrišćansku katakombu
gde smo dahom
mogli da ispisujemo
nestašne poruke
oglasio se egzistencijalni koncept
hraniti se smeuljenjem
i nadom da će večernji dobrotvor
utoliti i pratiljinu glad

Nenajavljena
ušla je gospodica Gardner
držeći pod ruku papu Hemingveja
i kada ga je ugledala
u polutami sale
zaboravila je da je upravo
dobivši uvo bika
nešto obećala Dominginu

Dvadesetčetvorokaratnim prahom
na svili koja se odmotavala
sa njegovih bedara
a trajalo je i trajalo i trajalo
bio je ispisan životopis
svake njegove pesme
ceo jedan nov planetarijum

PAPIRNI LJUDI

Rođeni su pre buke
dok su se ljudi gledali u oči
ne zna se odakle je
njihovo pleme krenulo
zna se samo dokle je doputovalo
na početku su se
grlili sa drvećem
koje im je darivalo svoje živote
da bi oni upisivali svoje
gajili su kult vatre
kojim su krotili strah od nje

101

Sa anomalijom
plitkog pamćenja
nisu se plašili
nepoznatih prostora
jer su stvorili mape
kojima su mogli
iznova da obasjaju
kutove svojih duša
kada bi im se katkad um pomračio
pravili su lomače
od jedinih dokaza da su postojali

KADA OSTARIM

za Dženi Džozef

Kada ostarim
nosiću firmirane farmerke spuštenog struka
iako struk neću moći lako da odredim
čitaću spamove
one o milionima ostavljenim nepoznatom
obnovivši veru da se čuda događaju
uzimaću uzorke iz luksuznih parfimerija
i njima mazati čukljevita stopala

Kada ostarim
nosiću sećanja na reciklažu
i polagati ih nežno pod oznakom
lomljivo zaborav staklo
neću spuštati slušalicu smaračima
koji nude nepotrebne stvari

Kada ostarim
ići ću na sastanke
sa onima što žele da odustanu od disanja
i pregovarati šta da mi ostave
od organa koji im više neće trebati

Kada ostarim
pričaću svima
kako mi je pročitavši moju pesmu
rekao — e sada još samo da ostariš

Kada ostarim
žudeću za sećanjima bar onoliko
koliko sada žudim za zaboravom

IZDAJA

Te sandale je kupila
na trgu Orlando
za pravu sitninu
gotovo da su joj poklonjene
onda ih je obula
bez otkopčavanja koštane kopče
i skoro poljubila lak letnji dan
to je zato što su plutane
i što su boje suvog peska
nema drugog objašnjenja

Sandale su je odvele
pravo do njega
nosio je kao i obično
laneno odelo
i ruka mu je bila savijena
oko struka preplanule žene

Onda se leva sandala
izvrnula kao da je mrtva
baš ispred njih
pokazavši sjaj novog đona
i to je nastavila da čini
svaki put kada bi naišli
kao da je opčinjena ovim prizorom
ili da je ukleta
ili da je sišla sa svog
plitkog uma

ZEČJA RUPA

za Džona Apdajka

103

Beži zeko
izgovara unutrašnji glas
koji dok puni oružje
patronama reči
već zna da ne postoji
tako sigurna rupa
u koju je moguće zavući se
sasvim i trajno

Pa ipak dovikuje
beži beži
od svega dobrog
dobrog za tren
dok ne pokaže svoje
pravo lice

Beži od nesporazuma
svih fela
lažnih glasova
loše isfircanih prizora
malih i velikih moranja
zamenjenih žena
i nakrivo porasle dece.

Beži beži
od tela
koje jednom neće moći
da prati
unutrašnju raspetost
pa će se kožom pobuniti
strašnom pobunom
neprekidnog ljuspanja

Beži
kroz bodlje detinjstva
internate mladosti
čekaonice zrelosti
sve do one svetlosti
samotnog doma
u kome najzad nema
nikog poznatog
nepouzdatih svedoka
ni saputnika

GLEĐ

Za vreme groznica
stavim pod moj jastuk »relaksan«
njegovu knjigu
ne bi li mi odnela glavu
do mog oblaka
ali sa klizavih korica skliznem pravo
kroz vrtlog naslova
na stranicu poluodšivenu
od listanja
u pesmu sa svetalcem
i malenim ogledalom
u kom nikada ne uspem
da prepoznam svoje lice
i od cvokotanja
skinem malo gleđi sa prednjih zuba
pa je knjiga sve više moja
a sve manje njegova
jer je obložena mojim sedefom

I tako klizim niz stranice
i propadam kroz opne stihova
ko bi mi još pravio
veštačke kumuluse
da me zadrže
nad poezijom snova

TALAS

Iz ovog položaja mogu da vidim
samo listove njenih nogu
nosi žakar čarape
ali ne bih mogao da kažem
da li su to zapravo dokolenice
ili se penju uz njene butine

Kad mi se pogled propne
i dokopa cele slike
vidim mladu ženu
u haljini od pamučnog žerseja
jednostavnu kao u školarke
u ruci drži dve knjige
nikada neću saznati njihove naslove

Fotografija je crno-bela
ali bih se zakleo da ima
blistavu englesku put
u pozadini je koledž monumentalnost
njegovih vremenom oćadžavljenih zidina
preplivala je okean
da bi se domogla ove elitne raskoši

Još ga nije sreła
i treperi od iščekivanja
srce joj je nespremno
za talas nove patnje
rani unutrašnji lomovi
duboko su potisnuti
jedva da bi mogla ićega da se seti
ali senka crnog psa
kradom pokušava da uđe
u prostor ovog prizora

SID I NENSI

Nemaš ništa
a teraju te nešto da izgubiš
prvo čistiš podrumsku prostoriju
bes se gomila
bes je kao torta sloj na sloj
i gle pomaljaju se vrata
kao u tripu obelisk
onda dohvatiš bas
kroz buku može da se uđe
u drugu odaju
i to je to
na svojoj santi sam

106

Ne zaboravi da sam došao
iz njene krvi
sankama niz belinu
plesati plesati
bes može da me odbaci
samo gore dole
kao kugla sam
kao jo-jo
ali mnogo je dobro kad skočim
mogu da vidim dalje od sebe

Nensi je moja učiteljica
što manje znam
ocena mi je viša
a nagrada
mogu da joj ližem pusi
njen ukus je
kao sladoled od jagode
sa malo malage
neuporedivo je
jer nemam sa čim
da ga uporedim

Kratko bučno putovanje
u ništa
prljavi svet
protiv ražalovanih anđela

PROGNANI

Iza prozora neko lud
pomera zavesu
i gasi svetlo
mati je izvor
mati je pećina
mati je »Enola Gay«
ona je to svetlo

Dete zaboravljeno u vrtu
da bi se zagrijalo
seda u duboku travu
sumrak ne klizi
on se obrušava
ovo nije pesma
ovo je svedočanstvo
sa rubova
zapaljenog obruča bola

107

Moja podsvest misli
na devojčicu u vrtu
svi prognani ispod kose
dobijaju suvi žig
ja sam Šineeejd
i učim kako se voleti
u ogledalu u koje ne gledamo
pevaj od šapata do krika
a ja ću spuštati glavu
na ledenice njihovih
srca duša usta
i razotkrivati tajne

KOLIKO PUTA

Koliko puta su me probudili
zovu iz Amsterdama
da pitaju je li umrla
glasom bez strepnje
kao da pitaju

da li mogu da počnu
više da je vole

Kažem ne znam
ne obilazim svratišta
sem kad imam nešto
da odnesem
nije
osetio bih

Zar je odista toliko teže
voleti žive
gledati ih u grozničave oči
koje se gase
i sećati se vremena
lepote i slave u kom je ionako
sve ostalo da večno svetluca
rugajući se nestajanju

SUPER 8 MM

Ugledala sam je na tavanu
u kožnoj futroli
forenzičar bi lovio
tajne otiske dlanova
a bez mog neopreza
mogla je tamo da odrema
sledeću večnost
onda sam je otvorila
i u njoj pronašla film
reših da upriličim projekciju
na zidu pored noćne lampe

Svi smo tu
hrlimo ka Mediteranu
svako u auri sopstvenog sna
kao u košuljici koju valja odbaciti
ali tada nas je držala
priča o porodičnom vremenu
nedopričana i naizgled važna

Mogu da dodirnem latice njene haljine
koža joj miriše na *Ponds mandarinu*
glavni reditelj je počeo da se goji
i ima smešne kupaće gaće
staramajka je u flanelu
kakav okrutan nemar na plus 30

Šašava rođaka mi poverava
da je glavna glumica trudna
i da hita ka zakasneloj kiretaži
moj nerođeni brat pita
zašto nam niste plaćali
privatne poduke o bliskosti
može li se to naučiti

Tahikardija nadolazi kao talas
preobraćena sam u Indijanca
kadrog da zaustavi srce
ali pre toga moram da vidim
onaj poslednji kadar
iz kog će se izliti
sve sinkope potonjeg disanja

109

PELIKAN

Onaj šašavi Šved Strindberg
sa imenom letnjeg meseca
pisao je o ptici
koja mladunce hrani
krvlju iz svog srca
a ja sam se prilepio
za tu sliku kao školjka
da bih ponovo mogao
da oslušnem mit
podigla si poklopac kutije
tamo je blistalo
kako više neće
zlatno pero
sa telom zelenog kristala

spremno da ispiše
sve što poželim

Posle prve groznice
rekla si ovo je tvoje
znao sam da ne treba
da ga nosim u školu
nisam odoleo
i ukrali su ga
o jebem ti
kako ću ovako mali
na bilo koju stranu
uvek sam mislio
Ana može da
vidi moju misao
moj strah
ona prolazi kroz zidove
već si bila
u bunilu šume
znam da možeš
kao što si se onda vratila
padam kroz sva
zakopana sećanja
oni kažu
usrani licemeri
da se ta praznina
može napuniti rečima

Mostar je tučak sveta
vratila si se
liver ti je u fronclama
uspevaš da me zamisliš
ali treba ti pet godina
da bi me zanjihala
držiš me u rukama pobednički
dok sa mene klize
svilene vrpce
sve je novo
kao nikad dodirnuto
uparena si

tvoj lepi brđanin se smeši
za džep odela
prikačio je penkalo
dom je strašno gnezdo
otvaram kljun
i ti me hraniš mastilom

NOĆNI PORTIR

... onda on bez najave
pošalje emisara
da me pomno ispita
o tom snu
znam li išta
o njegovim ženama

111

A kako bih znala
kad su one žive
van reči
i ostavljaju samo svlak

Sada mogu
na zadnja vrata
pa se zagledamo
u ogledalima lica
kao da nas je ista
odbegla mati rodila

Neko ispod lica
dečjom rukom dopisuje
ti si moj narod

Zoran Ferić

Viki

112 1.

Socijalna radnica koja se doselila u našu garsonijeru početkom ljeta 2010. nekako je preuzela *cin 3* moje žene. Toga ljeta je, naime, ženin papa test bio vrlo loš pa su je poslali na dodatne pretrage. I onda je poštom dobila dijagnozu, *cin 3*, pretkancerozno stanje grlića maternice. Kad je stigao nalaz, nije se rasplakala odmah, nego me je odvela na večeru u Vinodol i rasplakala se tek kad smo se kucnuli čašama vina kao što smo radili od početka. Taj tanašni zvuk stakla koje se sudara pratio je otada tu ljubav od koje uporno nismo odustajali. Na večeri rekla mi je da se naručila na zahvat i preko veze dobila termin za dva tjedna.

U međuvremenu doselila se Viktorija, prijateljica Višnjine sestrične. Nije bila kod nas niti dva tjedna, kada sam u zajedničkom kasliču opet našao službeno pismo iz Petrove bolnice. Bože, opet nalaz. Nisam pažljivo gledao ime, nisam ga otvorio, iako su me ubijali znatiželja i strah, samo sam ga stavio na stol u blagovaonici. Za loše vijesti uvijek ima vremena. Kad je Višnja došla s posla i vidjela kovertu iz Petrove, rekla je:

Ovo nije za mene, zašto si to donio?

I onda sam vidio što piše na koverti, otišao u potkrovlje i zataknuo Viki za vrata. Očito je već svima dala novu adresu.

To je bilo u petak, a u nedjelju je došla na kavu. U jednom trenutku se rasplakala i rekla da je dobila nalaz, *cin 3*, znala je da ju je bivši zarazio HPV-om, ali nije znala da je toliko napredovalo. Zato ga je napucala i morala se iseliti iz njegova stana. Kad je Viki otišla, Višnja me samo značajno pogledala i rekla:

Očisti bazen da se okupamo!

Kad smo se za dva tjedna spustili u Petrovu bolnicu, kod poznatog liječnika, stručnjaka za karcinome uzrokovane HPV-om, subspecijalizacija iz Husto-

na, ponovio je papa test i sve preglede i odgodio zahvat. Uskoro je opet stigao nalaz na Višnjino ime i kad ga je otvorila, iznenadila se:

Nije loše, *cin 1*. Ne preporučuje se zahvat — čitala je — samo pratiti. Ne razumijem.

Onda je nazvala spomenutog liječnika i on joj je rekao:

— Događa se, gospodo, budite sretni.

— Viki ga je preuzela na sebe — rekao sam.

— Budalo! — rekla je — nije ti ovo Stephen King.

Ali, više nismo o tome razgovarali.

2.

Do kraja ljeta Viki je već obavila zahvat, oporavila se i fizički i duševno, što nije bilo lako jer je zahvat bio opširniji. Poslije operacije nije bila u bolnici više od tjedan dana. Dočekali smo je s ručkom, a Višnja je ispekla i tortu. Kad ju je pitala kako je prošlo, Viki se ovaj puta nije rasplakala, ali je rekla:

— Sve su mi izvadili.

— Isuse, kako? — rekla je Višnja.

— Rekli su, kod vas je rizik prevelik, tako su objasnili.

Rekla je još kako do sada uopće nije mislila o djeci, mislila je čak da ih nikada neće ni imati, to je ono što je mislila, ali sada, kad su joj izvadili, sada se svako malo sjeti da je sve to odjednom nemoguće. Sada joj je »nemoguće« najstrašnija riječ. Odjednom je postalo tako konačno, i to je strašna riječ, »konačnost«. Te konačnosti se boji. Eto.

U rujnu zaredalo je nekoliko vrlo toplih dana pa sam je pozvao na kupanje i vino. Stavio sam na rub bazena dvije čaše na stalku i butelju u posudi za led.

— Gdje je Višnja? — upitala je kad je sišla u naš stan.

— Kod mame — rekao sam. — Ide svaki drugi tjedan.

Vidio sam nelagodu na njenom licu, kao da pita: »Zašto si me pozvao kad ti nema žene?«

Ali nije ništa rekla, a kad sam nam natočio, kucnula se sa mnom. No taj zvuk je sada bio drugačiji, zvuk bez uspomena, nije u njemu bilo ni terase hotela Padova na Rabu prije trideset godina, ni lijepih restorančića na jezerima u Kranjskoj gori, čak ni one tuge koja nas je spajala poslije sprovoda Višnjina oca kad smo se kucnuli da zapečatimo i tu nijansu zajedništva.

Gledao sam je, onako šepRTLjavu od nelagode, i mislio kako mi je draga što je na sebe preuzela taj *cin 3*, iako nisam to ozbiljno mislio, samo mi je palo na pamet. Ali da bih se zbog toga mogao i zaljubiti u nju. Da nekako ublažim nelagodu rekao sam:

— Hej, ne boj se, neću navaliti na tebe.

— Ne bojim se — rekla je, ali vidio sam da joj je lakše.

Bolest joj je nekako obrisala mogućnost za procjenu socijalnih situacija. Osim toga, nije bila naviknuta na to dijeljenje intime u vodi.

I tako smo popili čitavu bocu. Opustila se, pala je i večer i upalio sam reflektor pod vodom i sve je bljesnulo tirkiznom svjetlošću. Vrhovi stabala u vrtu zatreperili su plavičasto.

— Jesi sada dobro?

— Jesam — rekla je. A onda dodala — Nisam baš.

— Ne boj se — rekao sam — ako su te dobro očistili, neće se vratiti.

Ali, naravno, nisam znao hoće li se vratiti ili neće.

— Nije to — rekla je. — Dogodilo se nešto na poslu.

I onda se zagledala u noćne leptire koji su padali u vodu, očito ne znajući da li da ih spašava ili ne. U jednom trenutku počela se tresti, treslo joj se čitavo tijelo. Znao sam da nije od hladnoće,.

— Zar je tako strašno?

114

— Još gore — rekla je.

Izašao sam, donio još jednu bocu i led, otvorio i stavio je u posudu. Nije proturječila.

— Šta je bilo? — rekao sam kad smo popili još po čašu.

— U srijedu smo bile na terenu, kolegica i ja, znam je petnaest godina, došle smo u centar iste godine, uvijek sam mislila o njoj da je malo kruta, ali dobra, znaš one koji se drže pravila jer sami ne mogu donijeti odluku, njima su pravila invalidska štaka, takva je, i svi smo je prihvatili. Bilo je sukoba, ponekad, ali nikada nije bila tvrdoglava. Trebale smo ići u utorak, na tu intervenciju, ali ja nisam mogla, imala sam kontrolu u Petrovoj, a ona je rekla da ćemo ići u srijedu, jedan dan ovamo ili onamo, ne igra ulogu.

3

Rekla je da su bile u Paromlinskoj, u jednoj od onih kućica pored banke gdje stanuju Romi. Trebalo je izuzeti iz obitelji jedno dijete, dječaka od devet godina zbog teške situacije, nasilja i alkoholizma, dvije sestre su se bavile prostitucijom, njih su već ranije udaljili iz obitelji, ali su se vratile na ulicu, a sada je trebalo izuzeti dječaka po imenu Ramo, vjerojatno ga je dobio po pjesmi, ali su ga svi zvali Rambo. Pa i on sam sebe. Kad ga pitaš kako se zove, on odmah ponosno kaže Rambo. Sladak, išao je u školu na Krugu gdje je bilo još romske djece, izuzetno pametan, ali je u svom razredu sjedio sam u klupi.

— Puno sam radila s njim i vidjela da mu dobro ide i matematika i priroda i hrvatski, iznadprosječne kognitivne sposobnosti, ali većina njih ne završi školu, često je dolazio s masnicama, nije imao čistu odjeću, osnovne uvjete i zato smo odlučili da ga izuzmemo. Ali, znali smo da tu nema naročite budućnosti, u

školovanju, jer za takvu djecu postoji ovdje debeli stakleni strop, mogu završiti osnovnu, gimnazija je već *science fiction*, a faks nemoguć, stakleni strop ih zaustavi negdje poslije osnovne, ako je uopće završe, pa ajd' u zanat, a većina čak ni to, takva je situacija tu u Zagrebu, a dalje u provinciji još gora. Otac mu se bavio psima za borbu, i provaljivao u kuće kroz prozore, to se znalo, ali ne znam zašto nije bio u zatvoru, naime jest, ponekad i na kraće vrijeme, ali onda bi se vratio i prvo ih sve izmlatio, da se osveti onima koji su njega u zatvoru.

Jako je dobro, kaže, zapamtila stih jednog mostarskog pjesnika: »Kad otac uđe u kuću, kuća stekne ćoškove«, ne zato jer otac drži sve uglove kuće, nego zato što se svi razbježe po uglovima i nastoje zaštititi, takav otac, krvolok i psima i ženi i djeci, i zato su morale odvesti Ramba.

— Znale smo da će biti teško, da ga neće dati, zato smo išle nas dvije, kolega je čekao u autu, a imale smo i policijsku patrolu da bude u rezervi ako stari postane neugodan. Nisam se osobito bojala, navikla sam, ima ljudi koji su rak drugim ljudima, karcinomi, ubijaju sve oko sebe dok na kraju i sami sebe ne pojedu. I tako smo ušle u taj vrt, bojala sam se jedino da nas ne napadnu psi, ali držao ih je očito drugdje, pa smo pokucale. Unutra je bilo puno ljudi, mislila sam da su došli spriječiti oduzimanje djeteta, a kad smo ušle onako s poslovnim torbama, oko nas buljuk klinaca, i odraslih, žene u tajicama i dimijama, muškarci koji sjede svuda uokolo, nije bilo dovoljno stolaca i fotelja, sjedili su i na podu, a svi uplakani. Mislila sam da plaću za malim, zato što će ga neprijateljski bijeli svijet uzeti i nikada ga više neće vratiti u tu potleušicu koja mu je dom, ma kakva je da je, ipak dom, ali nismo znali što se upravo dogodilo. Nisu nam u Centru ništa rekli, vjerojatno ni oni nisu znali, tek se bilo dogodilo.

115

Mi dolazimo izuzeti dijete, a dijete je toga jutra umrlo. Poginuo je igrajući se na kolodvoru, na vagonima, spržila ga je struja, svih njegovih devet godina i 130 centimetara, vidjela sam u izvještaju s autopsije, ne mogu to prestat sanjati, 130 centimetara djeteta, a u svakom centimetru 1500 volti. Uglavnom, nismo tada znale zašto ti ljudi plaću, a plakali su svi, i muškarci i žene, pa i onaj otac, karcinom, i on je plakao. Mislile smo, plaću jer ćemo ga odvesti, nismo znale, a majka je donijela slanu pitu, stavila pred nas i rekla, ajde jedi oko moje, tako si mršava, i uzela sam da je ne uvrijedim, ali nigdje nisam vidjela malog. Bježao je od kuće, od batina i ludog oca, igrao se na kolodvoru na vagonima, družio se sa sestrama, jedna se zvala Esmeralda, po nekoj sapunici, odvodila je mušterije u prazne vagone i tko zna zašto se mali penjao na krov vagona, klinac, vidio je to od starije djece, tko će znat, djeca, i tako je poginuo, to se poslije saznalo.

A kad smo pojele štrudlu, gledala sam okolo, možda ga ipak negdje spazim, kolegica je izvadila papire, dala ih majci koja ih je čudno držala, ne kao dokumente, nego kao kuhinjsku krpu, kao gaće koje prodaje na ulici, žene gaće, žene gaće, tako ih je držala, nije znala što će s tim, nepismena, a kolegica je onda ustala, opet uzela papire, svi su je gledali, postalo je čudno, napeto i rekla je da smo došle po Ramba, da su to dokumenti kojima socijalna služba preuži-

ma dijete zbog loših uvjeta u obitelji i da ćemo ga odvesti u Nazorovu, tamo će imati sve što treba, a ona će ga moći posjećivati, ne brinite, govorila je majci, moći ćete ga posjećivati, a ja sam gledala te zabezeknute poglede i odjednom sam vidjela samo velike bjeloočnice, možeš zamislit, ljudi koji se pretvaraju u svoje velike oči, to sam vidjela, kužiš i znala sam da nešto nije u redu, opako nije u redu, a kad je ona spomenula malog i da ćemo ga odvesti, ljudi su počeli još jače plakati, sve te velike oči su plakale, kužiš me, tolika voda iz očiju, to nisam još vidjela, otac je brzo strugnuo u drugu sobu, mislile smo da ga tamo skrivaju; iznutra se začulo razbijanje, neko staklo, a ljudi velikih očiju su sjedili ili stajali, neki muškarci su i ustali i tugu je polako zamjenjivalo nešto drugo, kužiš, nešto jebeno drugačije, a ova moja kolegica niš' ne kuži, i dalje misli da ga skrivaju i otvori vrata i uleti u sobu, a tamo stari sav krvav, razbio je šakom ogledalo i tako krvav i uplakan se okreće prema ovoj mojoj, ja joj vičem da stane, da vidimo što se događa, a ona zapela ko' bik i govori mu da odmah dovede maloga, da ga prestane skrivati i da će malome biti bolje u domu nego s njim, da ga zbog njega i izuzimamo, a on sada cmizdri i pravi tu cirkuse, a da mu je bilo stalo do malog drugačije bi se ponašao, tako mu govori a ovaj je gleda kroz te suze, briše ih krvavom rukom, zakrvavio si je lice potpuno, izgledalo je kao da će je tamo na mjestu udaviti tim krvavim rukama, kad meni dolazi jedan čovjek, stariji, u crnom sakou, i kaže mi da malog više nema, da su ga odveli u bolnicu, ali da je poginuo na mjestu, na vagonu, pa ne zna zašto su ga odveli u bolnicu, a ova moja pogledala po sobi, pogledala i pod krevet, možeš ti to vjerovati, traži dijete koje mrtvo leži na patologiji, da smo jučer došle bio bi živ i u Nazorovoj, a ona sada viče, znam ih, skrivaju ga, pa dolazi majci i kaže, budite pametni, predajte nam ga, ništa mu se neće dogodit, bit će mu bolje, razumijete, ja joj vičem da se smiri, ali ona ne čuje, sve dok ju stari nije dohvatio i bio bi je zgnječio ko' crva, da nisu priskočili drugi muškarci i primili ga, a on se trzao bez riječi.

I nastala je odjednom tišina, najjebenija tišina koju sam čula, kužiš me. Majka se zgrčila na kauču, kao da je dobila udarac u trbuh, noge u šarenim tajicama se saplele ko' zmije, a čovjek meni govori jer njoj ne može, da je mali mrtav. A ona odmah mobitel i zove u pomoć kolegu i policiju, uopće ne sluša što joj govorim, a govorim da malog možda više nema. Patrola je došla u sekundi, jedan na motoroli zove pojačanje, a ona im tumači da ga skrivaju i da ju je stari napao, sva je krvava u licu od njegovih ruku, ljudi se skamenili čim su vidjeli murju, a ona kaže policajcima da pregledaju kuću, zamisli, da ga cigoši skrivaju, tako je rekla, i policajci su počeli otvarati ormar u sobi, jedan je otvorio špajzu punu nekakvih krpica, stare odjeće, i sve to on prevrće, ali maloga nema pa nema. Onda se ona obrati starom i kaže mu da će u zatvor ako odmah ne preda dijete. Tu se diže majka i tetura do nje i onako još uvijek poluzgrčena kaže da Ramba više nema, da ga je ubila struja na vagonu, a ova glupača onda stala, gleda oko sebe kaos koji je napravila, gleda prevrnut stolić, pite na tepihu punom rupa, razbijeno ogledalo u spavaćoj i dolazi malo sebi, ali

pita, pita majku, imate li smrtni list, zamisli jebote, pita majku smrtni list, a onda prilazi opet onaj stariji čovjek i kaže da nemaju smrtni list jer se to dogodilo jutros. Onaj policajac opet zove na motorolu, priča s nekim, i čuje se kako krči u toj tišini i onda iz motorole jedan promukli glas, s one strane, tako mi je zvučao, govori da se stvarno dogodio nesretni slučaj na vagonu i da je dijete ubila struja, bili su njihovi kolege na uviđaju i da je mali sada na policijskoj patologiji u Svetošimunskoj.

Tu je ona samo pala na fotelju, još uvijek s papirima u ruci, tupog pogleda, sve se smirilo, starog su pustili, a on se zatvorio u spavaću, žene spremaju nered, a policajci samo stoje, kolega je na telefonu s nekim, vjerojatno s našima iz centra, i kad smo se svi smirili, meni dolazi Rambova majka, došla je i ona malo sebi, i kaže mi, ti si dobra, oko moje, drži nešto u ruci i vodi me van iz tog kaosa, puno je mlađa od mene, ali već oronula, petero ih je rodila i ponovi mi, ti si dobra, oko moje, evo, ovo mu je bilo najdraže, uzmi. Uzmam predmet u ruku, duguljast, s drvenom drškom, liči malo na starinski otvarač za konzerve ili boce, ali nije. Gledam je zbunjeno, a ona kaže, nož za staklo, ima i dijamant. To mu je bilo najdraže. Hoću da uzmeš, oko moje.

Sigurno, to je jedini dijamant koji je vidjela u životu.

Uzmi ga, kaže mi!

Anja Šovagović

Barunica Castelli

(ulomak iz romana)

118 *Prvi susret, zima, 1896.*

Toga tmurnog, zimskog jutra prvi sam put došla u palaču mog prijatelja Nacija Jacquesa Glembaya i svojim dolaskom stupila u krug glembajevskog prokletstva, ni ne sluteći tada da ću i sama u toj kući sagnjiti i stradati.

Ušla sam u blagovaonicu. Ni koraka nije bilo čuti od teških perzera. U peći pucketao je oganj. U onaj momenat izgledao je čitavi taj prostor holandeske blagovaonice, s masivnim zavjesama i holandeskim štillebenima, toplo i idilično. Oko mene visoke vitrine sa srebrnim zdjelama i vrčevima, elegantni fikusi, paome i rascvjetane azaleje, kojih je bilo toliko da se čitava staklena veranda pričinjala kao kakav Wintergarten. A vani je tiho padao snijeg.

Došla sam do širom otvorenih vrata prostrane bračne spavaonice. U alkovenu, u širokoj francuskoj Luis-Philippe postelji ležala je mrtva Glembayeva supruga. Pokraj nje na noćnom stoliću plantio je svijećnjak s devet svijeća. Od prvih buketa, na nogama pokojnice, u sobi je vonjalo po mrtvačnici i po ljubičicama.

S desne strane, u visokom naslonjaču, lagano pognute glave, u nijemoj, guštoj tišini, sjedio je njezin mlađi sin, Leone Glembay. Otmjen, potišten i sam. Zastala sam na vratima zureći u tog aristokratski skladnog mladića.

U tom je momentu velika zidna engleska ura u blagovaonici počela otkucavati. On se lagano trznuo na taj zvuk, podigao polako glavu i pogledao me. Očima velikim, tamnim, inteligentnim, duboko u transcendentalnoj nijansi s jedva primjetnim odsjajem nesvjesne erotike. Na punim mu je usnama lebdjela sjena tuge. Nisam se pomaknula. Ura je prestala kucati.

Pomislila sam kako želim poljubiti ta usta.

Taj čas, posve iznenada i nimalo vješto, moj pinč, kojeg sam držala u ruci, istrgnuo se iz zagrljaja, doskočio nespretno na pod, okrećući zapleo se o moju

dugačku pelerinu, pa, kako ga ne bih zgazila, sasvim sam instinktivno učinila par koraka naprijed, prema odru na kojem je ležala gospođa Danielli. Ona dva goruća, velika oka i dalje su netremice gledala u mene otvoreno, gotovo hipnotizirajuće i ja sam zbunjena, u nelagodi, u nespretnosti, u ljutnji na samu sebe, na razmaženog psića kojeg nisam smjela ponijeti sa sobom, mehanički, i jedva čujno počela moliti: »Oče naš koji jesi na nebesima, sveti se ime tvoje, dođi kraljevstvo tvoje, budi volja tvoja, kako na nebu tako i na zemlji, kruh naš svagdanji...« i kod riječi »daj nam danas«, jasno sam začula neugodno cviljenje iz blagovaonice: cviljenje mog nervoznog psa koji je, bezobrazno, zlobno i osvetoljubivo, upravo mokrio po akvamarinski sniježnom Kirman-perzeru, skupocjenom kao kraljevstvo nebesko i mekanom kao duša.

Pri toj njegovoj fiziološki nezaustavljivoj potrebi, kao za poplave što biva, kada je dosta samo jedna kaplja da se prebaci nasip, ja sam se izgubila u bujici svih mogućih intenzivnih senzacija koje su me momentalno prepravile. I taj nesretni pinč, i njegova animalna, besramna intima, i moja kitica Parma-ljubičica koju sam grčevito držala u ruci, i mrtva Irena koja se radije otrovala nego da živi u svojoj skandaloznoj sramoti čiji sam glavni uzrok navodno bila upravo ja, i cijela ta dekorativna, bogata kuća u koju sam ušla prvi put, pa taj mladić, lijep kao Apolon, s crvenorozim, putenim usnama, kojem bih trebala postati pomajkom, ja, njegova gotovo vršnjakinja, sve je to u meni izazvalo gusti talog upravo padavičave nervoze i ja sam zašutjela s molitvom, rastreseno se prekrizila, ostavila ljubičice do nogu pokojnice i žurno se okrenula natrag u blagovaonicu.

119

Na skupocjenom onom Kirman-perzeru, u istoj sam sekundi ugledala tamnu, izdajničku fleku koju je razmaženi moj Fifi prkosno ostavio kao opomenu. Hitro sam se sagnula do oskvrnutog tepiha. Praveći se da gladim mekani perzer, zapravo sam rukama pokušavala obrisati lokvu. U paničnoj nelagodi zbog vlastite bespomoćnosti i uzaludnosti prikrivanja, cijelo sam to beskonačno dugačko vrijeme, u kojem mi se činilo da sekunde prolaze sporije od sati, intenzivno osjećala pogled onog apartnog mladića, pogled od kojeg sam drhtala kao svijeca na vjetru.

Ni od kuda pojavila se sobarica pokojne milostive, nije ni pogledala što radim već mi je šapćući brzo, i prilično bedasto, počela govoriti o tome što se sinoć dogodilo:

— Milostiva Danielli su bili sinoć na koncertu, pak su se vrnuli oko devet i spavali do pet, a ja sam baš spremala herencimer kad se milostiva pojavila iz šlafcimeru i direkt prešla u badecimer koji opće ni bil zgrijan, pak mi je bilo čudno kaj milostiva tak dugo dela v mrzlom badecimeru, pak mi se pričiniło da je tam pala čaša, onda je opet bilo tiho, a milostiva još uvek ni bila prešla pak sam onda pokucala i niko nije odgovaral, pa još jednom i niš, pa još jednom i opet niš, pa mi je palo na pamet da se nekaj strašno i grozno dogodilo, pak sam opet kucala i vikala i stenjala i onda se pojavila nadsobarica Anita i ona je kucala i vikala i stenjala i onda je došel kamerdiner Franc pa se zderal

da koga vraga cmizdrimo zamusane bedače, i onda je lupal i gural i na koncu silom otprl vrata, a na podu je po pločicama sve bilo puno staklovine, sve puno razbacanih pilulov, sve puno vode kaj je curila iz kade, a jedna je milostiva ležala v kadi mrtva.

Meni je u taj tren palo na pamet kako bi zapravo ovaj perzer trebalo hitno maknuti iz blagovaonice, kako ovo moje neugodno mučenje s čišćenjem psećeg izmeta nema nikakvog razložnog smisla, pa sam joj, momentalno prekinuvši bujicu riječi koja je izlazila iz usta te male, zaplakane guske, i samu sebe zaprepastivši zapovjednim svojim tonom, strogo naredila da do dolaska prvih ožalošćenih gostiju taj Kirman ima prenijeti u podrum, ne, još bolje, u moju vilu Nad Lipom. Neka zove Anitu, neka zove Franza, neka nađe koga hoće, neka nađe odmah istog časa, ja još danas želim da taj perzer nestane iz ove kuće!

Iza mojih leđa, jedva čujno, netko je prišao. Osjetivši vibraciju jaku kao magnet, naglo sam se okrenula. Tik do mogeg lica, uspravno i mirno, stajao je Leone Glembay. Gledao me bez riječi, gotovo nježno. Njegove usne bile su blago otvorene. Osjetila sam kako me miluje blizina toplog daha, kako mi cijelo tijelo lagano treperi, kako tonem u tamu njegova pogleda. A onda je upitao:

— Pušite li?

— Samo engleski duhan — šapnula sam.

— Imate sreće.

Iz džepa besprijeckorno sašivenog crnog sakoa izvukao je otmjenu tabakeru s uredno zamotanim cigaretama najnovijeg engleskog duhana i drsko ju pružio gotovo do mojih prsiju.

— Mislim da nije inteligentno da sada pušim.

— Ako mislite da je inteligentno to što ste se baš danas pojavili u ovoj kući, onda je cigareta sasvim nevina prijetnja dobrom ukusu — rekao je sasvim mirno.

Šutjela sam.

Nisam mogla progovoriti više ni riječi.

Prateći nijemim pogledom njegovu gipku kretnju kojom je potom izazovno izvukao cigaretu i sam je sebi pripalio šibicom, nisam mogla pojmiti je li ovaj mladić, koji me promatra prividno ravnodušnim, a ipak blistavim očima, zaista živ. Sanjam li, zapravo, ovu nadnaravnu scenu, ovaj bizaran susret sa sinom žene koja, konačno, mrtva ovdje leži na odru, ovu gotovo teatarski dramatičnu dekoraciju oko nas, ovu veliku zidnu englesku uru koja tuče ritam mogeg usplahirenog srca, taj vrući, vulkanski osjećaj koji intenzivno putuje mojim tijelom prijeteći kako će me sasvim smlaviti, a ništa se nije ni pomislilo, a kamoli dogodilo?

U taj čas, ona bedasta sobarica pokojne milostive oprezno se pojavila na drugim vratima blagovaonice s kavom, konjakom i pepeljarom, sve stavila na srebrnu tacnu na stol i bacivši na mene diskretan pogled pun straha, upravo još više: strave, jedva je progovorila:

— Kamerdiner Franz veli da stoji na raspolaganju milostivoj barunici, molim, ali, molim, kamerdiner Franc bez dopuštenja ekscelencije perzijaner ne bude micao. Molim. Klanjam se. Molim.

Sve što mi se u mislima pojavilo kao san jednog snježnog zimskog jutra, u glembajevskoj kući punoj smrti, bilo je mnogo manje šokantno od spoznaje što sam, u slijepoj groznici, tako brzo i lakoumno zaboravila na Glembaka i na cijelu našu dugogodišnju, dramatičnu priču.

Pa, kad se u taj baš nevjerojatni čas pojavio u blagavaonici, pristupivši mi intimno da me u napadnom zagrljaju upita kako sam ja, jesam li dobro, jesam li se naspavala, imam li snage za sve što me čeka, kao da je meni upravo umro suprug, a ne njemu upravo supruga, majka njegove djece koja mrtva počiva u njihovoj bračnoj spavaćoj sobi, u njegovoj kući u koju sam poslušno došla jer on je, naravno, isključivo i bespogovorno *podrazumijevao* moju nazočnost, tad mi se od uznemirenog treperenja njegova glasa kristalno jasno objasnilo da se malo prije njegova dolaska dogodilo nešto što nije samo erotični doživljaj jednog mladog i lijepog muškarca, nego nešto nerazmjerno grandioznije, nešto nepojmljivo tajanstvenije iznad svega što čovjek krije u sebi kao svoju tjelesnu tajnu.

Tajnu koja me gledala iz tamnih očiju tamo kod stola gdje se nudio konjak.

U Glembayevu čvrstom zagrljaju najednom se nađem u ponoru. Kao da padam iz neke nevjerojatne visine. U strašnoj akceleraciji, u očajnom trajanju toga propadanja, u vakumu od neizmjerljivo sitnog dijela jedne sekunde, kada već izgleda da sam zauvijek izgubljena, polako se, ali odlučno izvlačim iz tog ekscentričnog stiska: mehanički odlazim do stola gdje sjedi Leone, posežem za konjakom kako bih natočila piće, a na podlošku ispod boce zabijeli se cedulja na kojoj čitkim rukopisom piše:

Kirman-perzer je moj. Ja Vam ga poklanjam. Prenijet ću ga osobno u Vilu nad Lipom danas poslije podne. Budite tamo. L.

Mjesečeva sonata

Tog istog zimskog poslijepodneva, stajali smo bosi na snježnom onom perzeru u mojoj vili Nad Lipom i zurili jedan u drugoga.

Te usne.

I dok osjećam srce kako tutnji mojim sljepoočnicama, on trgne moju haljinu.

Rastrgne.

Hvata me čvrsto.

Uzima u zagrljaj.

K sebi.

Usnama punim krvi zagriže u moje grudi.

U trbuh, u bedra.
 Tonem.
 U prepone.
 Vruć kao vulkanska lava.
 Siguran kao grijeh.
 Zanosan kao nerv.
 Vrisnem iz utrobe.
 Iz dna žudnje duboke kao bezdan.
 Držim ga nogama, rukama, šakama, prstima.
 Držim ga divlje, neobuzdano.
 Ustima.
 Grlim ga snažno kao svemirska sila.
 Kao duša.
 Kao kosa.
 Kao divlja.
 Kako je lijep.
 O Bože, kako je lijep.
 Te oči.
 Te usne.
 Taj gard.
 Jaguarski.
 Topla sam i prozirna.
 Svezana.
 U klinču drhtimo.
 Ne puštamo jedno drugo.
 Pripijeni.
 Šutimo.
 Beskrajno dugo.
 Dugo.

Može se dogoditi da ću konačno početi disati i zauvijek zaboraviti svoju uznemirenu i strahovima obojanu prošlost: da sam bijedna kći nepoznatog oca, da je moj ujak silovatelj, da je moj bivši suprug ubojica i psihopat, da je moj sadašnji ljubavnik grabežljivac i lihvar, da sam ja bludnica.

Može se dogoditi da ću zaboraviti sve ono crno i mutno i devijantno i nemilosrdno, ono bolesno i uporno zujanje tuge nad bezdanim intervalima moje umorne sudbine.

Može se dogoditi da će svanuti sunčano proljetno jutro, da će u zlatno žutoj rasvjeti cvjetati livade suncokreta i sve će biti blistavo, isprepleteno svijetlim, zlatnim bojama i naljevima krvi u obrazima. Čut će se topli udari ptičjih krila i blistat će odrazi u jezerima.

Može se dogoditi radosna nesvijest u kojoj ponestaje razuma, u kojoj svira samo svijetla glazba osjećaja. U dugim senzualnim valovima neke božanske kantilene, kao prva violina u orkestru, u bogatoj instrumentaciji ljubavne panike, u meni bruji svijetla sanja, tiha i uzbudljiva kao zvoneća planeta iz neizmjernih daljina.

Može se dogoditi da će se zbiti ljubav.

Osjećam kako mi se tijelo odvaja od poda, kako se dižem, kako postajem lagana i slobodna kao nikada do sada, kako se sve događa tako sugestivno, tako prirodno, tako spasonosno.

Smjerno izazivajući, naga i meka, odem do glasovira kraj velikog, dvokrilnog prozora. Na mene pada mutna svjetlost sumraka koja u pahuljicama dopire s nadnaravnih visina. Osjećam kako pogledom prati svaki pokret moje gole siluete:

— Htio bih vas naslikati.

Tipke pod mojim prstima same su zasvirale sonatu.

Kao da mi u svakom prstu bije po jedno srce.

123

Zanos

Od prvoga dana, moja slabost za Leoneom bila je neobuzdana. Od prvoga dana, ova se slabost javila kao neodoljiva strast, a opet, da se nije dogodila iznenada, kao fijuk vihora, kad, vitlajući izgubljenim pticama, razdire nebeske tkanine predvečerja, moj život bio bi protekao bez spoznaje o najsnažnijem unutrašnjem nadahnuću, o nepojmljivo dubokom doživljaju srca, o najtajanstvenijoj životnoj zagonetki u kojoj kozmički nered u nama poprima svoj najdublji ljudski smisao. Moj život protekao bi manje strastveno, manje razdrto i svakako manje bolno, no moj život protekao bi bez spoznaje o *zanosu* ljubavi.

Leoneovo pismo

Vi.

U mislima na vas oduvijek je bilo mnogo straha.

Straha da ćete biti i straha da nećete biti.

Koliko god sam žudio i koliko god sam htio biti s vama, toliko mi je bilo drago da se to više nikad nije dogodilo. U perverznoj čežnji koja me tresla kao groznica od pomisli da ću na dan maminog sprovoda stajati za kovčegom i da ću tamo u polutmini tražiti vaš obris, u tim mi se intervalima otkrila sva nezdravost mog sumanutog vapaja za vama. Vi se niste pojavili, logično, i meni se tada učinilo da uopće ne postojite, da vas nema, da ste moja zabludjela varka. Haljina, nagost, koljena, zglobovi, kosa, usne, boja obraza, kretnje, to sam vidio jasno, ali od tih elemenata nikako vas više nisam mogao stvoriti.

Sutradan, tražio sam vas u Vili. Došao sam do perivoja kada sam vas ugledao u glembajevskoj ekipaži. Ali to niste bili vi. To je bila samo vaša grandiozna, crna pelerina, vaša nabujala lisica oko golog vrata, vaš predimenzionirani šešir i vaš skupocjeni muf krvave boje. Medaljon da nosite, nisam primijetio.

Koliko god je ta teatarska scena, u kojoj ste ridikulozno zaigrali ulogu ožalošćene metrese, za mene bila bolna i teška, poput nekog mutnog i nerazvijenog buđenja s dna, ipak, na toj neugodnoj i mukloj impresiji smjerno vam zahvaljujem. Shvatio sam. Čitavih noći mislio sam o našem poslijepodnevu, o vašem licu, o vašem portretu, o bojama, platnu, slici koju ću opsesivno stvoriti za vas. A, vi? Vi ste ograničeni. Vi ne mislite ništa. Vi ne osjećate ništa. Vi se ne sjećate ničega. Vi se vozite u zlatnoj kočiji. Vi uživate u toj gubavoj raskoši. Vi ste utvara na koncu.

Sva bol, sva čežnja, sve sulude tlapnje, sve to bilo je u meni otkako sam vas prvi puta vidio kraj Karmelićanske crkve u Beču. Žurili ste vidjeti svoju novu trokatnicu, sjećam se kako sam pomislio hoće li vas u njoj dočekati On. Znao sam i osjećao kako je nedostojno čovjeka — uhoditi vlastitog oca, ali u tom strastvenom zbivanju i hazardu, vidjevši vas, momentalno sam protrnuo i nisam mogao udahnuti. Steglo me je u grlu i u prsima, oko sljepoočica javila mi se žuta omaglica i mislio sam tada kako mi se, s mojih osamnaest godina, dogodilo najviše što se u životu uopće može dogoditi: objavila mi se sva tajnovita dimenzionalnost vaše nadzemaljske ljepote.

Ja sam se bjesomučno žderao svladati vas, biti jači, izaći iz svega toga, ali nisam mogao. U takvim praznim i očajnim intervalima bila je dovoljna tek zamisao o silueti vašeg nagog tijela, jedna jedina tangenta vašeg nujnog pogleda i moja bi utroba zabrujala kao zvonjava. Ali, vi ustvari doista i ne postojite. Dok ste bili samo moja mračna ideja, dok je čitava zgrada mojih imaginacija bila sazdana u zraku, to je za mene bio grandiozan osjećaj.

U čitavom kompleksu uspomena na vas, od straha da vas neću vidjeti, od panične strepnje da vi jeste ono što sam htio da niste, od bojazni pred vašom inferiornošću do radosti da postojite, od veselja nad vašim neizrecivo divnim očima do prozirnosti vaših ruku, od boje vašeg glasa, tona vašeg muziciranja, senzualne bjeline vašeg teinta do nepojmljive vaše erotičke inteligencije, sve se to valjalo u meni kao poplava i sa svim tim ja sam plovio kao sa svilenim jedrom na punome vjetru.

Ali, kada ste, niti tjedan dana od majčinog sprovoda, stigli na večeru, u naš crveni salon, gdje sam vidio kako ste zavodljivo gledali mog tobože ucviljenog oca, kako ste besramno šarmirali sve one hohštaplere i fiskale i bankare, kako ste, u onoj nezdravoj atmosferi intriga i pritajene histerije, servilno konverzirali u klišeju jednog pomodnog i lažljivo žalujućeg vremena i odgoja, kako vam je svileni crni šal kojim ste licemjerno pokrili lice bio važniji od kisika koji udišete, onda su se sve te slike rasplinule i u meni je ostao talog s mislima o laži i o smrti.

Od kako sam se vratio u Cambridge, upropastio sam se na čitavoj liniji raznih pozicija. Nisam radio ništa, nisam čitao ništa, nisam slikao ništa, neprekidno sam evocirao tu sramnu večer.

Vi, zapravo, sjajno pristajete uz sve te Glembajeve. Kad sam čuo kako oko vas bruji gladni, ožalošćeni svijet, kako zvekeću tanjuri i ostrige i zvone kristalne čaše, u momentu gledao sam vas intenzivno i pričinilo mi se kao da ste neka strašna, grabežljiva zvijer. Vi niste dostojni moje žrtve, preglupi ste i preslabi da shvatite i da podnesete svu tu lavinu čežnje i snova, želja i iluzija, groznice i bunila, u kojoj sam se valjao strasno i bezumno.

Prostajao sam, zapravo, nepomično čitavu večer i mislio o svojoj vječno potištenoj i depresivnoj majci. O olakšanju koje mora biti da osjeća u hladnom mraku grobne postelje. O tome kako sam oskrnuo uspomenu na tu bolesnu i nesretnu ženu. O tome kako se odvratno gadim samome sebi. O tome kako sam poludio.

Srce mi je udaralo kao da bije čas o lijevo, a čas o desno rebro. Vi me niti jednom niste pogledali. Izašao sam u noć. Padao je snijeg. Umoran i promrznut stajao sam na cesti. Daleko u dnu ulice svijetlila je jedna plinska svjetiljka, a ja sam gledao u prozore Glembajeve proklete trokatnice. Pomislio sam kako se više nikad neću vratiti u tu kuću. U grlu mi je bilo gorko, a u očima pekle su me suze. Tjeskobno i strašno pušila se u meni bol i bilo mi je kao psu nad zgarištem.

Ja sam vas doživljavao, a vas ustvari nije bilo.

Zbogom.

125

Nakon pisma

Slomila sam se tako mekano kao da sam satkana od svile svog kimona i tako sam ranjena ostala ležati na podu sobe.

Kroz mutnu koprenu nesvjestice, odjekuje bujica optužujućih riječi, bujica neshvatljivo otrovnih rečenica od kojih je sazdano ovo nemoguće pismo.

I dok nepomična zurim u zastrašujuću prazninu, prema meni se, sasvim polako, u sasvim nijemoj tišini, valja neka čudna, mračna, opaka, neprozirna voda. Ona prodire s dna sobe, iz poda, iz zida, iz pukotina, iz rupa, ispod tijela, odnekud, odasvud, i liže me ledenim dodirom nabujale plime. Ona puže kao gadni, crni, zlokobni val i nemilosrdno uvlači me u tamne dubine čudnovatog bezdana. Čitava ova prostrana soba nestaje u mutnoj vodi i ja tonem beskrajno dugo, u podmukli vrtlog koji se nadvija nada mnom kao krilo neke crne, glomazne ptice.

Ostajem bez daha dok u meni bruji pomisao da nestajem s ovoga svijeta.

Stravična opasnost od spoznaje da nikada više neću vidjeti tog mladića, ispijat će me svih ovih godina podjednako bolno. Jeziva ova pomisao da je s nama sve konačno i zauvijek svršilo, mučila me postojano kao fiksna ideja od primitka njegova pisma sve do trenutka u kojem mi se smrt učinila tako privlačnom u odnosu na život: kada su škare u njegovoj ruci sasvim lako pronašle put do mogega srca.

Ante Armanini

Tvoj dom je sablazan, Hamlete

(ulomak iz neobjavljenog romana)

Na ljetovanju u Titovoj vili sve se kretalo u mahnitim snivanjima, režija i gluma, oko predstava prepunih imaginarna sjaja, raskošnim kao Danteova ili Krležina imaginacija, kao popis imaginarnih fraktala jednog sna bez kraja i jednog života osuđena na imaginaciju, jer sam život nije mogao ništa realizirati, pa i sam Gorki je možda dio tih noći, dio tog mjesečeva sjaja u kojem se utapala topla splitska noć.

127

Jednom, u nekom davnom tekstu, Mani piše i ovo: »*Neuspjeh je nešto poput Smrti. Uvijek je na dohvat ruke*«. Danas sam došao Mani, ona širi modre oči, šapćem joj na uho njene rečenice kako nam je taj teatralizirani prizor Smrti uvijek na dohvat ruke. Mani ne govori ništa, samo je sklopila oči, kao da je to još jedan znak da stoji iza i iznad toga pustinjskog pejzaža Smrti. Smrti koja i danas joj je, kao i uvijek, na dohvat ruke. Ne, nije riječ o predstavi, jer ona zaista želi otići, želi bilo kakve smrtonosne tablete, ne želi više biti na ovom svijetu, iako joj je smrt uvijek bila na dohvat ruke, ali ipak nedohvatna kao mjesec ili kao Gorki. Danas Mani zahtijeva drogu, ali jaku drogu, bolovi su sve jači. Kaže, po tko zna koji put, kako je prekasno da se sve obavi u Genevi, gdje su bili spremni je primiti, jer ona nema više vremena ni fizičke snage da se dokotrlja kao na posmrtnim kolima sve do Geneve. *Prekasno je, šapće Mani, ja hoću umrijeti, to je moja posljednja volja. Ne želim više živjeti.*

Manine noći, ovog kasnog ljeta u bolnici, ocrtavaju tamu prave Valpurgijine noći, kao da strava se ocrtava na njezinu licu nakon svake dubrovačke noći u bolničkoj sobi, u kojoj je sama strava raširila svoja teška krila, kao da u sobi ne vladaju bjelina zidova, bolnička njega i liječnička skrb nego kao da netko zaziva prastare priče o kugi. Mani se osjeća okružena pažnjom i medicinskim tretmanima kao okružena, kao da kuga ne zahvaća samo ljude, nego kao da zahvaća i predmete u bolničkoj sobici, pa i stvari postaju neočekivano žive, kao da i predmeti i lijekovi i bolničke liste i izvještaji o uznapredovalo

postaju dio optužnice koja je negdje napisana, ali nitko je nije još otvorio, kao da u ovim trenucima smrt postaje življa od svega živog, u tom trenu koji je za Mani tren same Valpurgijine noći, tren koji može trajati samo jedan tren, ali se može u eksploziji proširiti do trajanja čitavog jednog kužnog rata protiv svih živih, tren koji obilježen kugom može trajati čitavo jedno stoljeće, kao što je to bilo upravo minulo, dvadeseto stoljeće, okuženo kugom apsurdnih ratova i radioaktivnih zračenja.

Jedne ljetne večeri u splitskoj Titovoj vili, Mani lagano pripita naginje se nad čašu, teško joj je, sa svih strana prijete joj crne ptice tzv. »liberalnih ustaša«, Mani naslućuje kraj svog boravka u Splitu, u ovom slučaju kraj svoje intendature u Splitu. Oko nje »službenici« koji glume izbjeglice iz Bosne, meni je nestala iz sobe kožna vrećica srebrnih denariusa, ne kažem ništa Mani, ali ona sluti da je okružena gomilom šupljih ljudi, iako nikada nije izgovorila ni slova o policijskom nadzoru nad sobom.

128

Slijede samo načrčkane rečenice, koje ne moraju imati zajednički kontekst s ovim ili onim narativnim linijama, jer se otvaraju kao vrata u beskonačno i ne moraju dodirivati niti značiti bilo što, osim nejasnih rečenica utopljenika koji i dalje tone zajedno s brodom koji u oluji tone i tone... Da, qui pleure? I zar nije sada i sam Bog neka vrst atomske bombe za naše navike i laž?

Mlada bolničarka šuti, briše joj čelo. Mani kao da navlači »zvučnu haljinu tijela«, kao da navodi šuštanjem glasa, tom zvučnom haljinom (skrpljenu rečenicu Pascala Quignarda iz godina kada je posve utonuo u pravu anonimnost, nakon odlaska od Galimarda), kada Manina sjećanja i sada, u posljednjim trenucima mučno vode, kao kroz podrum Dioklecijanove palače, one javne i ponižavajuće rasprave s brabonjcima, kozama i jarcima lokalne politike, one čudovišne rasprave oko kazališta u kužnoj dalmatinskoj kužini, kada raskošan svijet Pascala Quignarda Mani želi naprasno dovesti kao pravu munju na scenu, u Split, u više neuspješnih pokušaja.

»Tko je uopće taj Pascal Quignard?«, pita se, javno, trijumfalno »liberalni ustaša« sa Chaplinovim brčićima. Mani traži čašu vode. Ružica joj daje čašu i briše joj lice u znoju, a u rijetkim trenucima kad bol umine Mani se diže iznad svega, kao mjesečarskonježni Lied, kao da nanovo osvaja lakoću ptice, kao da leti iznad svega s lakoćom koju ostavlja svaka teška bol.

Slušaj, kaže mi Mani, slušaj samo ovo titranje nebesa nakon što umine bol, sve je u tim vibracijama, sve je tonjenje u sam ritam života, u samo srce života. Slušaj sam udisaj života, slušaj, kao da tišina odjednom zaustavlja kucanje vanjskih zvukova, kao da čuješ kucanje samog srca svijeta, kao da je čitav svijet u nama samo glazba, samo partitura koja živi najmanje u onome što se čuje u čujnom spektru zvukova, slušaj tišinu, to je jedina prava glazba i glazbalo svega živog u nama i oko nas. To mi šapće umorno Mani i sklapa oči.

Slušam kako diše.

Diše, ali kao da nije više među živima, ali tijelo je još uvijek napeto, povremeno se guši, guta tablete protiv bolova, napolju čuje se režanje psa i cvrkutanje ptica pjevica. Mani bunca rečenice bez glave i repa: *Ne, nema puta prema psima rata, prema ubojicama, nema osude ni zločina ni zločinaca, ali zato je tu dodir nebesa, cvrkut tisuća ptica koje lebde s onu stranu svakog zločina kao svjedočenje, kao osuda zločina, jer zločin ne zaslužuje čak ni osudu, samo noć i zaborav svega što se sveti i osvećuje, čak i pravda je preslaba za ono što je učinjeno, ne može se otrov oprati od užasa i krvi i krivnje. Sve je u nama sada kao nebeska melodija na temu najgnjusnijih laži, a najveća je osveta sam zaborav.*

Kakav zločin? Koji zločinci? To nikada nije jasno u ovom Maninu bunca-nju, tugaljiva muka svog na svome, kao drvo koje trune, samo zato jer statika svijeta, zemlje i lokalnih genija kao da širi trulež do samog dna svakog bića, pa i Manina dok se ne može maknuti ni milimetar bez intenzivne boli.

Vijesti iz pandemije su gore od same pandemije.

Tišina za stolom, ali Manina intimna opsesija sada je gašenje strasti, a ne strast, jer opsesija je smrt svake prave strasti. Mani guguče kao golubica: »*A eto, ponekad se dešavaju rečenice koje strše kao čardak ni na nebu ni na zemlji.*« Mani mi to dobacuje i evo, sjedi mučno nagnuta nad kameni stol, ponavlja svaku riječ koju ne razumije, a ne razumije više ništa, ni u sebi ni oko sebe.

Umiremo!? Pa što? Umirem, pa šta? Što sada sve otvara pred našim licima jedna jedina riječ kao umiranje? Ili fantazam zvan smrt? Na sceni ili u kazalištu, možda je riječ o Ofeliji? Ili o Hamletu? Ove riječi (Ofelija! Hamlet! umiranja! smrt! drugi svijet!) možda nisu nikakve činjenice nego samo fantazmi? Smrt kao smrt fantazma smrti? Ah, sve ovo je samo kruženje psa za svojim repom, to kaže sada Mani da sebi i meni razjasni sumnje, kao da je pravi Hamlet tren pred scenskom smrću. Ne razumijem, kaže Mani. Pokušavam raširiti manirističku lepezu diskursa s ovom i meni sumnjivom i nejasnom didaskalijom: prazna, smrtonosno ozbiljna društva možda ni ne poznaju tragediju? Da bi neko društvo osjetilo tragediju mora biti moralno živo, dakle živo kao društvo, a ne kao čopor mamuta ili horda razbojnika?

Tvoj dom je sablastan i sablazan, Hamlete.

Branko Ćeđec nalazi da je to semantički prejako, ali ipak ovaj naslov tolerira kao lekciju iz ranog Ibsena, a i Sibila Petlevski nije sigurna da sablazan pojačava atribuciju doma za sablasti, ali sugerira aluziju na Carla Schmitta.

To šapćem Mani tiho kao da izgovaram baroknu brojanicu punu koštica i tvrdih riječi bez smisla ... *Da, da svakako*, kaže sporo Mani. Onda dugo šuti, kao da je sada prvi put osjetila težinu karcinoma u sebi. Prvi put se čvor tumora *in nuce* oglasio kao najveće ili samo tobožnje pitanje. »*Ne razumijem...*«, ponavlja tiho Mani, ali ne izgovara te večeri ovu kasnu ili napola ugašenu rečenicu, kao sada s glavom na čistoj jastučnici Instituta za tumore. *Ne razumijem, ništa, ništa, ništa ne vidim pred sobom. Ja samo želim što prije otići*, to tvrdo

ponavlja Mani. *Nemaš što razumjeti. Umirem jer to ja želim, jednostavno kao voda, želim samo otići, ponavlja Mani.*

Sjetio sam se prvog Manina loma kostiju na javnom mjestu. Nakon premijere u Rijeci, ne znam koje predstave, oduševljeni gledatelji dižu Mani na rame, a onda je još oduševljenije bacaju u zrak, kao loptu. Ali pri padanju nitko nije podmetnuo rame ni ispružio ruke i Mani pada čitavom težinom na pod, lomi kosti, završava iste večeri na riječkoj Traumi. To je prvi lom kostiju nakon kojeg slijede svi ostali, teški lomovi, kao onaj u Vlaškoj kada je zagazila u uličnu rupu u asfaltu i slomila se kao slamka. Zato mi šapće: *Sve ovo oko mene, tumor, medicina, institut, pazi koje su to surove i tvrde riječi za moje uši, prevelike riječi za moj slabi život u odumiranju, kao kralj Ubu na sceni &TD-a? Sve je samo manipulacija s fantazmima na smrt slomljenih Hamleta.*

I Hamlet kao portparol naših oskudnih društvanca, kao što je ovo naše akutno društvanje, kad hodamo kao mentalni idioti za životom, kao da idiotsko hodaње ili idiotsko klečanje jedine su prave manifestacije našeg života, šapće Mani. Gledaj samo kako se oko nas ljudi, žene, djeca i starci trenutno gase, kako se u bolesti virusne kuge trenutno ponos, razum i čast pretvaraju u mačji drek i deračinu, taj trenutak života je tako brz i kratak da ga ne možeš ni uhvatiti ni zaustaviti kao muhu u letu. Sve se u tren u tebi, u meni, u nama pretvara u mačju ili masovnu deračinu ili u shizofrenu pretvorbu kolektivna plača, u eksplozije javne i lažne euforije, trijumfalnih dočeka ovoga ili onoga šupljeg polumajmuna na Trgu bana Jelačića .

Daleko prije pandemijskih crnih pasa: ipak trenutna bol. Liječnik samo sumnja na bolest crijeva. Mani se ne uzbuđuje, jer ova dijagnoza je nevažna prema onoj pravoj dijagnozi, tumor je prema bolesti crijeva prava i teška bolest, ali Mani osjeća ovu dijagnozu u prvi mah kao lake crijevne tegobe, samo kao krvave proljeve. Taj prvi dojam lako se odstranjuje, bolničarka joj više puta dnevno mijenja rublje i plahte. Ali osjećaj nečistoće Mani intimno ne može izbrisati, ne može više gutati govedu juhu. *Nisam za meso, postajem na silu vegeterijanka. Dođe mi da se ubijem.*

Nisam rekao ni riječi, ali kao da gledam u njenu intimnu noć. Samo mi prostruji: evo, Mani, to je tvoje osnovno ljudsko pravo. Pravo na odlazak, nema tu nikakva pitanja, samo pravo na odlazak, ništa više. Ponovljena ili intenzivirana sjećanja na malu Anu, na njeno umiranje koje je dugo trajalo, kao da se u ponoćnoj uri sova glasa čudnim zvukovima koji se ponavljaju. Sada.

Mani gleda televiziju, dosta joj je, zaklapa oči nakon svih krvavih priča, a one pljušte s ekrana kao tropska kiša puna mulja i krvi, bez obzira na to je li riječ o aktualnim vijestima ili o imaginarnim serijama o genijalnim agentima i idiotskim zločincima, kao da nema više razlike između dobra i zla, između agenata u službi dobra i običnih kriminalca. Kao da je sve na ekranu režirano tako da svaki gledatelj dobije dojam da će umrijeti groznom smrću od koje nema bijega ni spasa. Mani mi sugerira tiho, hvata me za ruku grčevito kao utopljenik koji se hvata za zadnju slamku spasa: *»strah me je, strah me je,*

drži me«, kao da je strah jedini tamni temat koji emitiraju TV–ekranske ptice i TV–lovci na duše. Osjećamo, Mani i ja, kao da će nam se ptičurine s ekrana stušiti na lice. Za Mani, kad je ne boli, gledanje TV–ekrana nije isto što i čitanje. *Gledaš TV–ekran da ne vidiš to što gledaš*, jedna je od brojnih Maninih varijacija na temu Tamnog Sunca, na temu sljepila koje širi televizija u našim neutješnim životima. Mani se samo smješka i gasi TV. Nemam što izgubiti, kao što ni barbarin nema što izgubiti nakon što je sve uništio i ostavio samo prah i pepeo iza sebe, nemaš istine, imaš *fake* informacije, nemaš ljubavi, imaš ljubavne serijale, nemaš život, imaš beskrajne *crim–story*, nemaš tijela kojeg ljubiš, samo krokodili koji ti sugeriraju ljubavni ugriz, gutanje tijela i otkrivanje krvožednih zubi.

Mani se jutrom javlja Barbara Seaman, šalje Mani fragmente djela pod naslovom *Najveći eksperiment ikada proveden nad ženama, razbijanje mita o estrogenu (Hyperion)*, a navodi i ostala njena djela pod naslovima kao *Liječnički dokazi protiv kontracepcijske pilule*, *Žena i kriza spolnih hormona* itd. (A sve dolazi iz *National Womens Health Network*). Mani se muči s engleskim, ali ipak se probija kroz džunglu tekstove na ovom sada ipak za nju jedva čitljivom jeziku. *Jer, možda Bog*, kaže Mani, *danas govori samo engleski*. A kad uhvati dobru rečenicu, kao muhu u letu, Mani je sretna, jaka kao ta dobra rečenica, tako kaže, ali za sestru Danicu sve knjige su užasne ako nisu Biblija. Mani se smije. Kad vidi knjigu (a nije Biblija) zvijezda Danica zaklapa oči i mrmlja molitvu kao da su pred njom same knjige Vragova, ona svoj zazor pred knjigama pravda prašinom koje skupljaju sve knjige, osim Biblije, kaže da svakog dana u liječnikovoj sobi uvijek nanovo briše knjige pune prašine.

131

Zato knjige sestru Danicu asociraju samo na prah, samo na »prah si i u prah ćeš se pretvoriti«. Čitava medicina je skupljena u jednoj jedinjoj knjizi, Bibliji, to mudro kaže i Doktor Biblija, citira ga ushićeno sjajna zvijezda Danica. Svakako, dok je sa sestrom Danicom u bolničkoj sobi, Manini snovi su ili mravlji ili mamutski, snovi o mravima ili mamutima kao snovita najava pandemije. Ukratko, pandemija se kod Mani kao pojava najprije javlja u snovima, ali ne kao pandemija virusa nego mrtvih mamuta bez glave.

I što sada, kaže Mani, *ako oko mene vidim samo mrtve mamute*, to je njena opsesija, naime da nad nama su evolucijski pravi mamuti i da (recimo to je ta Manina metafora bez ikakva smisla) da nama vladaju mrtvi mamuti? Što misli pri tome, Mani ne želi objasniti ni meni, nego samo ponavlja da ona vidi na sve strane samo mamute, a oni i bez glave hodaju u nekom čudnom hodu za život oko nas, samo ih mi ne vidimo.

Mani želi samo izaći iz sobe, mora u WC. Boli je, sada. Nema izlaza. Boli je do grla, povraćanje. Drži čvrsto plachtu i steže je, bolničarka zove dežurnog.

Dolazi drugi, mlađi doktor i opipava joj bilo. Daje joj injekciju, ritualno, po ne znam koji već put i pita: Boli vas? Samo malo, blijedi ste. Recite nešto. Je li vam sad lakše? Samo mi se nasmiješite, ne morate ništa reći. Čim se nasmiješite, bit će vam lakše. Pokušajte, draga Mani. Ili samo zatvorite oči. Možete mi

namignuti, samo u znak da vam je bolje. Samo se smiješite. Čak i najteža bol se umanjuje nekad jednim lakim smiješkom. Samo se osmjehnite, za tren, kao što na TV–ekranu čitateljica vijesti čak i najstrašnije vijesti čita sa smiješkom, kao da osmijeh ublažava kao slatki med gorčinu strašnih vijesti... Taaaaako, evo vaš osmijeh je kao mali Isus koji nakon raspeća nam je uskrsnuo u nebo i sjeo do Oca Nebeskog. Samo tren, jedan osmijeh za mamu, jedan za tatu, jedan za Katju. Osmijeh što obasjava kao pravo sunce našu Dolinu sjenka i smrti. Osmijeh, samo jedan osmijeh.

Za jedan osmijeh nije potrebno da liječnik ili Mani klaunovski gestikuliraju i lakrdijaški glume, znaš to i sama, Mani, lakrdija nije isto što i sretan smijeh. Gorko, pa kiselo. Na ustima, u grlu. Možda oštećenje sluzokože? Ne govori ništa. Otrovi koji uzrokuju umanjeње ili čak potpuni prestanak lučenja pepsina. Mladi liječnik je nadahnut, sav u humoru, priča svoje duhovite improvizacije, dadaističke, sav iskri, čitav u veselim iskricama, ima organsku potrebu za glupavim vicevima. Daje joj novu injekciju, uvjeren je da je sve *lege artis*. Raduje se vlastitim humorističnim ispadima kao pravim orgazmima, muško, pravo muško. Naglas otvara dušu, priča o Muharemu i Hajrudinu, Muji i Hasi, na sav glas, čista poezija iz WC–a. Možda bi trebalo uvesti doze humora kao lijek, angažirati prave glumce ili čak snimati humoristične serije samo za pacijente, ne, nema humanijeg lijeka od humora. Da, humor u bolničkoj sobi, nešto kao humor u zatvoru ili kao humor u hotelskoj sobi, anonimnoj, posve otuđenoj i sivoj prostoriji bez sjenki prošlosti, bez prava na uspomene, na onaj humor ili tugu koju šire oko sebe duge sjenke prošlosti. U bolničkoj sobi, kao i u zatvoru, ne trpe se uspomene, ne tolerira se pravo na intiman život, tragovi prošlosti su tragovi bivših života koje treba hitno izbrisati, minimalizirati.

A možda je najbolje, sugerira Mani liječniku, da se napravi od svakog bolničkog kreveta neku vrst pogrebna kovčega, da se ubrza surova radnja otpremanja pacijenta na drugi, bolji Zlatni svijet. A bolest? Bolest je za Mani neka vrst kazne, osuda na ledenu vječnost tišine umirućih i napuštenih. Pandemija je najprije samo bolest? Ne, nema pamćenja u bolničkoj sobi, jer sam život je ovdje i sada osuđen na brzo nestajanje, a Mani kao iskusna žena u teatru zna da nema vremena ni za što, vrijeme se hvata samo rečenicama ili nikako, sve ostalo otpada i topi se i klizi kao gruda snijega s ledena brijega. Ne, nema kretanja, nema prašine, nema života, samo pod intenzivnim svjetlom neon-skih sijalica iznad bolničkog jastuka blista uvijek isti ledeni brijeg umiranja, brijeg vječnosti. To vidi i gleda čitav dan Mani ležeći u bolničkom krevetu na Institutu za tumore. Mani unatoč bolovima, unatoč svemu završava svoj posljednji tekst. Pisac–urednik G. ga hvata kao u letu i ubacuje ga u stroj za tiskanje. Konačno je slobodna, konačno može umrijeti, posao i muka pisanja su pri kraju. Mani odjednom zatječe sebe nepokretnu, osuđenu na nekretanje, lomovi kostiju dodatno otežavaju ovu osudu njezina tijela na led, na gips, tren prije odlaska.

Stvarnost je za Mani sada samo stvarnost želje da izađe napolje, bilo kako i bilo gdje napolje, napolje, samo napolje. Ali brojna značenja čudne glagolske imenice kao što je »izlazak« napolje, kao da pružaju Mani čitavu lepezu izlaza-ka, na sunce života ili u sjenu smrti, izlazaka na ovaj svijet ili na onaj, navodno, bolji svijet. Mani ne zna da zbog ove metafizičke šale koja spaja crkve i utvrde, predziđa i tvrde zidove (imaginarne anđele prije svega) u jednu stvar koja nam radi o glavi, naime onu koja nas tjera na što brži izlazak iz ovog svijeta u onaj drugi, bolji svijet. U složenoj znanosti građenja utvrda ili crkava, predziđe nije ni zid ni crkva ni utvrda nego samo mjesto skupljanja otpada, leševa i šuta.

Glavna sestra ulazi kao vior i smjesta mahnito unosi red u bolničku sobu dok Mani zijeva kao riba na suhom. U ovoj bolnici liječnici su najčešće samo povremeni pomoćnici glavnoj sestri, oni dolaze i odlaze, ali glavna sestra unosi kućni red i daje ton svakoj kretnji i riječi. Glavne sestre su zato glavne po-moćnice Smrti, koja dolazi samo kad joj glavna sestra dade šansu da se čvrsto ukotvi u pregibima tijela, u želučanim sokovima, u usnoj šupljini, u ždrijelu, u tankom i u debelom crijevu. Tada nastupa trenutak koji nas uvijek zatječe nespremne, trenutak onog fantazma umiranja u kojem se fizički, gotovo fizič-ki, miješaju fantazmi i života i smrti, kao neka vrsta dvostruke uvojnice DNK, kao neka vrsta konačnosti u beskonačnom ili beskonačnosti u konačnom, a jedini pravi svjedoci ovih strašnih prizora nad nama su samo simbolične na-prave pravednih egzekutora i sudaca lupeža, kao što su sjekira i mesarski panj — a tko može njima suditi?

Mary Oliver

Uzvodno

(izbor i prijevod fragmenata iz eseja: Dorta Jagić)

- 134** *Međunarodno priznata i nagrađivana američka pjesnikinja Mary Oliver — posmrtno prevedena i u nas — rođena je i odrasla u predgrađu Clevelanda, Ohio. U djetinjstvu je bježala iz teškog ozračja svoga doma u obližnje šume, gdje bi gradila kolibe od trave i pruća te pisala pjesme. Dugogodišnjim predanim motrenjem i najneznatnijih pojava u okolišu formirao se njezin senzibilitet neumornog istraživača i pjesničkog tumača prirode. I njezinu poeziju i njezine profinjene eseje kritika je točno i sažeto nazvala potragom za »razumijevanjem i čuda i boli prirode«.*

Ovdje čitateljima poezije Mary Oliver nudim prijevod izabranih dionica iz njezine manje poznate, ali vrijedne knjige eseja Upstream ili Uzvodno.

Dorta Jagić

1.

Jedno drvo je kao i drugo drvo, ali ne previše. Jedan je tulipan kao i drugi tulipan, ali ne posve. Više–manje kao ljudi — opća skica, a zatim zapanjujuće jedinstveni potezi. Zdravo, stablo Tom, zdravo stablo Andy! Pozdrav ljubici Archibald i Clarissi Zvončić. Zdravo tebi vrbo Lilian i tebi Noa, hrastovo drvo koje bih zagrlila i poljubila svakog prvog dana proljeća zadnjih trideset godina. A kao odgovor njegovih tisuće listova zadrhti! Kakav je to naš život! *Zar više nitko na svijetu ne želi ustati usred noći i pjevati?*

U početku bila sam toliko mlada i toliko strana sama sebi da sam jedva postojala. Morala sam izaći u svijet i vidjeti ga, čuti ga i reagirati na njega, prije nego što sam uopće shvatila tko sam bila, što sam bila, što sam željela biti. Wordsworth je proučavao sam sebe i objekt držao zadivljujućim. Zapravo je proučavao svoj odnos prema harmonijama ali i neskladnostima prirodnog svijeta. To je uzrokovalo uzbuđenje.

Hodam, cijeli dan, preko nebeskog polja.

Ljubazan je svatko tko misli da su ove riječi koje zapisujem vrijedne, prodahnute.

Pisanje nije ni vibrantan život ni pitomi artefakt, već tekst koji bi dao sve svoje uloge na nadu u sugestivnost. *Pođi sa mnom u polje suncokreta* je bolji redak od svega što ćete ovdje naći, a sami suncokreti daleko su divniji od svake riječi o njima.

Središte mog pejzaža je mjesto koje se zove Bukova šuma. Na ovom pješčanom poluotoku rijetke su visoke bukve s hladnim, debelim listovima boje limete i njihovi duboki, spori životi prepoznaju se u imenu ovoga mjesta. Većina ovih ribnjaka nose tradicionalna imena. One bezimene sam imenovala. Zašto ne? Ribnjaci izbijaju iz podzemnih voda, plitki su i mijenjaju oblik kako se u njima taloži pijesak iz dina, stvarajući gomilice, uzrokujući širenje vode u smjeru jugoistoka, daleko od prevladavajućih zimskih vjetrova koji dan za danom grizu, turpijaju i zgrću veliku težinu pijeska.

135

U proljeće je voda u ribnjaku poput plave vune u beskrajnom zibanju. Teška je i hladna voda potonula na crno dno ribnjaka, i udarena tom težinom, voda se s dna diže i uzburkava puneći bazene ribnjaka divljom hranom. To je događaj godine, nužan za apetit godine. U kasno proljeće probijaju se zelena trava i trska, i prvi listići ljljana. Vjetar se smiruje.

Sjedim na rubu Velikog ribnjaka. Jutarnje svjetlo probija i rastjeruje maglu. Po jezercu plutaju dvije guske. Pod njima klize njihovi odrazi; među njima vesla pet guščića. Guščići su nedavno izmigoljili iz travnatog humka rođenja i već klize nestrpljivo ovom staklenom cestom. Čim prepoznaju glad, stanu posezati za vodenom lećom, kukcima, vrhovima trave.

Povremeno se nagnem naprijed i zurim u vodu. Voda u ribnjaku je grubo i pošteno ogledalo — uzvraća mi ne samo moj vlastiti pogled, već i nimbus svijeta koji se uvlači u sliku sa svih strana. Lastavice pjevaju u letu tamo—amo preko ribnjaka, dakle, prelijeću mi ramenima i lete kroz kosu. Kornjača polako prolazi muljevitim dnom, dodirujući mi jagodičnu kost. Da u ovom trenutku začujem otkucaje sata, bih li se sjećala što je to bilo, što je značilo?

Jednog sam cijelog proljetnog dana hodala uzvodno, ponekad usred valova, ponekad uz obalu. Društvo su mi pravile ljubičice, nizozemske hlače, klajtonije, trilijumi, krvavi korijeni i paprat koja se uspinje tako da se može osjetiti pritisak nježnih dlačica uvis na njihovim tijelima. Moji su roditelji bili nedaleko nizvodno, no zapravo su se udaljavali jer sam se pogrešno zaputila, uzvodno umjesto nizvodno. Napokon su oglasili poziv u pomoć a ipak sam bila tu, sretno klizeći u svježini potoka. Tako da je to možda ipak bio pravi put. Ako je ovo izgubljenost, neka svi uvijek budemo izgubljeni.

Lišće bukve tek je skidalo svoje bakrene kaputiće; blijedozeleni i drhtavi listovi stigoše u godinu. Moje srce se otvorilo, pa još jednom. Voda je pritiskala protiv mojih napora, a zatim mi je njeno staklasto dopuštenje da iskoračim dotaklo gležnjeve. Osjećaj da gazim prema izvoru.

Zapravo, ne mislim da sam se ikada vratila kući.

136

Mislite li da postoji nešto što nije vezano za sve drugo neraskidivom vrpcom? Posadite svoj grašak i kukuruz u polje za punog Mjeseca ili u suprotnom riskirate neuspjeh. To se znanje naučilo još u počecima sadnje. Pozornost sjemena prema privlačnoj snazi Mjeseca je, pretpostavljam, mjerljiva, poput nagiba planeta. Ili, možda ipak ne — možda morate dodati neki nemjerljivi sastojak dobiven od određenog sata, jedinstvenosti polja, ruke sijača.

U mašti mi snažno živi misao da crni hrast voli biti crnim hrastom. Pritom mislim na sve hrastove, ali posebno na jedno drvo koje me odvodi u Blackwater, to je drvo oblikovano poput cvijeta, to sam drvo često grlila i prinosila mu usne. Možda je staro sto godina. I tko zna što je snivalo u prvim proljećima svog života, bježeći od kunićeva zuba i svih ostalih opasnosti. Tko zna kada je njime zavladao vrhunsko strpljenje, i lutanje vjetra u njegovu lišću je bilo posve dovoljno kretanja, putovanja.

Malo po malo, pregazila sam iz raslinja konjskog lopuha do klajtonija. Odatle do trolista. Odatle do krvavog korijena. Zatim do tamne paprati. Onda do divlje glazbe vodoljuba.

Kad se prsati medvjed jakog krzna razboli, putuje planinskim obroncima i poljima tražeći određene trave, cvijeće, lišće i bilje koje u sebi nosi iscjeliteljsku moć. On jede i jača. Možeš li, ti pametnjakoviću, takvo nešto? Zna li išta o tome gdje živite, što se tu nudi? Jeste li ikada rekli: »Gospodine Medo, naučite me. Ja sam samo smrtnik, i dao bih vam lonac meda i svoju kuću na zapadnim brdima samo da znam što vi znate.«

Nakon vodoljuba bila je samo tišina.

Zapazite sad ovu činjenicu. Leptiri ne pišu knjige, niti ih pišu ljiljani ili ljubičice. Što ne znači da ne znaju, na svoj način, što su oni. Da ne znaju da su živi — da ne *osjećaju*, to djelovanje na kojem sjedi sva svijest, lagano ili teško. Poniznost je nagrada svijeta bilja. Taština je prokletstvo za nas, ljude.

137

Ponekad me poput pare obuzme želja da se ponovno izgubim, kao nekada davno. Stasanjem u odraslu dob preuzele su me odgovornosti. Toliko teških kaputa. Nisam ih izabrala, ne krivim ih, ali trebalo je vremena da ih odbacim. Sada u proljeće kleknem, uronim lice u pakete ljubičica, vlagu, svježinu, osjećaj vječnosti. Znam da nešto nije u redu ako ne držim pažnju na vječnosti. Neka budem najmanji čavao u kući svemira, malen ali koristan. Neka zauvijek ostanem u potoku. Neka pogledam dolje s najvećim poštovanjem na vjetrocvjetnicu i čičak, i koreopsis.

Učite djecu. Mi nismo toliko bitni, ali djeca jesu. Pokažite im tratinčice i blijeđu jetrenicu. Naučite ih okusu sasafra i zimske borovnice. Naučite ih životima cikoriје, sljeza, sunčanice, gospine papučice. I onih zaigranih — božikovine, bijele lobode, borovnice. I onih aromatičnih — ružmarina, origana. Dajte im metvicu da stave u džep na putu u školu. Dajte im polja i šume i mogućnost svijeta spašenog od vladara profita. Stavite ih u potok, uputite ih uzvodno, neka se raduju dok uče voljeti ovu zelenu površinu na kojoj žive, njezine grančice i lišće i te tihe, prekrasne cvjetove.

Pažnja je početak odanosti.

2.

Hodamo stazom, moj pas i ja, u plavom polumraku. Moj pas, koji više nije mlad, oprezno korača ledenom stazom, dok ne nanjuši miris lisice. Jutros je lisica istrčala na zaleđeno jezerce, a moj pas za njom. Ja sam stajala i gledala. Led otežava životinjama upotrebu nožnih prstiju, pa se kreću srčanim i zao-bljenim trkom, ali usporeno. Cijelim putem poprijeko ostaju na istoj udaljeno-sti — lisica ne može brže, ne može ni moj dugonogi stari pas, kojeg će taj trk boljeti cijeli tjedan. Prizor je izvoran i lijep poput sna. No potpuno sam budna. Potom lisica nestaje među žutim korovom na drugoj strani jezera, a moj pas se vraća, zadihan.

Naučila sam graditi knjižne police i u svoju sam sobu donosila knjige gu-sto ih zbijajući oko sebe. Čitam danju i noću. Razmišljala sam o savršenstvu, o deizmu, o pridjevima, mislila i na oblake i lisice. Zaključala sam svoja vrata iznutra, skočila s krova i otišla u šumu, bilo danju bilo noću.

138

Ljetni dan proveden — a imala sam dvanaest ili trinaest godina — u kući mo-jih rođaka, na selu. U malom dvorištu pokraj kuće držali su lisicu, s ogrlicom i vezanu na lancu. Cijelo se poslijepodne i cijelo se poslijepodne zatrčavala naprijed — natrag, drhteći i klepećući. Napisala sam:

Jednom sam vidjela lisicu u nasadu brusnica kako skače i nasrće, skače i na-srće, skače i pada unatrag, prednje joj noge veselo šljapkaju po zraku dok po-kušava doseći žutog leptira svojim tankim crnim prednjim šapama, leptir je le-pršao izvan dosega preko dubokog zelenog sjaja i pliša slatkog mirisa močvare.

Čitala sam svoje knjige s marljivošću, sa sve većom vještinom i nakupljenim pouzdanjem. Čitala sam na način kako netko pliva da bi si spasio život. I pisala sam tako.

I evo me kako hodam pješčanom stazom sa svojim divljim tijelom, s naslijeđem privrženosti spram znatiželje i poštovanja. Trenutak je pun takvih ekstrava-gantnih zanimljivosti da bih, sigurna sam, u Fabreu ili Flaubertu pobudili živost. Da, čujem žamor glasova, ali ne govore svi isto. No ono što ih spaja jest vještina promišljanja.

Tko su oni? Za mene su to Shelley, i Fabre, i Wordsworth — mladi Wor-dsworth — i Barbara Ward, i Blake, i Basho, Maeterlinck i Jastrow, i najsladi

Emerson, i Carson, i Aldo Leopold. Prethodnici i modeli, duhovi od čijeg sam utjecaja i učenja sada neodjeljiva i zauvijek sam zahvalna. Bez njih nigdje ne idem, nigdje ne stižem. S njima živim svoj život, s njima ulazim u događaj i s njima oblikujem snatrenja, a ako mogu očuvam esenciju trenutka čak i u izmicanju. No ja ne postižem sama to budno i drago suočavanje već kroz strah i neprestani napor zajedno s ovom bezbrojnom i podupirućom družinom, sjajnom poput zvijezda na nebu mog uma.

Svi su oni bili sanjari i vizionari i proklamatori; živjeli su gledajući i gledajući i gledajući, vidjeli su očito i izvan očitog, čudili se i dopuštali nesigurnost, ležerni ovdje a čvrsto nepomični tamo; oni su bili promišljeni.

Duboko u šumi pokušala sam hodati na sve četiri. Hodala sam tako oko sat vremena, do kraja šikare, preko polja, dolje do močvarnih predjela s brusnicama. Mislim da me nitko nije vidio! Naposljetku sam završila iscrpljena i bolna, ali vidjela sam svijet s razine trave, prvi bujni rast drveća, uspone, grudice, padine, rječice, usjeke, otvorene prostore. Bila sam kao spora stara lisica, lutajuća, zadihana, povlačeći se uzduž i poprijeko, pa liježući konačno uz rub močvare ispod uskovitlanog niza stabala.

139

Ne mislim da je lako ili sigurno; tu su tvrdoglavi panjevi srama, tuge koja ostaje nerazriješena nakon svih tih godina, vreća kamenja koja se vuče kud god pošli i ma koliko trenutak zahtijevao ples i noge lagane.

No postoji i svijet koji privlači, i nadohvat su zadivljujuće energije svijeta, bolje od bijesa, bolje od gorčine i — što zanimljivije, to su ljekovitije. I tu je ono što čovjek radi, igla kojom probija tkanje, posao, a unutar tog rada prilika da se uzmu misli koje su vruće i bezoblične i da ih se umetne polako i s pedantnim naporom u neki oblik koji zadržava toplinu, baš kao što su bogovi, ili priroda, ili bezvučni kotači vremena stvorili forme diljem cijelog mekog, zakrivljenog svemira — to jest, odlučivši vladati svojim životom, stvorila sam sebi — iz rada i ljubavi — lijep život.

Forma je izvjesnost. Sva priroda to zna, a od nje nemamo većeg savjetnika. Oblaci imaju oblike, porozne i promjenjive, kvrgave, runaste. Oni su takvi oblaci kakvi oblaci trebaju biti. Opazi oblake kako dolaze na sanjkama vjetra nagnute nad morskom modrinom. I u plavoj vodi spazi dupina stvorenog da skače, morskog miša kako brzo nestaje u pijesku; vidi šume kelpa sa svojim zračnim mjehurima kako je povlače uvis, promatraj albatrosa kako dan za

danom lebdi na svojim trozglobnim krilima. Svaka forma postavlja ton, omogućuje sudbinu, podsjeća svemir da je različita od bilo koje druge forme.

Kako ikad možemo prestati gledati? Kako se ikada možemo okrenuti?

Dakle, prvi dolazi: svijet. Zatim, književnost. A potom ono što je jedna olovka u stanju (ponekad) postići krećući se preko više od tisuću milja papira.

140

Odrasli mogu promijeniti svoje okolnosti; djeca ne mogu. Djeca su nemoćna — a u teškim situacijama — žrtve su svake tuge, nesreće i bjesnila oko njih, jer djeca osjećaju sve te stvari, ali su lišena sposobnosti koju posjeduju odrasli za promjenu situacije. Što god da dijete može odvesti podalje od takvih okolnosti olakšanje je i blagoslov.

Brzo sam za sebe pronašla dva takva blagoslova — prirodni svijet i svijet pisanja, književnost. To su bila vrata kroz koja sam nestajala s užasavajućih mjesta.

U prvom od njih — prirodnom svijetu — osjećala sam se spokojno; priroda je bila puna ljepote i intrige i tajne, kao i dobre i loše sreće, ali uvijek bez zlouporaba. Drugi svijet — svijet književnosti — ponudio mi je, osim užitaka forme, konstantnost empatije (prvi korak prema onomu što je Keats nazvao »negativnom sposobnošću«) za čim sam težila. Opuštala sam se u knjigama. Dobrovoljno bih i rado ušla u karaktere svega — drugih ljudi, drveća, oblaka. Ovo sam naučila: da je *drugost* svijeta protuotrov za zbrku, da to stajanje *unutar* drugosti — u ljepoti i tajanstvenosti svijeta, daleko u poljima ili duboko u knjigama — može vratiti dostojanstvo i najprobodenijem srcu.

Uz zaleđeno jezero lisica se hranila starim smrznutim rakunom, užasnom hrpom kostiju, loja i kože, ali bolje išta nego ništa. Tjednima, za mojih ranojutarnjih šetnji ovom stazom, viđala sam lisicu dok je uranjala u tamnu posudu sa smrznutom strvinom, škripeći i trgajući.

Uz rub tla leže vodene palače — ocean, slane močvare, jezera tamnoga dna. A u njima i na njima: školjke, dagnje, ribe svih oblika i veličina, puževi, kornjače, žabe, jegulje, rakovi, jastozi, crvi, sve što gmiže i roni u šašu, među morskim stijenama i morskim travama i morskim krastavcima, među trskom, bijelom lobodom, kiselicom, filodendronom, sljezom. Svako to biće nešto jede, i svakog

od njih jedu neka druga bića. Ovo je naš svijet. Narančasta dagnja ima plavo crni rub duž tijela, srce, pluća i želudac.

Puše li istočnjak, škljocajući svoj put kroz vodu, Jakobova kapica gleda uokolo desecima blijedoplavih očiju. Bilo da osjeti prisutnost vaših ruku ili bliženje željeznog zupca, školjka se zabije dublje u pijesak.

Samo gdje to počinje i završava samosvijest? S malim ljetnim hruštem? S mravom opterećenim zadatkom? S oblačkom komaraca što zuji iznad jezera? Ja pripadam onima koji s lakoćom mogu zamisliti čulni život drveća, njihovo lišće u nekoj vrsti komunikacije, masivna debla i teške grane koje znaju da sam ja došla baš kao što dolazim svako jutro da bih šetala pod njima, zahvalna što sam živa i zahvalna što sam tamo.

Danas je moj stari pas mrtav, kao i drugi pas nakon njega, i roditelji su mi mrtvi, i taj prvi svijet i stara mu kuća prodani su i izgubljeni. Knjige koje sam u njoj skupila izgubljene su ili prodane. No još se više knjiga skupilo na drugom mjestu, daska po daska i kamen po kamen i istinski se život gradio kao kuća. A sve zato što sam ostala nepokolebljiva oko nekoliko stvari: ljubavi prema lisicama i pjesmama, praznom komadu papira i vlastitoj energiji — a najviše svjetlucavim ramenima svijeta koji ih bezbrižno sliježe nad sudbinom bilo kojeg pojedinca koji — ako može tim bolje — pomoći Nilu i Amazoni da teku.

I to što nikome nisam prepustila odgovornost za svoj život. On je moj. Ja sam ga stvorila. I mogu s njim raditi što poželim. Živjeti ga. Vratiti ga jednog dana, bez gorčine, divljim i travnatim dinama.

Joško Božanić

Trista lica traži autora

142 LICA SA SMETLIŠTA

Naslov ovog eseja nije tek hiperbolična parafraza naslova čuvene drame »Šest lica traži autora« (*Sei personaggi in cerca d'autore*) talijanskog nobelovca za književnost Luigija Pirandella. Ovaj naslov, osim svoje asocijacije na meta-teatralno djelo velikog talijanskog dramatičara, novelista i pjesnika, evocira jedan neobičan događaj mog susreta sa zaboravljenim likovima usmenih priča koje sam godinama snimao magnetofonom na mom zavičajnom otoku usred Jadrana, na otoku Visu.

Ti pripovjedači nisu pričali meni, oni su pričali priče svojoj stalnoj publici. U tim su pričama pripovjedači u interakciji sa svojom publikom. Oni pričaju i smiju se. Oni pričaju i glume svoje likove. Oni su i mimičari i pantomimičari. Oni pričom oživljavaju aktere životnih situacija koje su često i sami režirali kako bi proizveli događaje vrijedne priče i pamćenja, a u tim pričama pripovjedači su često bili i akteri, sudionici dramskih igara na ulici, na trgu, u brijačnici, na svim mjestima javnog prostora gdje su se okupljali da bi komunicirali i sudjelovali u događanju priče. A te su priče čuvale u kolektivnoj memoriji mnoge likove nestalih aktera priča, zaboravljena lica koja su još jedino u pričama živjela. Mnoge od tih likova koje su moji pripovjedači oživljavali svojim pričama, nisam nikad vidio, nikada sreo, ali bili su u mojoj mašti tako prezen-tni, živi scenski uvjerljivi. U tom vremenu, na izmaku predinformatičke epohe ljudske povijesti, čiji sam bio svjedok s magnetofonom u rukama, postojala je zajednica živih i mrtvih. Priča je oživljavala mrtve kao aktere davnih događaja koji su pričom bivali vraćeni u život, dramatizirani. Memorija pripovjedača uključivala je događaje ne samo aktualno proživljene već i one koji su se davno zbili, a priča ih je činila prezentnim teatarskim činom u svakidašnjoj među-

ljudskoj komunikaciji na otvorenom. Oživljavali su davno izgovoreni dijalozi, neki nastali i pred stotinu godina, a neki smišljeni u hipu pripovjednog čina.

Poetika ove usmene priče, u lokalnoj zajednici nazvane *facendom*, utemeljena je bila na humoru. Humor je bio temeljni društveni princip ovog insularnog svijeta. Humor je bio odgovor na izazov opstanka i u najtežim vremenima dvadesetoga stoljeća kada su otok pohodila »četiri jahača Apokalipse«: filoksera — bolest vinove loze koja je u ove krajeve stigla iz Amerike da bi uništila vinograde, a mnoge otočane potjerala u Ameriku, pa Prvi svjetski rat, pa pandemija španjolske gripe i onda Drugi svjetski rat. A stotine tih likova, iz zabilježenih priča ovog pučinskog jadranskog otoka, sačuvali su smijeh kao odgovor na izazov opstanka, humor kao *modus vivendi*.

Prema likovima pripovjedača i njihove publike zamišljao sam i odsutne likove njihovih priča, aktere davnih događaja koje priča oživljuje, koje čini prezentnim. Te likove ozarene smijehom čuvam u svom sjećanju. A onda se dogodilo iznenađenje: pronalazak jedne drvene kutije!

Ovo je priča o čudnom putovanju jedne drvene kutije. Putovanje od gradskog smetlišta do izložbe. Jedan Komižanin koji je prolazio pored gradskog smetlišta ugledao je na hrpi smeća škrinju koja mu je privukla pažnju. U škrinji je bila drvena kutija. Kad ju je otvorio, ugledao je u njoj mnoštvo crno-bijelih foto-negativa na celuloidnim trakama.

143

Nije znao što bi s tim. Jedina korist mogla bi biti od dobro sačuvane drvene kutije za držanje raznih stvari. Ali tada je pomislio da bi možda nekome i sadržaj te kutije mogao biti zanimljiv. I sjetio se da u susjedstvu njegovu živi jedan profesor kojemu možda neće biti smiješno ako mu ponudi tu kutiju s mnoštvom celuloidnih negativa portreta nepoznatih osoba.

Bilo je to jednog zimskog dana 1981., u Komiži na otoku Visu. Moj susjed Žan, tako smo ga svi zvali, pokucao je na vrata mog stana i ponudio mi drvenu kutiju nađenu na gradskom smetlištu. Rekao mi je da mu se čini kako bi ovi crno-bijeli negativni mogli biti jedino meni zanimljivi jer je znao da bilježim priče starih otočana, da magnetofonom snimam usmenu predaju zavičajnog

otoka. Uzeo sam ovaj neobičan dar i zahvalio se mom susjedu s dubokim poštovanjem prema njemu zbog prepoznavanja moguće važnosti jedne hrpe negativna portreta nepoznatih ljudi.

Pregledao sam sve te negative. Bilo ih je oko tri stotine. Puna kutija, čitava galerija likova koja je izazvala moju radoznalost. Pomislio sam da bi među tim negativima moglo biti i portreta osoba iz priča koje sam bilježio od starih Komizana. Priče mojih pripovjedača sezale su od kraja dvadesetog stoljeća pa sve do posljednjeg desetljeća devetnaestog stoljeća i ta mogućnost da prepoznam neke od likova iz zabilježenih priča, izazvala je moju radoznalost. Kako nisam mogao prepoznati ni jednog od tih likova na crno-bijelim negativima, znao sam da je riječ o likovima ljudi koji su umrli prije nego sam ja, kao dijete, njihove likove mogao upamtiti ili da su umrli i prije mog rođenja.

Svi ti likovi, koliko se moglo naslutiti gledajući njihove celuloidne negative, imali su mnoge zajedničke karakteristike koje su budile moju radoznalost. Ipak, nisam napravio ništa osim što sam spremio kutiju s tri stotine crno-bijelih negativa mojih sugrađana, Komizana, koje nisam poznavao, za neko moguće buduće istraživanje.

Poslije dvadeset i šest godina, sadržaj ove kutije izazvao je pažnju mog sina Dinka koji se vratio sa studija filmske umjetnosti u Rimu. Bilo je to 2007. godine. On je pomislio tada da bi se od tih negativa mogle napraviti fotografije i predstaviti ih na izložbi.

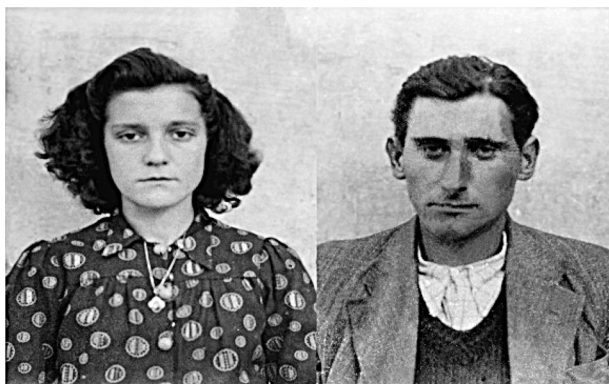
CAMERA OBSCURA

Riječ fotografija izvorno znači pisanje svjetlom. Nastala je od grčke imenice φως (phos) koja znači svjetlo i glagola γραφή (graphê) sa značenjem pisati. Dakle fotografija je svjetlopis, privid stvarnog prizora ljudskim očima viđenog svijeta na nekoj plohi. A to je i bio početak ideje fotografije. Ta ideja puno je starija od dagerotipske čarolije — prve otisnute fotografije čije je otkriće prezentirao njen izumitelj, 9. siječnja 1839. pred Francuskom akademijom zna-

nosti u Parizu, Louis Daguerre, francuski slikar i fizičar, izumitelj praktičnog procesa nastanka fotografije — nazvane po njemu dagerotipijom.

Ideja fotografije rođena je još u vremenu renesanse. Kanadski lingvist, filozof i teoretičar medija Marshal McLuhan ističe značaj vizualnog iskustva kojim je obilježena renesansna kultura i pojavu nove promatračke atrakcije *camera obscura* koja je još nazivana »prirodnom magijom«. Kako piše povjesničar medija Eric Barnouw »*camera obscura*« kao prirodni fenomen preslikavanja stvarnosti u zamračenoj prostoriji u koju prodire sunčeva svjetlost kroz malu rupicu te stvara obrnutu sliku vanjskog svijeta na suprotnom zidu, opisao je kao čudesan fenomen Leonardo Da Vinci u svojim neobjavljenim radovima.¹ Već tada, u renesansnoj Firenci rodila se ideja da se slika fiksira na ravnoj plohi i da tako pomogne slikarima u vjernoj reprodukciji odraza stvarnosti. *Camera obscura* postala je čarolija, vizualna atrakcija koju su puku nudili mađioničari i razni opsjenari na sajmovima i u cirkusima, ali trebala su stoljeća da razvoj kemijske znanosti omogući ostvarenje sna o fiksaciji slike koja se sunčevim zrakama probija u tamnu sobu i dočarava na zidu prizor vanjskog svijeta. Dogodilo se to 1839. kada je tamna nepomična soba postala mala pokretna kutija, kada je na toj kutiji rupica za svjetlo dobila leću za ispravljanje obrnute slike, a na unutrašnji zid kutije, na koji dopire vanjsko svjetlo, postavljena pločica od posrebrene bakra. Dogodilo se to čudo kada je izumljena kamera. Fascinacija prvih fotografiranih ljudi koji su mogli prepoznati svoj lik na papiru nije bila manja od fascinacije urođenika u prekomorskim zemljama koji su se mogli prepoznati u ogledalcima što su im prvi konkvistadori iz Evrope nudili u zamjenu za zlato.

145

NOĆ U PODNE

Kad sam bio dijete, najteža mi je roditeljska kazna bila što sam ljetnih mjeseci morao ići spavati u podne. Bilo je to pedesetih godina dvadesetoga stoljeća. Moj

1 Erik Barnouw (1959). *Mass Communication*. New York pp 13 — 14

je otac bio ribar koji je noću lovio ribu. Poslije ručka on bi išao spavati da bi se odmorio za sljedeću noć kada je opet morao na more u ribolov. Tada su i sva djeca, čiji su očevi bili ribari, morala spavati kako ne bi svojom grajom u igri probudili očeve. Ručak je počinjao rano, već u jedanaest sati ujutro, a u podne sva su djeca ribara trebala biti u krevetu. Nije bilo lako odustati od igre s drugom djecom izvan kuće i otići u mračnu sobu. Ali tako je moralo biti. Tako sam kao dijete u mraku svoje sobe otkrio čudesnu zabavu. Kad sam odrastao onda sam doznao da se ta moja dječja zabava zove *camera obscura*. U mom otočkom dijalektu soba se zove *kamara*, a kapci na prozoru, kojima se zatamnjuje soba od danjega svjetla, zovu se *škure*. Već u tim dijalektalnim riječima, podrijetlom iz talijanskoga jezika, sadržan je naziv za tu moju jedinu igračku koju sam u mračnoj sobi imao, za *cameru obscuru*. Na spoju zatvorenih škura, prozorskih kapaka, bila je rupica kroz koju su sunčeve zrake ulazile u sobu i na plafonu ja sam imao kino. Prolazili su ulicom ljudi, igrala se djeca onih naših susjeda čiji očevi nisu bili ribari, koji put bi se pojavila i moja mačka i susjedov pas, a svi su na plafonu bili okrenuti naopako. Čudan je bio taj izvrnuti svijet na stropu moje sobe. Nebo dolje, a ulica gore! Zavolio sam to kino, tu moju tajnu, pa se više i nisam bunio kad bi me roditelji opomenuli da je ura od spavanja. Odlazio sam rado u tu noć u podne, u tu moju *cameru obscuru* u kojoj je svijet moje ulice bio okrenut naopačke. Tek sam puno kasnije, kada sam bio student, saznao za izum fotografije i njena izumitelja Louisa Daguerrea koji je možda kao dječak morao isto tako, kao i ja, ležati u mračnoj sobi usred sunčana dana da bi mu u tom mraku sinula ideja o napravi koja će promijeniti svijet.

VRAŽJI IZUM

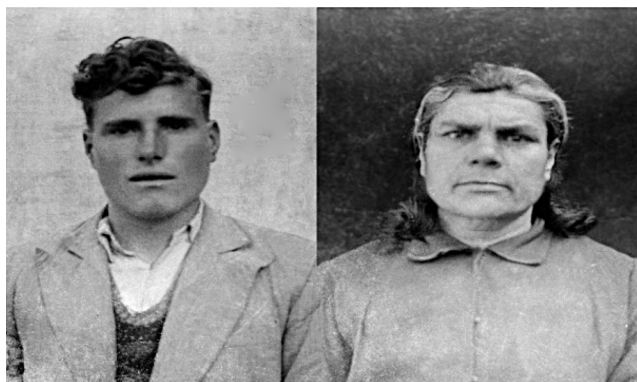
»Fotografija je vražji izum«. Tako je to zapisao novinar njemačkog dnevnika »Leipziger Stad-tanzeiger« u prvom komentaru vijesti o izumu fotografije, koju su 2. siječnja 1839. objavile mnoge evropske novine. Vijest je to bila da je Francuz Louis Jacques Daguerre izumio stroj kojim se može vjerno fiksirati prizor što ga čovjek vidi jedino u vremenskoj protočnosti. Daguerrotipska

naprava, kako je nazvan prvi fotografski aparat, doista se pojavila kao vražji stroj jer tim je izumom čovjek posegnuo za božanskom kompetencijom: po prvi put moguće je bilo ljudskom napravom zaustaviti vrijeme, zamrznuti prizor u djeliću sekunde, sačuvati ga vizualno u vremenu ne samo kao mentalnu sliku u ljudskoj memoriji, već kao dvodimenzionalnu vizualnu činjenicu trajniju od ljudskog pamćenja. Bio je to, te 1839. godine, ne samo početak fotografije već ujedno i početak vizualne revolucije u povijesti ljudske komunikacije. Poslije čitava stoljeća od izuma fotografije još uvijek ovaj revolucionarni izum nije bio izborio svoju planetarnu pobjedu nad riječi. Kultura vizualne komunikacije još nije bila potisnula oralno–auralnu. Vrijeme velike civilizacijske mijene sredinom dvadesetoga stoljeća započinje upravo uspostavom dominacije slike kao bržeg komunikacijskog medija od riječi. Akceleracija vremena današnje globalne civilizacije upravo i započinje pobjedom slike nad riječi.

IZLOŽBA ZABORAVLJENIH FACA KOMIŽE

147

Ali da se vratimo našoj priči o drvenoj kutiji sa smetlišta. Kada je autor ove izložbe započeo skenirati crno–bijele negative, dogodilo se čudo. Ispod poklopca skenera počeli su izranjati likovi muškaraca i žena, dječaka i djevojčica čije su fizionomije svjedočile o jednom nestalom insularnom svijetu Komiže na otoku Visu uvjerljivije od riječi, tekstualnih zapisa, verbalnih dokumenata. One su govorile o čudu koje se dogodilo u vremenu između njihova i našeg svijeta. Kada su se prvi likovi pojavili pred našim očima postalo je jasno da će ova izložba biti kulturološki događaj koji svjedoči o epohalnoj promjeni vizualne percepcije koju je izazvala globalna vizualizacija u ljudskoj komunikaciji. A ja sam doživio veliko iznenađenje — na tim licima nije bilo smijeha. Gdje su nestali likovi iz priča koje sam bilježio? Je li moguće da se kriju među likovima tih ozbiljnih, pred objektivom fotoaparata, zapravo prestrašenih ljudi?

Autor izložbe krenuo je tada u potragu za autorom ovih celuloidnih negativa u ime svih ovih tri stotine sačuvanih šutljivih lica čiji je dvodimenzionalni akromatski odraz kamera, tada nepoznata autora, odvojila iz vremenske protočnosti.

Likovi iz drvene kutije sa smetlišta pomogli su otkriću autora. Ime mu je Jerko Fabris (rođen u Splitu 1914. — umro u Rimu 1998.). Otac mu je Duje bio Splićanin, a majka Vinka iz Komiže. Poslije muževljeve smrti 1925., Vinka Fabris, sa sinom Jerkom i kćerkom Tonkom, doselila se u Komižu gdje su živjeli u roditeljskoj kući obitelji Zamberlin s nadimkom Pompa. Momak Jerko otišao je izučiti fotografski zanat u Dubrovnik. Poslije završetka fotografskog zanata, Jerko Fabris vratio se u Komižu gdje je otvorio fotografsku radnju. Neposredno pred rat preselio se u Rim, a poslije II. svjetskog rata dolazio je ljeti u Komižu te su neki njegovi portreti nastali i u poratnom vremenu.

Kada je rodna kuća Jerka Zamberlina bila prodana, novi vlasnik kuće mnoge je njemu nepotrebne stvari bacio na gradsko smetlište. Među njima i škrinju s drvenom kutijom s tri stotine likova Komižana koje je Jerko Fabris snimio u svojoj fotografskoj radnji u Komiži u predratnom i poratnom vremenu.

Autor izložbe odlučio je da posjetioci budu njeni akteri, da izložba bude na neki način interaktivna. Uz svaku izloženu fotografiju ponuđen je posjetiocima papir i olovka kako bi mogli zabilježiti svoje uspomene ili asocijacije vezane za prepoznati lik osobe na fotografiji.

Izložba je otvorena u travnju 2010. u gradskoj čitaonici u Komiži s naslovom »Zaboravljene face Komiže«. Bila je to jedinstvena izložba koju su posjetili i oni koji, možda, ni jednu izložbu u životu nisu vidjeli, a među njima i mnogi starci iz staračkog doma u Visu, koji su došli na izložbu. Privukla ih je radoznalost hoće li nekoga prepoznati, možda i sebe, ili nekoga čiji su lik sačuvali u svome sjećanju.

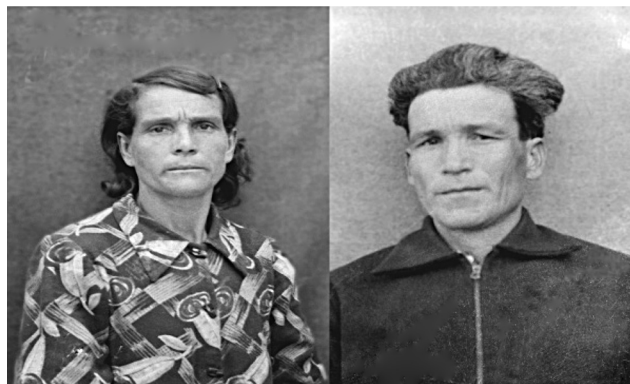
Već prvog dana izložbe mnogi papiri ispod izloženih fotografija bili su ispisani. Među starijim posjetiocima izložbe bilo je tada još onih koji su mogli

prepoznati priličan broj osoba čiji su portreti bili izloženi i sjetiti se uspomena na njih sačuvanih usmenom predajom u kolektivnoj memoriji Komiže.

Ta drvena kutija sa tri stotine lica, pronađena u odbačenoj škrinji na smetlištu, nije sačuvala samo uspomenu tadašnjih najstarijih Komižana na likove njihovih sugrađana snimljenih prije više od osam desetljeća, već mnogo više od toga. U toj kutiji sa smetlišta vrijeme je ostavilo svoj trag. Onaj tren u kojemu je kamera zabilježila snimljen prizor, taj hip koji traje kao treptaj oka, jest događaj zaustavljanja toka vremena, izdvajanja prizora iz njegove okoline, iz konteksta kojemu pripada. »Ono što volim kod fotografija je da one zabilježe trenutak koji je nestao zauvijek, koji je nemoguće reproducirati«, rekao je francuski modni dizajner Nijemac Karl Lagerfeld. Fotografski čin je zaustavljanje vremenskog toka da bi jedan tren njegov bio produljen, namijenjen neprolaznosti.

»To sam ja! Poznala sam se po vešti na cvitiće. Imala sam deset godišć kal sam obukla novu veštu za se slikat!«,« zapisala je starica Keka koju su doveli iz doma za strije da bi vidjela izložbu. »A ovo je Šime Rudi kojega je posada ribarskog broda, usidrena u uvali Porat, poslala da u selu Okjucina po noći u nekoj staji pomuze kozu i donese mlijeka, a on se vratio s praznim loncem jer je u mračnoj staji muzao jarca misleći da muze kozu.« Netko je poznao Francesku i njenu sestru Nandu koje su dobile ime po prestolonasljedniku Austro-Ugarske monarhije Franz Ferdinandu — kumu njihova oca — austrijskog mornaričkog oficira koji mu je spasio život prilikom safari lova u Africi, a za nagradu mu je Franz Ferdinand dao da, plešući s princezom Sofijom, otvori ples u carskom dvorcu Miramar kod Trsta. »Ali isto su jadnoga Franza Ferdinanda ubili u Sarajevu« zapisuje nepoznata ruka na papiru ispod slike Franceske Zamberlin, »i radi tega je počeo Parvi svjetski rat. A Franceska je bila zajubjena u popa i volila je plesti mirlić« (čipka). »A ovo je Petar Pepe. Ubili su ga talijanski fašisti četrdeset treće, a govorio sam mu da se sakrije, da ne goni na tovara rogače u Komižu, da je opasno, da hvataju ljude, ali nije me poslušao. Strijeljali su ga. Sad mu je ime na spomeniku«. »A Frone Ješkica mogao je pojist pedeset sardel i uvijek je nosil u žepu češalj jerbo je bil lip, pa se stalno češljao.« I tako se nižu

DAGEROTIPSKA KLOPKA ZA VREMENSKU PROTOČNOST

Jedina površina ljudskog tijela kroz koju je moguće spoznati drugog čovjeka jest njegovo lice. Na licu zrcali se duh persone, njena psiha, njen stav, njene emocije, njen intelekt, njeno iskustvo i njena memorija. Isto tako na licu osobe ogleda se i vrijeme kojemu ta osoba pripada, njeno društveno okruženje, kolektivno pamćenje, onaj nepojmljiv komunikacijski fluid koji se lako raspoznaje, a teško imenuje, ono nešto što lice govori svojom mimikom i svojim stavom u zapisu fotografske klopke za vremensku protočnost. Vidljivo je to na ovim facama s ruba kolektivne memorije Komiže. Na tim licima nema smijeha. Ta lica često su uplašena činom snimanja. Njima fotograf oduzima nešto najintimnije, najosobnije — izraz njihova lica, da bi ga svojom čudnom spravom pretvorio u dvodimenzionalni likovni dokument za koji vrijeme prestaje teći. I ne samo to, činom fotografiranja lik biva uokviren, izrezan, dakle izuzet iz konteksta svijeta kojemu pripada. Okvir fotografije, preko čijih pravokutnih granica nema ničega osim praznine, ističe, naglašava, fokusira lik, skreće pažnju nepredskazljivih motrilaca slike s kojima slikana osoba najčešće ne može komunicirati.

Dakle, biti zaustavljen u vremenskoj protočnosti, biti izdvojen iz životnog konteksta, biti motren od nepoznatih radoznalih pogleda, postaje iskustvom s kojim se ova lica prvi put susreću i to je na njima vidljivo, to iznenađenje, začuđenost, pa i strah.

Svima njima zajedničko je to da se ne smiju. Fotografovo upozorenje za obavezni smiješak prije fotografiranja (*say cheese*) nije doprlo do ovih, pred Dagerreovom napravom, uplašeni ljudi. Bilo je prošlo stotinu godina od kad je izumitelj fotografske kamere prezentirao svoj izum u Francuskoj akademiji znanosti u Parizu, a ovi Fabrisovi likovi izlaze pred kameru ozbiljni kao na sprovodu bez ikakva prethodnog iskustva fotografiranja.

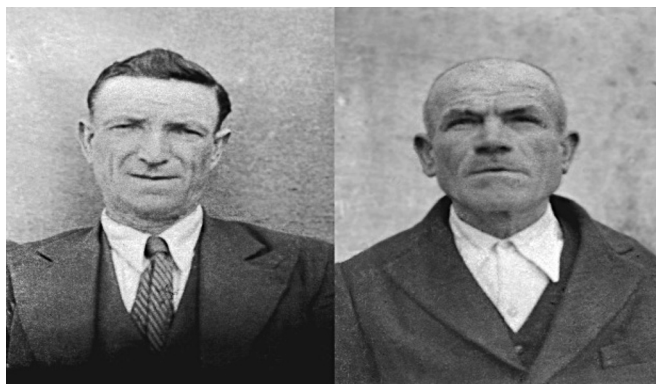

151

Ta lica, treba dodati, svjedoče i iskustvo insularnog svijeta, blisko vezana za elemente prirode. Ona su, reklo bi se, klesana od tvrdog materijala, otporna, neuglađena, ukočena grčom očekivanja događaja fotografske inkantacije. Ta su lica vizualno nevina jer oni ne žele biti drugačiji, to jest bolji, od sebe kakvi jesu. Njima je stran osmijeh kao izraz optimizma i životne vedrine koji u naše vrijeme jest signum marketinški probitačne personalnosti, tržišne razmjernosti. Ovi pak likovi jesu ozbiljni. Oni sudjeluju u ozbiljnu činu, u poslu koji je nesvakidašnji, u činu koji je događaj, koji se pamti i prepričava, a čiji trag, otišnut na fotografskom papiru, biva uokviren i čuvan pod staklom kao relikvija za generacije koje dolaze.

SVIJET CRNO-BIJELIH PORTRETA

U mom djetinjstvu, pedesetih godina dvadesetoga stoljeća posjećivali su Komižu ljudi meni čudnih zanimanja koji bi išli ulicama i uzvikivali svoje ponude. Dolazili su na otok da bi u nekoliko dana prodali svoje danas nezamislive usluge ili robu. Među njima najčešći gosti bili su Romi koji su nudili »kalaisanje« probijenih lonaca za kuhanje hrane ili popravljavanje kišobrana, a njihove žene gatale su Komižankama sudbinu iz dlana. U to vrijeme kišobran se kupovalo jednom u životu pa ga je valjalo popravljati, a dolazak Roma u mjesto bio je znak da će padati kiša jer je to najbolje vrijeme za njihovu uslugu — popravljavanje kišobrana. S ušća rijeke Neretve dolazili su prodavači pijavica koje su ljudi od njih kupovali i držali žive u bocama s vodom, za slučaj da se netko udari, radi isisavanja podlivene krvi od udarca. U živom sjećanju ostali su mi

S današnje vremenske distance ubrajam i sebe među posljednje svjedoke te nevjerojatne promjene koja se dogodila sredinom dvadesetoga stoljeća. I u mom djetinjstvu fotografija je još uvijek bila iznimka, rijetkost koja je imala posvećeno mjesto na zidu, pored uokvirenih relikvija kršćanskih svetaca i svetica, u spavaćim sobama. Kada sam imao tri godine prvi put sam u životu fotografiran. Tom prilikom sam upoznao parobrod i saznao što je to otok i da živim na otoku jer sam prvi put u životu ušao sa svojom majkom u parobrod kako bismo putovali morem na kopno u veliki grad radi odlaska fotografu da me fotografira. Fotograf me namjestio u fotelju i rekao da se nasmiješim, a ja sam zaplakao i pobjegao kad se fotograf pokrio po glavi crnim platnom. Majka me morala dugo uvjeravati da mi se neće ništa strašno dogoditi i da sjednem ponovno u fotelju radi fotografiranja. U svojoj obiteljskoj kolekciji fotografija čuvam tu sliku kao uspomenu na prvo moje iskustvo fotografiranja, čuvam tu sliku uplašenog dječaka obasjana reflektorom pred čovjekom pokrivane glave crnim platnom i kamerom uperenom ravno u mene.

LOVAC SJENA

Sjetio sam sa tog svog straha od kamere kada sam posjetio *Museo Municipal* u najjužnijem gradu svijeta — u Porveniru, Tierra del Fuego u Chileu. Tamo sam vidio rječnik jezika indijanskog plemena Jamana s čudnim naslovom »*Hunter of Shadows*«. Taj »lovac sjena« bio je autor rječnika — jedan belgijski

fotograf kojemu sam zaboravio ime. Kustos muzeja *Museo Municipal* ispričao mi je priču o fotografu koji je odlučio živjeti dvije godine među posljednjim starosjedilačkim stanovnicima Ognjene Zemlje. Indijanci u tom subpolarnom prostoru nisu poznavali odjeću, a živjeli su isključivo od lova i skupljanja hrane iz prirode. U početku su se bojali kada bi on u njih uperio svoje čudno »oružje« s namjerom da ih fotografira. Na pitanje o tome što on, taj čudni, odjeveni, bijeli čovjek, lovi tim svojim »oružjem«, fotograf im je pokazao fotografije. Tada su ga nazvali »Lovcem Sjena«, a on je tako naslovio svoj rječnik njihova jezika.

153

Doživljaj slike kao sjene, kao nečeg što nije stvarno, zapisao sam u jednoj usmenoj priči koju mi je ispričao u Komiži pripovjedač, čovjek rođen 1912. Bilo je to tridesetih godina 20. stoljeća, u vrijeme kada su nastajali Fabrisovi portreti Komižana. Moj pripovjedač, tada dječak koji je htio je ići u kino, tražio je od oca da mu dade novac kojim bi platio ulaznicu. Otac mu je odbio dati novac s obrazloženjem da nema koristi od odlaska u kino jer je kino samo sjena. A zabilježio sam i priču koja svjedoči o doživljaju te »sjene« kao stvarnosti. Priča je to iz istog vremena, kada se prvi put pojavilo u Komiži kino. Jedan stariji posjetilac kina pobjegao je iz dvorane vičući da će ga pregaziti konji koje je vidio kako trče prema njemu na filmskom platnu u kaubojskom filmu.

U svojoj obiteljskoj kolekciji fotografija nemam ni jednu fotografiju svog oca kao partizana u Drugom svjetskom ratu, svog djeda austrijskog vojnika u Prvom svjetskom ratu, ni svog pradjeda koji je na *Costa da Morte* u Galiciji, kod grada Finisterre u Španjolskoj, proveo desetljeće kao organizator lova i soljenja sardela i inćuna za tvornice ribe u Komiži početkom 20. stoljeća. Od svoje majke imam samo jednu fotografiju iz njene mladosti na kojoj je ona slikana sa ženskim pjevačkim zborom kada je bila ratna izbjeglica u izbjegličkom kampu u pustinji El Shatta na Sinaju u Egiptu, sa pustinjским pijeskom u pozadini, iz vremena zbjega civilnog stanovništva organiziranog s otoka Visa godine 1944. u očekivanju invazije njemačke vojske na posljednji slobodni teritorij — otok Vis. Takva iznimna iskustva ljudi samo su iznimno ostavljala trag na fotografijama. Fotografija je bila nevažna još dugo vremena otkako je

svoje otkriće Louis Daguerre predstavio kao svjetsku senzaciju u Francuskoj akademiji znanosti u Parizu 1839. godine.

154 CRNO-BIJELA FOTOGRAFIJA KAO HLADAN MEDIJ

Zbirka portreta iz drvene kutije sa smetlišta izazvala je kolektivnu senzaciju promatračke publike. Da su to bile kolor fotografije visoke rezolucije ta se senzacija vjerojatno ne bi dogodila. Nedovršen, nepotpun izraz, izraz niske informativne vrijednosti ovih crno-bijelih portreta, oštećenih protokom vremena, ogrebanih, izbljedjelih, zamućenih portreta sa smetlišta, portreta koji zahtijevaju imaginativnu participaciju recipijenta, jest upravo perceptivni događaj na kakav se odnosi termin »hladan medij« kanadskog filozofa i teoretičara komunikacije Marshala McLuhana. On »vrućima« smatra one medije koji produžuju jedno čulo u »visokoj određenosti« (visokoj zasićenosti podacima) te ne zahtijevaju visok stupanj recipijentova sudjelovanja, a »hladnima« smatra medije niske određenosti koji zahtijevaju visok stupanj sudjelovanja recipijenta poruke. Termine »hladni« i »vrući« mediji McLuhan koristi u značenju koje ti termini imaju u slengu tzv. *Flouwer Power* generacije kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih godina prošlog stoljeća.²

Za razumijevanje fenomena o kojemu govorimo, fenomena iznenađenja pred pogledima ozbiljnih, začuđenih, upravo uplašanih ljudi, zatečenih pred Fabrisovom dagerotipskom napravom koja zaustavlja vrijeme, mogla bi nam poslužiti i jedna mnogo starija teorija komunikacije s kojom McLuhanova teorija hladnih i toplih medija korespondira. To je teorija jednog od utemeljitelja ruske formalističke škole Viktora Šklovskog tridesetih godina 20. stoljeća, teorija koja je bila preteča strukturalizma i poststrukturalizma. On upotrebljava termin »začudnost« (rus. *ostranenie*) da bi imenovao otklon od rutinske percepcije. On razlikuje viđenje i prepoznavanje. Mi stvari, kojima smo okruženi,

2 M. McLuhan (1964). *Understanding Media: The Extension of Man*. (New York, McGraw Hill)

prepoznamo, a ne vidimo, smatra Šklovski, a uloga poezije je da nam omogućí viđenje budućí da jezik poezije razbija rutinu naše percepcije kako bismo ponovno vidjeli. Viđenje je, po Šklovskom, povezano s čuđenjem.³ Djeca vide jer su kadra čuditi se. Potrebno je čuđenje da bi se vidjelo. Potrebno je osloboditi se rutine koja onemogućuje viđenje.

Upravo ta rijeka vremena koja je protekla od trenutka Fabrisova klika na daguerreotipskoj napravi da bi izrezao iz vremena likove koje smo mogli ugledati iz našeg vremena vizualne civilizacije koja je zamijenila govornu ili, bolje reći oralno–auralnu civilizaciju, omogućuje čudo viđenja o kojemu govori Šklovski ili angažirano gledanje koje uključuje, koje traži participaciju — nadopunjavanje onoga što nedostaje, ali se naslućuje, o čemu govori McLuhan svojom teorijom razlikovanja hladnog (informacijama nezasićenog) od toplog (zasićenog) medija.

155

SUDJELOVATI ILI PROMATRATI

U vremenu kada smo svi postali fotografi, pitanje je što je preostalo za slikanje. U vremenu kada je mobilni telefon, koji je ujedno i kamera, postao, tako reći, nerazdvojit dio ljudskog tijela, gotovo njegov organ, promatramo, iz ovog našeg vremena, Fabrisove likove od kojih je mnogima ovaj celuloidni zapis iz njegove drvene kutije bio možda i jedina fotografija u životu, pogotovo najstarijima. U vremenu *selfie* kulture pojavljuje se nov, dosad nepoznat mentalni fenomen — *homo duplex*, da upotrijebimo ovu sintagmu francuskog sociologa 19. stoljeća Émilea Durkheima, dvostruka osoba u jednoj, osoba koja hoće biti u istom trenu i gledalac i gledani, i promatrač i sudionik, i snimatelj i snimani.

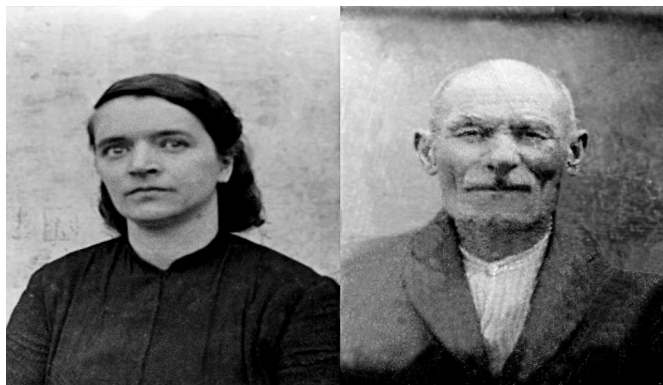
Američka književnica, filozofkinja i politička aktivistica Susane Sontag jedna je od najvećih teoretičara fotografije u svijetu, autorica čuvene knjige *On Photography* (New York 1977). Ona isključuje supostojanje učesničke i pro-

3 Viktor B. Šklovski (1969). *Uskrsnuće riječi*, Stvarnost, Zagreb, pp. 43–44.

matračke pozicije kad kaže da je fotografiranje u osnovi čin neuplitanja budući da osoba koja snima ne može intervenirati, a osoba koja intervenira ne može snimati. *Selfie* kultura to demantira. Samo je pitanje što se pritom događa. Je li snimatelj može uopće vidjeti?

Prvi *selfie* u povijesti nije ona fotografija nastala 2002. koju je napravio Australijanac Nathan Hope koji je fotografirao svoju ranjenu usnu uslijed pada zbog pijanstva prethodne noći te ju je podijelio prijateljima na društvenim mrežama putem interneta pravdajući se da je loša jer je to bio »*selfie*«. Ta nova riječ proširila se začas globalno putem društvenih mreža, a *Oxford Dictionary* proglasio ju je 2013. za »riječ godine«. Ipak, ja bih rekao, da prvi »*selfie*« jest viđenje promatračeva lika reflektiranog na površini vode, što simbolizira priča o Narcisu iz grčke mitologije, mit o mladiću koji se utopio u vodi u kojoj je opazio svoj lik i u nj se zaljubio. A kad je riječ o slikanju vlastita lika daguerreotipskom napravom, onda valja reći je ona nastala 1839. u Americi, iste godine kad ju je Louis Daguerre izmislio. Taj najstariji fotografski autoportret u povijesti fotografije napravio je Amerikanac Robert Cornelius.

156

Razmatrajući fenomena selfija, to jest pojavu fokusiranja na vlastiti lik prilikom promatranja vanjskoga svijeta, rekao bih da se tim činom pojavljuje redukcija predmeta gledanja na kontekst, okvir, pozadinu. Dakle imamo problem redukcije viđenja.

U hipu kada Narcis promatra refleks vlastita lika u vodi, nestaje prizor vode jer se nad njom nagnulo lice koje promatra u vodi sebe, a ne vodu. Selfi postaje simptom nesposobnosti viđenja. Goleme turističke mase koje pokreće žudnja za viđenjem, za bijegom od rutine svagdašnjice koja onemogućuje viđenje, žudnja za prekoračenjem granica životnih okvira zadanih egzistencijalnom nuždom rada zbog preživljavanja. Žudnja za bijegom iz okvira koji onemogućuje da budemo primijećeni. Ono što bismo trebali vidjeti postaje pozadina našeg lika, okvir koji našem liku daje auru postojanja na atraktivnom mjestu, auru značaja naše persone koji planetarno rasprostiremo društvenim

mrežama. Ali žudnja za viđenjem koja nas pokreće biva neispunjena jer viđenje nije moguće. Prisutnost fotografa u fotografiji poništava viđenje.

Navest ću primjer iz moje otočke okoline. Na otočiću Biševu postoji svjetski poznata Modra špilja, prirodni svjetlosni fenomen sličan još poznatijoj morskoj špilji *Grotta azzurra* na otoku Capri blizu Napolija u Italiji. Naglo povećanje broja posjetilaca ovog prirodnog svjetlosnog fenomena zahtijevalo je od organizatora posjeta Modroj špilji redukciju vremena boravka posjetilaca unutar špilje. Ali smanjenje vremena provedena u špilji od nekadašnjeg neograničenog vremena na sadašnjih pet minuta nije izazvalo negodovanje posjetilaca jer je tih nekoliko minuta dovoljno da bi se napravilo selfije i objavilo na društvenim mrežama. Predmet fotografiranja prestala je biti Modra špilja, njeno svjetlosno čudo koje izaziva refleks sunčeve svjetlosti s dna mora u špilji, a postao je to lik fotografa kojemu je plavetnilo Modre špilje tek okvir, kontekst, pozadina i, dakako, dokaz sudjelovanja na općepoznatom važnom mjestu, dokaz koji se dijeli poznatoj i nepoznatoj publici na društvenim mrežama.

157

Od 1969. godine kada su u Bell Laboratories u New Yorku Willard Boyle i George Smith otkrili prvi komercijalni CCD senzor (*Charged Coupled Device*) koji će omogućiti razvoj digitalne fotografije pa do 1991. godine kada Kodak plasira na tržište prve digitalne fotoaparate teške, u tom trenutku, pet kilograma, prošlo je samo 22 godine, a od tada do danas događa se najmasovniji pokret u svijetu izazvan tim izumom — pokret dokumentiranja svega vidljivog. Donedavno mnogi su se Europljani čudili, a i smijali, sve brojnijim japanskim turistima koji su svijet oko sebe promatrali kroz objektiv svojih digitalnih kamera. U međuvremenu ta potreba snimanja svega postala je univerzalna, planetarna. Proći pored nečega bez aktiviranja fotoaparata ili mobitela kao da znači ne vidjeti. Profesor povijesti na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu, Yuval Noah Harari kaže: »Novi moto glasi: »Ako nešto doživiš — to zabilježi. Ako nešto zabilježiš — to pošalji. Ako nešto pošalješ — to podijeli (...). Nije ni čudno da smo toliko zaokupljeni pretvaranjem svojih iskustava u podatke. Nije riječ o praćenju trendova, riječ je o preživljavanju. Mi moramo samima

sebi i sustavu dokazati da i dalje imamo vrijednost. A vrijednost nije u doživljavanju iskustva nego u pretvaranju tih iskustava u protočne podatke.«⁴ Ja bih dodao da je upravo digitalna fotografija najprotočniji medij distribucije vizualnih podataka o svijetu koji nas okružuje.

FOTOGRAFIJA KAO MEMENTO MORI

158

Susane Sontag kaže: »Fotografije se mogu urezati u pamćenje dublje nego pokretne slike, zato što su jasno određen isječak vremena, a ne tok. Televizija je bujica nedovoljno probranih slika, od kojih svaka ukida prethodnu. Svaka nepokretna fotografija je povlašteni trenutak, pretvoren u tanak predmet koji čovjek može zadržati i ponovo pogledati.« Za Susane Sontag fotografije su »memento mori« jer »sudjeluju u nečijoj smrtnosti, ranjivosti i promjenjivosti. Izrezivanjem i zamrzavanjem jednog trenutka, fotografije svjedoče o neumoljivom otapanju vremena.«

Promatrajući ova zaboravljena lica Komiže, lica sa gradskog smetlišta, obuzima me osjećaj o kojem govori Susan Sontage — podsjećanje na prolaznost kojoj se kamera gradskog fotografa Jerka Fabrisa suprotstavila fiksacijom stotina ovih likova, zapravo klikom kamere koji ukida vrijeme, zaustavlja »otapanje vremena«, ali upravo taj izdvojeni, taj zamrznuti trenutak naglašava, ističe ono što je nevidljivo u činu fotografiranja, a to je neumoljiv tok vremena, nečujan šum prolaznosti.

Je li Jerko Fabris fotografirao samo osobe koje su trebale sačuvati vizualnu uspomenu ili samo potvrdu o svom identitetu na dokumentima? Mene obuzima misao da je Jerko Fabris fotografirao i nešto što nije bila njegova namjera, da je fotografirao nešto što u trenutku fotografiranja nije bilo moguće vidjeti kroz objektiv njegove kamere, a to je vrijeme koje je poslije njegova klika na kameri nastavilo teći i omogućilo svojim protjecanjem viđenje tih lica s vremenske distance da bi se ta nova percepcija našla pred zagonetkom, pred kulturološkim pitanjem: Što se u međuvremenu dogodilo? Odgovor bi mogao biti: Dogodila se, u povijesti ljudskih kultura, *cyberizacija* planeta Zemlja!

Evo, za kraj ove priče, prizor koji, uvjeren sam, na najbolji način ilustrira gornju tvrdnju. Majka s dvogodišnjom djevojčicom prilazi prozoru. Stakla prozora su zatvorena. Kroz staklo vidi se dvorište. Proljeće je. U dvorištu procvjetalo stablo naranče. Dijete primiće ruku prozorskom staklu. Dvogodišnja djevojčica misli da je prozorsko staklo ekran kompjutera. Djevojčica širi palac i kažiprst po staklu u namjeri da poveća sliku stabla u dvorištu. Granica između zbilje i slike zbilje zamućena je.

4 Y.N. Harari (2016). *Homo deus — Kratka povijest sutrašnjice*. Fokus komunikacije d.o.o. Zagreb, p. 405

Jean Baudrillard, francuski sociolog kulture i vodeći teoretičar postmoderne, kaže; »Ne radi se više o imitaciji, ni udvajanju, čak ni o parodiji. Radi se o zamjeni zbilje znakovima zbilje, to jest o operaciji odvratanja od svakog zbiljskog procesa putem njegovog operativnog dvojnika ...«⁵ Baudrillard govori o transformaciji zbilje u sliku zbilje, stvarnosti u njegov simulakrum. Virtualna zbilja postaje stvarnija od zbilje. Virtualni planet Zemlja ima sve veću gravitacijsku silu i vjerojatno će ona biti uskoro veća od ove kojom nas privlači planet Zemlja po kojem hodamo ili plovimo. Informatičkom revolucijom rođen je nov planet u sunčevu sustavu — deveti (monolingvalni): *Cyber Earth*.

To je današnji kontekst, motrišna točka za ovu Fabrisovu zbirku likova iz bačene drvene kutije sa gradskog smetlišta na jednom malom jadranskom otoku, u Hrvatskoj, na otoku Visu, u Komiži. Ta galerija crno-bijelih fotografija, ta prestrašena, ozbiljna lica, postala su dokument jednog zaboravljenog insularnog svijeta, *memento mori* zaboravljene Komiže.

159

Prvi portret u životu autora ovog teksta, trogodišnjeg dječaka koji je istog dana otkrio da živi na otoku, saznao što je to brod kojim ga je majka prvi put odvojila od otoka, i doživio strahotu prvog fotografiranja (Split, kolovoz 1951.)

5 J. Boudliard (1981). *Simulakrumi i simulacija*, Psefizma p. 9

Nikica Mihaljević

Armagedon ante portas ili ex oriente lux

160

Naša je sudbina univerzalnost, ali ne stečena mačem, već snagom bratstva... Verujem da će budući ruski narod sve razumeti do poslednjeg, šta će tačno značiti postati pravi Rus: nastojati da se pomirenje unese u evropske protivrečnosti potpuno, da naznači ishod evropske čežnje u tvojoj ruskoj duši, sveljudskoj i ponovnom ujedinjenju, da bratskom ljubavlju ugostiš svu našu braću, i da na kraju, možda, izgovoriš završnu riječ velike, zajedničke harmonije, bratski konačni pristanak svih plemena po Hristovom jevanđelskom zakonu! (F. M. Dostojevski, Govor o Puškinu, 1880.)

Znatan broj nesporazuma, sukoba i nezgoda u duhovnom životu jednog naroda dolazi otud što mnogi nepozvani i nesposobni ljudi osećaju potrebu da brinu narodnu brigu, da »strepe« za budućnost naroda, da ga brane od opasnosti koje samo oni vide. To su ljudi koji veliku i nezajažljivu sujetu svoje sitne i uske ličnosti prenose na opšti plan, u jalovoj nadi da bi je tu mogli zadovoljiti, a s njom prenose i svoje kratke mere i bedne račune. Od takvih, duhom malih ljudi, postaju često veliki gonioci novih istina i mučitelji ljudi.« (Ivo Andrić: Znakovi pored puta, 1976.)

Što znači praksa, sloboda, mogućnost, budućnost, otuđenje, razotuđenje, što donose čovjeku socijalizam (...), a što hidrogenske bombe, miromržljivo–ratoljubiva koegzistencija i svemirski letovi? (Gajo Petrović, Filozofija prakse, 1986.)

Danas već daleke godine, u kojoj smo prikupljali građu za natuknicu o Aleksiju Jelačiću, za potrebe *Hrvatske književne enciklopedije*, naišli smo na niz njegovih članaka u časopisu *Nova Evropa*. Iz te prošlosti probila se kroz sjećanje uočena činjenica da je u tom časopisu objavljen i niz članaka o Ukrajini, a među njima i nekoliko narečenoga A. Jelačića. Dakako, ta asocijacija nije bez osnova. Potaknuta je suvremenom činjenicom ratnog stanja u Ukrajini, koje jedni karakteriziraju kao specijalnu vojnu operaciju, a drugi kao agresorski rat. Nije

naše da se svrstavamo na bilo koju stranu povijesti, niti da presuđujemo u stvari o kojoj se u hrvatskoj javnosti ne zna puno. Stoga će nam djelomična rekapitulacija tekstova iz *Nove Evrope*, koji su objelodanjivani u razdoblju od 1921. do 1939. godine, u ritmu raznovrsnih zbivanja na Istoku, pomoći da se »ničim izazvani« ne ukrcavamo na »pravu stranu povijesti«, barem dok se ona, povijest, ne odvije (u mračnoj nedoglednoj budućnosti).

U pronicanju i ispravnom tumačenju ovoga svojevrsnog ukrajinsko-ruskog dossiera iz *Nove Evrope* od velike pomoći bio nam je članak ukrajinske književne znanstvenice Olene Dzjuba-Pogrebniak.¹ Autorica je u svome radu slijedila temeljna stajališta i osnovni ton pisaca članaka u časopisu, s nešto blažim kritičkim odmakom od autora sklonih boljševicima.

No prije negoli elaboriramo tekstove iz *Nove Evrope* umjesno je na ovom mjestu podsjetiti na stajalište poznatoga ljevičara i jednoga od prvih kritičara staljinizma dr. Ante Cilige (1898 — 1992) o Rusiji iznesenom doista daleke 1943. godine. U opširnom članku »Preduvjeti i granice uspona današnje Rusije — Pouke rata na Istoku — Značenje moskovske i iranske konferencije« — komentirajući i analizirajući događaje naznačene u naslovu — Ciliga o Rusiji iznosi ovakvo mišljenje: »Veličina i bogatstvo ruske zemlje i golema životna snaga, životni elan ruskog naroda prvi su i glavni uzrok suvremenog uspona Rusije: mogućnosti da izdrži krvarenje revolucije od 1917. do 1921. god., Pjatiljetku gladi i građanskog rata (1928. — 1933.), gorostasnu industrijalizaciju i totalnu reorganizaciju poljodjelstva, pa da, povrh i nakon svega toga (...) tokom gorostasne borbe na Istoku uspostavi svoju vojničku samostalnost... Primitivnost Rusije — unatoč svih dosadanih napora njene modernizacije — kao i većim dijelom istočnjački značaj njenog mentaliteta, utvrđuju ne samo razliku njenog društvenog bića od zapadnoeuropskog, nego i ograničenost njenih snaga prema visoko civiliziranom Zapadu... Ne velimo, da je sve dobro i lijepo što je europsko, ali stanovito poznavanje i Europe i Rusije na osnovu duljeg vlastitog životnog iskustva, dovelo nas je do uvjerenja, da je suvremena europska civilizacija od suvremene ruske toliko različita i toliko jaka, da je uništenje — barem u nama vidljivo povijesno vrijeme — tradicionalne europske civilizacije od strane nove rusko-istočnjačke, smatrano nemogućim, isključenim«.

Nakon ovakva uvoda Ciliga analizira rezultate sastanaka vođa Savezničke koalicije u Moskvi (18. X. — 11. XI.) i Teheranu (28. XI. — 1. XII.) 1943. A na kraju članka poentira stajalištem o hrvatskoj poziciji: »Hrvatski narod imade sada svoju državu (misli na NDH — op. N. M.). Tu veliku mogućnost treba i u vanjskopolitičkom pogledu temeljito iskoristiti. Među ostalim, pažljivim proučavanjem prilika u pojedinim zemljama na osnovu autentičnog materijala. U tom pogledu najviše, čini nam se, treba nadopuniti propuste u pogledu Rusije. Što se kod nas znade o Rusiji? Mi, tradicionalno, poznajemo samo dvije kraj-

1 Olena Dzjuba-Pogrebniak — Ukrajina kao tema *Nove Evrope*, Zbornik radova Nova Evropa 1920–1941, Institut za književnost i umetnost, Beograd 2010., str. 273–295.

nosti, a, kao što je život pokazao, obje su netočne, opasno netočne. Jedni kod nas primaju nekritički sve što dolazi iz Rusije, oni svemu ruskom metanišu. Drugi ne priznaju takoreći uopće postojanje Rusije. Oni si zamišljaju, da se tamo samo ruši, da je tamo neka pustoš groblja; dozvoljavajući si tretirati jednu veliku zemlju kao nešto beznačajno, kao neku centralno–afričku selendru. Međutim kritičko, stvarno poznavanje Rusije, ruskog naroda, pa i suvremenog (i po svojoj biti prelaznog) režima krajnje je potrebno baš kod našeg naroda, gdje mīt o Rusiji igra tako veliku, ne samo psihološku i kulturnu, nego i političku ulogu. Takvo proučavanje treba biti temeljito i široko postavljeno: na političkom, gospodarskom, znanstvenom, kulturnom i književno–publicističkom polju. Velika je zemlja Rusija. I ona treba koliko kritičko, toliko i ozbiljno studiranje. I to sa stanovišta našega naroda i naše države, naše psihologije, naše povijesti, našeg položaja i naših interesa«.²

Kuriozum je ovoga članka, kao i stajališta iznesenih u njemu, da je objelodanjen u ustaškom tjedniku »Spremnost«, br. 93, 5. XII. 1943! Svakako je bilo neobično, ali i logično nakon njemačkog poraza kod Staljingrada i pada Italije, da jedan ovako vrsni analitičar, čak i u ustaškim novinama, realno i objektivno ocjenjuje Sovjetski Savez i njegove izgleda u budućnosti. Za razliku od današnjih »analitičara« akrapovskog tipa i politikantskih oportunisti raznih boja i fela!

* * *

U razdoblju od 1. srpnja 1921. do 26. travnja 1939. objavljeno je u zagrebačkom časopisu *Nova Evropa* skoro trideset tekstova o ukrajinskom pitanju, odnosima Rusije i Ukrajine, političkim, ekonomskim i kulturnim problemima prije i poslije Oktobarske revolucije 1917. i završetka Svjetskog rata. Časopis *Nova Evropa*, kojega je bio vlasnik i glavni urednik srpski pjesnik, povjesničar književnosti i publicist Milan Ćurčin (1880 — 1960) izlazio je u Zagrebu od 1920. do 1941. Ćurčin je uspio okupiti kao suradnike najznačajnije autore tadašnje Jugoslavije, od književnika i kritičara, preko političara i diplomata, do domaćih i stranih autoriteta za ondašnje međunarodne odnose, mahom bje-logardijske emigrante iz Države SHS. O broju priloga i autora svjedoči voluminozna *Bibliografija* časopisa.³ Prilozi u časopisu tiskani su na latiničkom i ćirilničnom pismu; a ima priloga u kojima su sukcesivno korištena oba pisma. (Preslovljavanje s ćirilničnoga na latinično pismo u tekstovima korištenim u ovom radu proveo je N. M.)

Urednik Ćurčin bio je na glasu zbog svoje principijelnosti. Dosljedno i ustrajno se pridržavao svojih načela pri uređivanju časopisa. Omogućio je pri-

2 N. Mihaljević: »Ustaški put u socijalizam«, Zagreb 2016., str. 194–198.

3 Marija Cindori-Šinković: »Nova Evropa 1920–1941 — Bibliografija«, Institut za književnost i umetnost, Beograd 2010.

stup autorima različitih orijentacija, od ljevice, preko umjerenjaka, do desnice. Uvjet je bio, dakako, meritornost i serioznost u pristupu. Nije zazirao ni od avangardnih umjetničkih pokreta, kao ni od borbe mišljenja, polemike. No uvijek je naglašavao, izravno ili neizravno, pristup *ad rem*, ne želeći se upušćati u niska osobna razračunavanja. Nije naturao svoja stajališta, ali ih je uporno i argumentirano branio. U političkom smislu Ćurčin je bio jugoslaven-ske orijentacije, najprije integralističke a potom federalističke. Kao sljedbenik engleske liberalne demokracije oštro se kritički razračunavao s balkanskom »demokracijom«, odnosno s »balkanskim vođenjem politike«. Monarhizam je doživljavao kao poželjno izvanstranačko uporište koje bi trebalo uravnoteživati društveni, politički i sav ostali život zemlje.

Jednako principijelno postupao je Ćurčin prilikom izbora autora i tekstova koji su obrađivali ukrajinsko pitanje. Tako će odmah na početku, 1921. godine, izraziti svoje uredničko polazište: »Dosledni našim načelima (...) mi prepuštamo diskusiju samim Ukrajincima i Rusima«, ali »zadržavamo sebi pravo, što nam uostalom i po sebi pripada, da na prostoru koji u tu svrhu stoji na raspoloženju pustimo u žNovoj Evropi' da dođe do izraza svačije mišljenje, ako nam se ono učini stvarno i dokumentovano« (*Nova Evropa*, br. 5, knj. III, 21. septembra 1921).⁴

4 Ovdje donosimo svojevrstu regestu tekstova o ukrajinskom pitanju objavljenih u *Novoj Evropi*, kako bi bili dostupni i drugim istraživačima: **01.** Br. 11, knj. II, 1. jula 1921., Grof M. Tiškević — Ukrajina prema Rusiji i Poljskoj, i Slovenstvo, str. 410–415; **02.** Br. 5, knj. III, 21. septembra 1921., M. V. Rodzjanko — Misli i pogledi pred budućnosti Rusije, str. 129–136; **03.** Br. 5, knj. III, 21. septembra 1921., M. Hardovyj — Iz istorije preporoda ukrajinskog naroda, str. 137–142; **04.** Br. 5, knj. III, 21. septembra 1921., St. Lukijanović — Ukrajinski problem (Pismo uredništvu), str. 142–145; **05.** Br. 5, knj. III, 21. septembra 1921., E. Antonijević — Ukrajinsko pitanje s ruskog gledišta, str. 145–150; **06.** Br. 8, knj. III, 21. oktobra 1921., M. Ćurčin — Ruska sablast, str. 225–229; **07.** Br. 8, knj. III, 21. oktobra 1921., Ukrajinski problem — Ruski odgovor na pismo Lukijanovićevo, str. 232–235; **08.** Br. 2, knj. V, 11. maja 1922., Knjiga Ševčenka (M. K.), str. 61–62; **09.** Br. 13, knj. IX, 1. maja 1924., M. Kaljužnij — Savremena Ukrajina, str. 403–409; **10.** Br. 5, knj. XII, 11. avgusta 1925., A. Jelačić — Boljševička Revolucija na Ukrajini, str. 131–140; **11.** Br. 5, knj. XII, 11. avgusta 1925., N. Bubnov — Kijevski Univerzitet pod boljševicima, str. 140–145; **12.** Br. 14, knj. XII, 11. novembra 1925., Al. Jelačić — Boljševici pred Kijevom, str. 427–433; **13.** Br. 4–5, knj. XXXII, 26. aprila 1939., Ej Sloveni — Ć[určin] — Uvodnik, str. 101–103; **14.** Br. 4–5, knj. XXXII, 26. aprila 1939., Mala Rusija i Malorusi — Dr. VI. Rozov, str. 103–108; **15.** Br. 4–5, knj. XXXII, 26. aprila 1939., Malorusi i Ukrajinci. Istorija pitanja — Dr. Vladimir Rozov, str. 109–126; **16.** Br. 4–5, knj. XXXII, 26. aprila 1939., Vasilije i Aleksandar Šulgin o Ukrajinskom pitanju, str. 127–139; **17.** Br. 4–5, knj. XXXII, 26. aprila 1939., Dimitrije Ivanović Dorošenko — Ukrajina i Rusija; Dragomanov, str. 140–149; **18.** Br. 4–5, knj. XXXII, 26. aprila 1939., Kako se rešavalo manjinsko pitanje na Ukrajini (1917–1919) — Al. Jelačić, str. 149–155; **19.** Br. 4–5, knj. XXXII, 26. aprila 1939., Ukrajinski pokret u Galiciji — N. Andrusiak, str. 155–161; **20.** Br. 4–5, knj. XXXII, 26. aprila 1939., Ukrajina i boljševici — I. Mazepa, i dr. VI. Rozov, str. 162–169; **21.** Br. 4–5, knj. XXXII, 26. aprila 1939., Ukrajinci i Malorusi u Poljskoj — j. d., str. 170–172; **22.** Br. 4–5, knj. XXXII, 26. aprila 1939., Potkarpatska Rusija — Aleksije Jelačić, str. 173–177; **23.** Br. 4–5, knj. XXXII, 26. aprila 1939., II. Karpatskoruska crkvena umetnost — Vsevolod Sahanjov, str. 178–183; **24.** Br. 4–5, knj. XXXII, 26. aprila 1939., Rusini u Jugoslaviji — VI. R., str. 184; **25.** Br. 4–5, knj. XXXII, 26. aprila 1939., Maloruska (ukrajinska) književnost — dr. Vladimir Rozov, str. 185–193; **26.** Br. 4–5, knj. XXXII, 26. aprila 1939.,

O predmetu ovih tekstova, Ukrajini i Ukrajincima, odnosno Malorusima, kako je tada još govoreno i pisano, kazati će nekoliko vrlo poučnih rečenica: »*Malorusi*: narod vredan i vešt i darovit, koji evo već kroz tisuću godinâ služi svim svojim susedima, te koji ni do danas — sa preko 40,000.000 dušâ i sa najvećim prirastom stanovništva među svim evropskim narodima — nije uspeo da osnuje svoju državu, već živi razasut u nekoliko zemalja, često tlačen i ponižavan od lošijih nego što je sâm; narod sa starom kulturom i originalnim tekovinama, sa bogatom književnošću i umetnošću, koji nosi razna imena, pošto je svoje najstarije i najlepše odbacio iz prkosa — zato što su mu ga drugi preoteli; narod najruskiji među Rusima, najсловenski među Slovenima... Ko zađe dublje u istoriju Malorusâ, ko se upozna izbliže s Ukrajinom i susednim zemljama, taj će osetiti dušu toga tako словenskog i nama tako srodnog naroda, pa će razumeti bolje, možda, i sebe i svoj narod, i sve što se kod nas i oko nas dešava... biće nam jasnije — možda — ne samo Ukrajinsko Pitanje nego i naše Hrvatsko i Srpsko«.

164

S druge strane, Ćurčinova principijelnost ogleda se i u njegovu stavu prema Sovjetskoj Rusiji, koja je bila i ostat će u žiži međuratnih svjetskih odnosa i prilika. U uvodniku *Nove Evrope* pod naslovom *Sovjetska Rusija* (knjiga IX, Broj 13. 1. maja, 1924.), izreći će nekoliko vrlo važnih stajališta, »kad se gleda nepomućenim okom«, kako sam kaže. Ćurčin ni ideološki ni svjetonazorski nije bio simpatizer boljševičke revolucije. Uostalom, zbog knjige A. Jelačića »Ruska revolucija i njeno poreklo« (izdanje *Nova Evropa*, Zagreb 1925) doći će do sukoba pa i raskida suradnje s M. Krležom.⁵

Dakle, Ćurčin, prvo, utvrđuje: »Niko ne poriče, da je boljševička revolucija bila krvava; i niko ne tvrdi, da su boljševici u rukavicama obračunavali sa svojim protivnicima. Ali je svakako i stanje u predratnoj Rusiji — u suštini, i u svojim dubinama — moralo biti užasno, kad je zemlja mogla da izdrži tako žestoku i tako dugotrajnu reakciju, koja menja stvari iz temelja.« (Stav sličan onom Ciliginom iz 1943!) Nadalje, očigledni su »napori sovjetskih organa, po-

Dnevnik T. G. Ševčenka — Petar Mitropan, str. 193–196; 27. Br. 4–5, knj. XXXII, Zaključna riječ uredništva *Nove Evrope* — 26. aprila 1939. — druga i treća stranica omota.

5 U nekoliko polemičkih tekstova skraja 1925. i početkom 1926. u »Književnoj republici« Krleža je izvrgao ruglu Ćurčinov »pančevački mentalitet« te ustvrdio da je A. Jelačić »aktivni kontrarevolucionar (i kao takav u emigraciji) koji u pozadini Vrangellove Armeje piše pamflete protiv ruske revolucije u prekrasnoj duhovnoj harmoniji sa urednikom 'N. E.'«. Ili, »Lenjin nije nikakav 'apostol mržnje i osvete', i to je utvrđeno bezbrojnim dokumentima i historijskim događajima... Istina je da je marksizam naučno formulirana 'mržnja i osveta', ali samo protiv takvih ljudi koji žive od svoje rente i protiv carskih generala i njihovih prirepina«. Ili, na optužbu prema boljševicima da su bez razloga nacionalizirali industriju, trgovinu itd., Krleža odgovara: »Boljševici su dakle bez dovoljno razloga i plana nacionalizirali industriju, a kad bjelogardijski Direktorij čisti Ukrajinu od boljševika, on (tj. A. Jelačić — op. N. M.) sa dobrovoljcima 'čisti Ukrajinu' tako da vraća spahijama zemlju, da provodi carističku agrarnu politiku, da rekvizicijama izaziva ustanke seljaka i kad se boljševici vraćaju, Ukrajina ih dočekuje kao spasitelje.« itd. i tome slično. (M. Krleža: »Iz naše književne krčme«, Sarajevo 1983., str. 181, 184)

čevši od predsjedatelja narodnih komesara pa naniže, da zaleče rane nanesene zemlji ratom i prevratom... Mi možemo samo sa radošću i zadovoljstvom pratiti njihova nastojanja u tome pravcu.« Da ne bi bilo nesporazuma, na kraju daje objašnjenje: »Mi nismo komunisti, i ne delimo mišljenja boljševičkih teoretičara i državnika. Iz istoga razloga dakle ne uviđamo ni potrebu, da se njihove doktrine, i naročito njihovi metodi, presađuju bez rezerve na naše tle, makoliko naše lokalne političke prilike i naravi izazivale i opravdavale oštre mere i radikalne pokušaje sanacije. Ali kao pristaše radničkog (i zemljoradničkog), radnog, fronta protivu gotovanskog kapitalističkog i buržoaskog sistema eksploatacije ljudske snage i ponižavanja ljudskog dostojanstva, mi pozdravljamo prvake današnje Rusije... i želimo im uspeha i sreće na njihovu putu miroljubiva i sistematskog prodiranja u narodne mase, da im na novim osnovama pruže uvete za ekonomski napredak, blagostanje, i kulturni razvitak u svima pravcima.«⁶

Rusiju nikad nitko ne može pobijediti!

165

Budući da na ovom prostoru nije moguće predstaviti sve tekstove iz *Nove Evrope*, a i da bi se izbjegla ponavljanja, usredotočit ćemo se na nekoliko tekstova, prvenstveno dr. Aleksija Jelačića (1892 — 1941), u ono doba sveučilišnog na-

- 6 Tako je dosljedan svojim načelima urednik Čurčin održavao ekvidistancu u pitanjima ukrajinsko-ruskih odnosa. Za razliku od današnjih urednika po raznim medijima koji širom globusa slijepo slijede svoje političke vođe u ocjenama i procjenama stanja u današnjoj Ukrajini. Slijede medijsku grmljavinu laži, dezinformacija, rusofobne promičbe i u sitnoj Hrvatskoj. Među njima se ističe draženkatunarićevski *Europski glasnik* (br. 27 za 2022.). Ovaj *poeta oliveatus* (ne kaže se je li prešan na hladno ili na toplo) izbija, poput strvinara bjeloglavog GGR-a, profit na tuđoj patnji i nesreći, te na javnom novcu stječe privatnu korist. Posljednji broj *Europskog glasnika* prepun je jednostrane ideološko-političke piljevine i kreativne jalovine nastao na patnjama ukrajinskih građana i avanturističko-diletantske politike njihova vodstva. Igrajući na kartu emocija ovi (i slični) medijski uradci stvarani su po načelima *storytellinga* s ciljem manipuliranja i upravljanja ljudima. Osim toga, pored očite jednostrane tendencioznosti, uočljiva je urednikova neinformiranost pa i neznanje. Primjerice, kod spominjana ruskog geopolitičara Aleksandra G. Dugin, tvrdi se da je »većina njegovih radova objavljena samo na ruskom«. To nije točno jer su njegovi glavni radovi prevedeni na hrvatski i srpski (latinicom i ćirilicom otisnuti). Nedopustivo je, također, da u ovaj kompendij nije uvršten nijedan Duginov tekst. Podjednako je nedopustivo da nije uvršten i koji tekst vrhnoga hrvatskog geopolitičara Jure Vujića, koji bi dobro objasnio pojmove euroazijanizma, atlantizma, njihov odnos i međusobnu borbu, kao i pozicije Ukrajine, Hrvatske i drugih srednjoevropskih zemalja prema Zapadu i Istoku u suvremenosti. Očito, nije bilo građanske hrabrosti i intelektualnog poštenja da se riječ dade i drugoj strani kako je to prije više od osamdeset godina učinio Čurčin. Neupućeni čitatelji, a to je ogromna većina hrvatske publike, nasjedati će prozapadnjačkim konfabulatorima (iako je spasonosna činjenica da će malo ljudi uzeti ovaj voluminozni godišnjak u ruke!). Jer, da ima građanske hrabrosti, intelektualnog poštenja i obične ljudske čestitosti u Hrvatskoj bi se trebao pojaviti prijevod knjige američkog analitičara Benjamina Abelowa »*How the West Brought War to Ukraine: Understanding How U.S. and NATO Policies Led to Crisis, War, and the Risk of Nuclear Catastrophe*« (2022). Za naš tekst mi smo se koristili slovenskim prijevodom, »*Kako je Zahod pripeljal vojno v Ukrajinu. Kako je politika ZDA in Nata pripeljala do krize, vojne in do tveganja jedrske katastrofe*«, (Ljubljana 2023) s poticajnim *Predgovorom* Tomaža Mastnaka.

stavnika u Skopju, i dr. Vladimira Rozova (1876 — 1940), također sveučilišnog nastavnika ali u Zagrebu, te Mihaila A. Rodzjanka (1859 –1924), nekadašnjeg visokopozicioniranoga carskog dužnosnika, predsjednika posljednje Ruske Dume za cara Nikolaja II. Većina elaboriranih tekstova nalazi se u tematskoj svesci br. 4 — 5, knj. XXXII iz travnja 1939., dakle samo nekoliko mjeseci prije početka Drugoga svjetskog rata. Ovaj tematski blok posvećen Ukrajini otisnut je i kao knjižica pod naslovom »*Malorusi i Ukrajina*« (Zagreb 1939.).

Mihailo Vladimirovič Rodzjanko⁷ autor je preglednog članka naslovljenog »Misli i pogledi pred budućnosti Rusije« (*Nova Evropa*, knj. III, 21. studeni 1921., str. 129 — 136). U uvodnom dijelu daje kratki pregled povijesnih zbivanja prije Svjetskog rata 1914 — 18., te u samom ratu i poslije njega. Naglasak je na opisu načina na koji je Njemačka prije rata provodila infiltraciju svojih građana, trgovačkih putnika i obrtnika, »stvarno armije špijuna«, s ciljem kolonizacije Rusije: »Kočili su razviće ruske industrije i proučavali njene slabe strane, a u isti mah dostavljali svojoj vladi potrebne političke podatke«. Takva naseljavanja bila su »prvo duž strateških putova, a zatim oko kulturnih i industrijskih centara. Kolonisti su naročito voleli ugljeni i industrijski bazen Doneca, Severni Kavkaz, i nizine Volge, počevši sa saratovskom gubernijom. Guste su bile kolonije i na Volinji, u pograničnim distriktima i u hersonskoj i tavrješkoj guberniji«, dakle dobrim dijelom na području buduće Ukrajine. S druge strane, uz ove napore Njemačke da Rusiju pretvori u svoju koloniju, tekao je u samoj Njemačkoj proces obrade javnog mišljenja »tako da je najzad neizbežnim postao onaj rat koji je imao Rusiju da raskomada i da je potčini germanskoj vlasti. Godine 1894 je učeni Nemač, Karl Jenš⁸, u svojoj knjizi »*Ni kapitalizam, ni komunizam*«, otvoreno savetovao Nemačkoj da uđe u rat sa Rusijom, prema kojoj da ona stoji kao što stoji civilizacija prema varvarstvu. Mišljenje Karla Jenša bilo je da Rusiju treba tući, a zatim je razdrobiti u pojedinačne, samostalne i autonomne oblasti, koje bi nominalno ostale potčinjene ruskom caru a u stvari stajale pod protektoratom Nemačke«. Na koncu će Rodzjanko zaključiti: »Posle je još čitav red nemačkih pisaca obrađivao teoriju Karla Jenša, i, postepeno, ideja o neophodnom preobraćenju Rusije u nemačku koloniju postala je doduše tajnim, ali glavnim principom nemačke politike prema Rusiji«.

Kao deklarirani Rus ukrajinskog podrijetla, Rodzjanko nastavlja u istom rusofilnom tonu i o ukrajinskom pitanju: »osamdesetih i devedesetih godina prošloga veka (misli XIX. st. — op. N. M.), počeo je u Malorusiji pokret oko takozvanog Ukrajinskog Pitanja... a začetnik je bila Austrija, koja je, odana

7 »Mihajlo Rodzjanko (1859–1924) — veleposednik, starog kozačko–plemičkog roda, bio je, za razliku od svojih predaka, bez ikakvih ukrajinskih sentimenata, a i svoju političku karijeru pristalice ustavne monarhije u 'jedinstvenoj i nedeljivoj' Rusiji povezao je sa neprijateljstvom prema ukrajinskoj stvari, i dosledno je nastupao protiv nje i kao poslanik III i IV Državne dume i kao predsednik Dume (1911–1917). Njegovo je ime bilo simbol antiukrajinstva.« Olena Dzjuba–Pogrebnjak — Ukrajina kao tema Nove Evrope, Zbornik radova Nova Evropa 1920–1941, Institut za književnost i umetnost, Beograd 2010., str. 409.

8 Carl Jentsch: »*Weder Kommunismus noch Kapitalismus*«, Leipzig 1893.

pangermanskim strujama svenemačke politike, uzela na sebe zadatak da u Ruskoj Ukrajini tera propagandu za ocepljenje od Rusije, za proglašenje samostalnom državom, za uvođenje egzotičnog ukrajinskog jezika (koji je u narodu bio potpuno tuđ) kao državnog jezika, sve ovo u punoj saglasnosti sa navedenim programom Karla Jenša.«

Ruske državne vlasti nisu pridavale ovom pokretu osobitu pažnju, nego tek kad je uhvatio maha duboko u društvu, a onda je borba protiv njega postala izrazito teška. Međutim, nastavlja Rodzjanko, »u samom narodu taj pokret niti je imao, niti ima korena, — narod je prema njemu pokazivao potpunu ravnodušnost«. Za potkrepu ove tvrdnje navodi stajalište ondašnjeg ukrajinskog poslanika u Parizu, »pošaljite ovamo prave Ukrajinke iz Kijeva ili Galicije, jer ću inače početi misliti da ih možda više i nema... *Pravi* Ukrajinci, gde su oni? Velika je nesreća rutensko-ukrajinske stranke, što nema nikakvog oslonca u narodnoj masi Južne Rusije, i što, isto tako, ne bi imala nikakvog značaja ni u Istočnoj Galiciji, da nema podržavanja austrijskog i nemačkog«.

Njemačkoj špijunaži i destruktivnom djelovanju, kako na frontu tako i u pozadini, tokom Prvoga rata, Rodzjanko pripisuje prvoklasnu ulogu: »Propaganda na frontu, koja se izražavala u bratimljenju nemačkih vojnika sa ruskima, učinila je svoje: položila je temelj rasulu naših armija. A propaganda u pozadini raspaljivala je revoluciju, i sejala seme razdora i uzbune na blagodar-nom zemljištu opšteg nezadovoljstva zbog nedostatka svakog društvenog po-retka«. Istu ulogu pridaje njemačkom razaralačkom radu protiv Rusije i u po-gledu izbijanja Oktobarske revolucije 1917.: »ona je, u zapečaćenim vagonima, poslala k nama buket boljševika, koji odmah počinju svoje prestupno i krvavo delo«. ⁹ Nastavljajući u istom pravcu, Rodzjanko tvrdi da su boljševici »rašče-rečili Rusiju, rasterali i istrebili sve što bi umelo shvatiti šta se radi i protiviti se njihovim i nemačkim planovima, ostavili su narod bez ikoga ko bi razumeo pravi smisao onoga što im čine vođe. Nemci nisu krili svoj udeo u tom poslu.«

Prema svemu sudeći, a nakon svih patnji i stradanja u ratu, revoluciji, građanskom ratu i kontrarevolucionarnoj intervenciji doskorašnjih saveznika, zaključuje Rodzjanko, ne može biti govora o rusko-njemačkom prijateljstvu.

9 Ovu netočnost, zapravo tendencioznu izmišljotinu, opovrgao je M. Krleža u istom onom tekstu protiv A. Jelačića i njegove knjige te *Nove Europe*: »U rukama njemačkih socijaldemokrata Eberta, Noskea i Scheidmana, svi njemački diplomatski arhivi bijahu godinama, te ne izgleda vjerojatno da bi se jedan Noske ustručavao da ne objelodani dokumente o tom njemačkom generalštabnom novcu kad bi Lenjin stvarno bio primio taj novac. Ludendorff je u svojim memoarima priznao tu pustolovinu sa 'plombiranim vagonom' kao jednu od svojih najtežih grešaka, a polazak ruskih internacionalista iz Švicarske utvrđen je dokumentarno i zapisnički pred internacionalnim forumom.« (M. Krleža: »*Iz naše književne krčme*«, Sarajevo 1983., str. 183) Nije ovo kuriozum, nego pravilo kako se jedna mistifikacija provlači kroz vri-jeme! Istu tu tvrdnju čitamo, evo, 97 godina poslije u tekstu T. Snydera »*Ivan Iljin, Putinov filozof ruskog fašizma*«: »U travnju, Njemačka je u zapečaćenom vagonu poslala Vladimira Lenjina u Rusiju...« (*The New York Review of Books*, 16.03.2018). A Snydera, kao respektabilnog autora i njegov članak kao pouzdan izvor, citira se u 27. *Europskom glasniku*, str. 392! Dajte, najte! Što bi rekao jedan izuzetni zagrebački novinar.

»Mi, Rusi« — poentira ovaj Rus i bjelogardijski emigrant u Jugoslaviji — »ne smemo zaboraviti da je Nemačka bila, jeste, i ostaće naš prirodni neprijatelj, i da je ona usadila u našu zemlju boljševizam, čiji su privrženici postali dželiti ruskih građana, rušioци ruske kulture, i svih osnova ruskog državnog života. Ko će dakle od ruskih patrijota hteti pružiti prvi svoju ruku prema nemačkoj ruci, krvavoj od nevine ruske krvi?... Eksploatacija, još nedirnutih ruskih bogatstava podjednako bi dobro došla i Nemačkoj, baš kao, uostalom, i državama Antante... Izloženi smo nesitim apetitima i našeg svagdašnjeg neprijatelja i naših bivših saveznika. Rusija je ostala sama, odbacili je svi — tobož zato što je izneverila opštu stvar — okružena je zlim namerama o njenom raskomadanju, o podjarmljivanju, i u većitoj ozakonjenoj pljački. Ali, mi smo krivi za propast otadžbine, i mi sami, bez ičije pomoći, dužni smo je ponovo stvoriti. Naša vlastita istorija nas uči da su, u svima sudbonosnim momentima, kada je otadžbina, kako se činilo, posrnula u propast bez svake nade, da su razmah narodna duha i novoprobudena vera u sebe i svoje uvek spasavali otadžbinu od nesreće, i dizali je ponovo na visinu... kad se probudio ruski duh, i kad su odbacene bile sve orijentacije, i narod se združio, sâm, bez ičije pomoći, *za svoje*, za rusku nacionalnu stvar — pobjeda je bila osigurana, neprijatelj je, bez teškoća, oteran, i mi, Rusi, sami od sebe smo spasili Rusiju, i postavili je na onu visinu koja je najbolje poslužila dalje njenu razviću i njenoj slavi.« (I ova misao je, kao i ona Ćurčinova, bliska Ciliginovoj ocjeni.)

Razvoj ukrajinskog pitanja do travnja 1939.

Narodna svijest kod Ukrajinaca razvijala se, prema autorima zastupljenima u Novoj Evropi, sporo a često i kontradiktorno. Zamršenost, kompliciranost i utemeljenost pojedinih nacionalnih akcija najčešće su bili plod aktualnih državnih i političkih prilika, ali i interesa pojedinih slojeva društva. Gornji razred, aristokracija, buržoazija, činovništvo i inteligencija svoju je nacionalnu svijest izgrađivala sukladno vlastitim klasnim interesima i odnosima prema okolnim zemljama pod čijom su dominacijom ili vladavinom stajali. Tako se stvarao gornji sloj kao rusificirana, polonizirana ili germanizirana interesna skupina. Ogromna većina naroda, potlačena i neobrazovana, ostajala je indiferentna prema pitanju narodnosti, samostalnosti, nezavisnosti etc. Kmeti i ropski odnosi dugo su, skoro do boljševičke revolucije, sputavali bilo kakvu oslobodilačku akciju ogromnih masa seljaštva. Recimo, jedan od najpoznatijih ukrajinskih pisaca i slikara, Taras Ševčenko (1814 — 1861), bio je otkupljeni rob!

JEZIK

Jedno od glavnih pitanja razmimoilaženja Ukrajinaca s Rusima, Poljacima, Nijemcima, Mađarima i Austrijancima bilo je pitanje jezika. Grof M. Tiškevič,

u ono doba (1919 — 1920) »poluzvanični diplomatski predstavnik Ukrajinske Republikanske Vlade pri Vatikanu«, u svome tekstu o odnosima Ukrajine, Poljske, Rusije i ostalog slavenstva, kaže: »Glavni ‘argument’ kojim se služio ruski apsolutizam pri uništavanju ukrajinske nezavisnosti — nacionalne, a s time ujedno i političke — sadržan je u rečima: ‘Ukrajinci nisu zaseban narod od ruskog naroda, i njihov je jezik samo dijalekat ruskog jezika.’«

»Došlo je dotle« — nastavlja Tiškevič — »da je u Rusiji, u devetnaestom stoleću, u času kada je počeo preporod ukrajinske književnosti, bilo zabranjeno služiti se maternjim jezikom (najduža zabrana trajala je 30 godina: 1876 do 1905). Duhovne vođe, književnike i pesnike, progonili su u Sibiriju; Ševčenko je bio deset godina u izgnanstvu, uz zabranu pisanja i slikanja...« Ipak, »Petrogradska Akademija znanosti, u posebnoj spomenici, namenjenoj vladi u pitanju ukinuća zabrane tiskane ukrajinske reči (od 20. februara 1906), priznaje, da ukrajinski jezik nije dijalektom ruskog jezika već samostalan slovenski jezik, baš kao što i ukrajinski (maloruski) narod nije ogranak ruskoga naroda, nego zasebna grana slovenskih plemena istočne skupine. Ukrajinska književnost je, prema mišljenju svih slavista, viša od mnogih drugih slovenskih književnosti, unatoč surovim zaprekama njenog razvitka, što ih stavljala carska vlada«. No takvo priznanje nije puno pomoglo, pa je takvo stanje, zaključuje Tiškevič dionicu o jeziku, »trajalo sve d[o] revolucije i proglašenja obnove ukrajinske nezavisnosti«.

169

Vidjeli smo da je Rodzjanko ukrajinski jezik smatrao »egzotičnim« i njegovo uvođenje kao državnog jezika iluzornim jer je »u narodu bio potpuno tuđ«.

Kratku povijest razvitka književnosti na ukrajinskom jeziku kao i samoga jezika, od XVII. st. nadalje, daje M. Hardovyj (ovo je pseudonim, kako se kaže u uredničkoj napomeni, ali pravo piščevo ime nije dešifrirala ni O. Džjuba-Pogrebniak) u članku »Iz istorije preporoda ukrajinskog naroda«. Na njegova stajališta i opredjeljenja naslanja se St. Lukijanović, predsjednik odbora ukrajinskih emigranata člankom »Ukrajinski problem« u kojem se razlaže i jezična problematika: »U početku ukrajinskog preporoda (u 30-im godinama XIX. st) mi smo, istina, imali među svojim najvećim ljudima (kao što su bili Gogolj, A. Grigorović, i drugi) pristaša jedinstva književnog jezika i kulture sa Velikorusima, ali u daljnjem toku narodnoga života, tradicije, kultura, i ukrajinski jezik naglo izlaze na površinu i zavladaavaju našim nacionalnim životom... Proces konsolidacije i stabilizacije naše narodnosti, doduše, nije još dovršen, čemu je doprinela gotovo polustoletna zabrana našeg književnog jezika u carskoj Rusiji, te podeljenost područja našeg nacionalnokulturnog života (kraljevstvo Galić-Volodimirsko, pod Austrijom), usled čega se ni do današnjega dana nije još konstituisao naš državni organizam, koji je bio uništen pod moskovskom i poljskom navalom... Revolucija od 1917, te napokon postanak Ukrajinske Narodne Republike nad Dnjeprom i Dnjestrom, doprineli su onda ogromnom porastu ukrajinske inteligencije, koja se vraćala u krilo svoga naroda, iako nije lako bilo isceliti stare rane, zadane carskim režimom«.

O problematici jezika s ruskog stajališta raspravlja se u članku E. Antonijevića »Ukrajinsko pitanje s ruskog gledišta«. Nešto prije poraza Austro-Ugarske Monarhije i u godinama borbe za konsolidaciju vlasti u Ukrajini dogodilo se nekoliko pobuna kojima su pokrovitelji uvijek bili stranci, Poljaci ili Nijemci. Antonijević piše: »U to vreme podigao je Petljura¹⁰, koga je Skoropadski¹¹ pustio iz tamnice, ustanak, i krenuo se na Kijev. Arhidemokratska Petljuro-Viničenkova direktorija izdaje zakon, da se u roku od tri dana imadu skinuti svi ruski napisi, zabranjuje se izdavanje ruskih novina, pod pretnjom smrtno kazne zabranjuje se govoriti o federaciji sa Rusijom«. (To je onaj Direktorij kojega spominje Krleža u polemici s *Novom Evropom* — op. N. M.) Ili, »Anketa što su je proveli za vreme Skoropadskoga među učiteljima i među roditeljima, glede jezika i predavanja u školama, dala je većinu od 95% u korist ruskog književnog jezika«. Napokon, pozivajući se na »istraživanja znamenitog antropologa Sikorskoga«¹² Antonijević zaključuje da je neupitan puni identitet između »Velikorusa i Malorusa (Rusa i Ukrajinaca — op. N. M.), pa onda podatke što su ih toliki filolozi skupili o jednakim opštim fonetičkim pojavama svih ruskih narečja, o identitetu morfoloških i leksikalnih osobitosti, naglaska i sintakse, koji svi dokazuju da su u stvaranju jednog ruskog književnog jezika sudelovale sve grane ruskog naroda, onda ćemo morati priznati, da nema niti velikoru-

10 Simon Petljura (1879–1926) bio je ukrajinski publicist, pisac i novinar, te jedan od glavnih ukrajinskih vojnih i političkih vođa i zagovaratelja ukrajinske neovisnosti u vrijeme Ruske revolucije 1917. Za vrijeme ukrajinske neovisnosti od 1918. do 1920. Petljura je došao na čelo Ukrajinske Narodne Republike (1918–1921). Snage sigurnosti pod njegovom kontrolom upuštale su se često u pogrome i druga nasilja protiv brojne zajednice ukrajinskih Židova. (Wikipedija) E. Antonijević daje precizniju i vjerodostojniju ocjenu Petljurine vladavine: »Još nekoliko reči o poslednjim pokušajima Petljure i drugova da dovedu u život samostalnu Ukrajinsku Narodnu Republiku. Petljura je sklopio s poljskom vladom ugovor po kojemu ustupa Poljskoj Crvenu Rusiju (Galiciju), garantuje poljske posede na Ukrajini, daje Poljacima na posvemašnju upotrebu na dugi niz godina celu industriju., trgovinu, željeznice, a sve to jedino radi 'oslobođenja' teritorija Ukrajinske Narodne Republike od »ka[s]apa« (tako zovu Ukrajinci Ruse) i za priznanje njene nezavisnosti. Rezultati tog ugovora doskora su se pokazali. Galički Ukrajinci prekinuli su svaku vezu s Petljurom i nazvali ga izdajicom, a Poljaci su se morali, doduše ne od svoje volje, odreći svoje namisli. Ovo poslednje konačno je diskreditovalo Petljuru i njegov pokret u očima stanovništva Male Rusije«.

11 Pavlo Petrovič Skoropadskij (1873–1945) je ukrajinski vojni i politički dužnosnik, jedan od ukrajinskih generala u službi vojske Ruskog Carstva i hetman neovisne Ukrajinske Države pod njemačkim protektoratom. Skoropadskij pripada konzervativnim ukrajinskim političarima koji se borio za ukrajinsku neovisnost nakon izbijanja Ruske revolucije 1917. godine. (Wikipedija) Ovu, više nego blagu ocjenu uloge Skoropadskog u narečenim zbivanjima, drugi autori o njemu daju ne samo drugačije, nego i oštrije mišljenje. Rodzjanko ga naziva avanturistom. Antonijević ustvrđuje: »Nemački bajoneti uspostavljaju vladu Petljurinu i njegovih, ali ne zadugo, jer je nemačka vlada inscenirala državni prevrat i postavila za hetmana 'poslušnog svog slugu' P. Skoropadskoga«. A. Jelačić će, uz puno ironije i osude, napisati: »Nemci su sebi našli podesnijeg figuranta. 'Nj. Svetlost' 'Hetmana' Skoropadskog. Vladavina ovog gospodina spada u red veoma zanimljivih političkih avantura, da ne kažemo hohštapleraja«.

12 Ivan Aleksejevič Sikorsky (1842–1919) — ruski psihijatar, publicist, profesor na Kijevskom sveučilištu svetog Vladimira i počasni član Kijevske duhovne akademije. Pokretač časopisa »Problemi neuropsihičke medicine i psihologije«. Sikorsky se smatra jednim od najvećih ideologa ruskog nacionalizma kojemu je pristupio s biološkog stajališta.

skoga niti ukrajinskoga naroda, već da postoji samo jedan bezbrojnim vezama i nijansama povezani ruski narod, čije jedinstvo počiva na jakim, vekovima sazdanim osnovima, koji se ne daju tako lako poljuljati ili uništiti«.

Profesor Rozov pokušat će s više sistematičnosti elaborirati povijest ukrajinskog jezika: »Tipični maloruski dijalekat, koji se u nauci zove »ukrajinskim«, a koji se u XV stoleću čuo samo na krajnjem jugozapadu Male Rusije, u XVI stoleću počinje da se naglo širi na sever i istok, potiskujući ostale dijalekte, te postupno postaje književnim jezikom sveg ruskog življa u predelima Poljske. Samo od ovog vremena možemo da govorimo o maloruskoj naciji u današnjem smislu te reči.« Ali, na putu ostvarenja koliko jezika, toliko književnosti pa i nacionalne ukrajinske svijesti, stajale su krupne pa i tragikomične prepreke. Jednu prof. Rozov ovako opisuje: »Ali, najglavniji zadatak Ukrajinaca bio je ipak stvaranje *ukrajinskog* književnog jezika, i tu se radilo punom parom, na brzu ruku, bez potrebne naučne spremne i koordiniranja rada. Dolazilo je do smešnih pojava. Tako me je Gnatjuk, stvarni urednik »Zapisaka Naučnog Društva u ime Ševčenka«, uveravao, da sam Gruševski ne zna da govori 'ukrajinski', te da je sa svojim nakaradnim i nerazumljivim jezikom rasterivao sve ukrajinske studente sa svojih predavanja na Univerzitetu u Lavovu... Navešću još jedan fakat za čiju istinitost garantujem. Za vreme vlade Hetmana Skopadskog, jedan ruski oficir podneo je Vladi projekat za reorganizaciju artiljerije. Ovaj je naravno prvo preveden na 'državni' jezik; ali Vojni Savet nije razumeo prevod i zatražio je original. Kako je ovaj bio već uništen, naredeno je prevodiocu da prevede projekat opet na ruski jezik, i jadnik to nije mogao da učini!... Docnije je stvar uzela u svoje ruke novo-osnovana Sveukrajinska Akademija Nauka u Kijevu. Čitav niz komisija i sekcija dao se bio revnosno na posao oko stvaranja »ukrajinskog« jezika, iako taj nakaradni 'jezik' vredi jezički osećaj onih Malorusa koji poznaju i vole svoj materinji jezik, gaje ljubav prema narodnoj pesmi, prema velikim maloruskim pesnicima ranijega doba, kao Ševčenko, Kvitka, i drugi. Ali to ne zbunjuje ukrajinske reformatore: nije njihov cilj da stvore jedan književni jezik na bazi živog narodnog govora, koji bi bio što bliži i što pristupačniji narodu, već da stvore jezik koji bi što bolje i više odvojio Maloruse od Velikorusa!... Izbacujući reči koje im se ne dopadaju, Ukrajinci uvode na njihovo mesto više-manje srećne kovanice i ogromne količine barbarizama, uzetih iz latinskog, nemačkog, francuskog, i poljskog jezika; naročito polonizmima ukrajinski književni jezik toliko je pretrpan, da nije čudo što protiv toga ustaju čak i same pristalice ukrajinstva, osobito oni koji su poreklom iz Rusije«.

Na tom tragu, što većeg udaljavanja ukrajinskog jezika od ruskoga, stoji i stanovište koje je iznio Aleksandar Šulgin: »Poznato je, da postoje dve filološke teorije: znameniti ruski akademik, pokojni Šahmatov misli, da ukrajinski jezik pripada grupi istočno-slovenskih jezika; međutim, ukrajinski akademik i sada još veoma aktivni Stepan Smalj-Stocki naprotiv tvrdi, da ukrajinski jezik stoji veoma blizu grupi južnoslovenskoj«.

Međutim, prof. Rozov navodi sljedeće: »godine 1915. grupa ukrajinskih deputata u austrijskom Parlamentu predala je Vladi molbu, obrazloženu od strane Naučnog Društva *Ševčenko* u Lavovu, u kojoj je molila da bi se u buduće stanovništvo istočne Galicije zvanično zvalo isključivo 'Ukrajincima'. Ministar Unutrašnjih Poslova zatražio je o tome mišljenje profesora Univerziteta u Beču, historičara Ibersbergera i slaviste Jagića. U svome odgovoru Jagić, iako je dobro znao kakav je odgovor bio poželjan, odlučno je pobio sve navode Ukrajinaca u korist imena *Ukrajina*, *Ukrajina*, *ukrajinski*, i ustao u zaštitu terminologije vezane za ime *Русь*. Imena *Ukrajina*, *Ukrajina*, i slična, postala su poznata i uvedena u upotrebu, i u Rusiji i u inostranstvu, zahvaljujući boljševicima, koji su ih nametnuli Malorusima u Sovjetskoj Rusiji. Do Revolucije, Ukrajinom su se zvale samo zemlje na obe strane Dnjepra, otprilike od Kijeva do Jekaterinoslava, a oblast na istok od njih — u slivu reke Dona — zvala se 'slobodnom Ukrajinom'«. Dakle, ukrajinski jezik pripada istočno-slavenskoj grupi jezika.

172

Još jedan ukrajinski dužnosnik kratkotrajnih vlada nakon rata i revolucije, Isak Mazepa¹³, bio je skeptičan u vezi s jezikom. Ocrtavajući prilike nakon uspostavljanja sovjetske Ukrajine kaže da ukrajinski nacionalisti vode: »najaktivniju i najefikasniju antiboljševičku i antirusku propagandu« te da žele »da istisnu iz škole rusku književnost, zamenjujući je zapadnoevropskim književnostima, i da svom snagom rade na tome da uguše pravi ukrajinski jezik i da ga što više odvoje od ruskog jezika«. Nakon što su boljševici izvršili određene pritiske i čišćenje tijela vlasti u Ukrajini, kaže Mazepa, ipak »boljševici i danas još priznaju Ukrajinu nezavisnom i ne smetaju razviću ukrajinske književnosti i kulture. Oni su ostavili maloruski jezik kao drugi zvanični na Ukrajini... obezbedili manjine na Ukrajini od ukrajinskog šovinizma... dali pravo mesnom ukrajinskom dijalektu protiv galicijskog poloniziranog žargona, kojim su Ukrajinci gnjavili i stanovništvo i školsku decu«. Takvo ponašanje boljševika nije ništa neuobičajeno, jer »Crvena Moskva isto tako postupa i sa ostalim narodima«, zaključuje Mazepa.

13 »Isak Mazepa (1894–1952), jedan je od vođa USDRP (Ukrajinske socijaldemokratske radničke partije — op. N. M.), 1919–1920 bio je predsednik vlade UNR (Ukrajinske Narodne Republike — op. N. M.), od 1920. je u emigraciji u Čehoslovačkoj, Nemačkoj. Kasnije, nakon Drugog svetskog rata, jedan je od organizatora Ukrajinske nacionalne rade; autor knjiga *Boljševizam i okupacija Ukrajine* (1922), *Ukrajina u plamenu i oluji revolucije* (3 knjige, 1941), *Osnove naše politike* (2 knjige, 1946).« Olena Dzjuba-Pogrebniak — Ukrajina kao tema *Nove Evrope*, Zbornik radova Nova Evropa 1920–1941, Institut za književnost i umetnost, Beograd 2010., str. 291–292. Na Wikipediji (engleski) stoji pasus sljedećeg sadržaja: »Kako su sovjetski naponi za kolektivizacijom jačali početkom 1930-ih, poticao je (Mazepa — op. N. M.) ukrajinske seljake zemljoposjednike da rade protiv regionalnih vlasti u pokušaju da zadrže svoju zemlju. Kao rezultat toga, povećalo se gomilanje i paljenje usjeva, a upravitelji lokalnih gospodarstava sve su češće bili meta atentata. Ova rasprostranjena ubojstva dovela su do manjka iskusnih poljoprivrednih stručnjaka, što je uzrokovalo značajno smanjenje učinkovitosti i prinosa u mnogim zadrugama. Godine 1934. i nakon gladi u Sovjetskom Savezu 1930.–1933., objavio je članak u kojem se hvalio uspjehom napora protiv Staljinovih nastojanja da eliminiira zemljoposjedničku klasu.«.

Na koncu, i prof. Rozov o jeziku zaključuje slično Mazepi: »Stoga se može verovati, da će se duhovni centar Malorusa opet premestiti u Rusiju. Tada će same sobom otpasti krajnosti ukrajinskog šovinizma, a veštački i polonizovani galički dijalekat ustupiće u književnosti i nauci mesto živom narodnom jeziku, jeziku Kvitke, Ševčenka, Marka Vovčka, Kuljiša, i Dragomanova«.

DRŽAVA, DRŽAVNOST

Na razmeđi velikih i snažnih carstava, njemačkog, austrougarskog, poljskog i ruskog, Ukrajina i Ukrajinci su bili žrtve kolonijalnih i imperijalističkih prohtjeva susjednih zemalja. Služeći se oprobanom taktikom *divide et impera*, svaki od zavojevača pronalazio je u redovima Ukrajinaca suradnike i kolaboracioniste. Da bi bolje učvrstili svoju vladavinu davali su lažna obećanja različitim ukrajinskim pokretima i izazivali mržnju prema suparničkim državama, prvenstveno prema Rusiji. Sve je to utjecalo na slabo razvijanje ukrajinske nacionalne svijesti, odnosno jačanje mržnje, šovinizma i ksenofobije, osobito, pak rusofobije.

173

Oktobarska revolucija 1917., sa svim epohalnim zbivanjima prije nje i nakon nje, ogromnom je snagom i velikom brzinom pospješila razvoj i konsolidiranje ukrajinske nacionalne svijesti i njezino oživotvorenje u prvoj nezavisnoj državi u okviru ruske federacije.

Obzirom na vrijeme u kojem se pojavljuju tekstovi na ukrajinsku temu u *Novoj Evropi* — međuratno razdoblje, s usponom Hitlerove Njemačke, pripajanja Austrije, osvajanja Čehoslovačke i prijetnji prema Poljskoj i SSSR-u te nastanka sićušnih protektorata na ukrajinskom tlu pod njemačkom, odnosno mađarskom zaštitom neposredno prije Drugoga svjetskog rata — najveću pažnju u vezi s ukrajinskom državnošću pobuđivali su pokreti za ukrajinskom nezavisnošću ili za ulaskom u rusku federaciju kroz povijest.

Dmitro Dorošenko¹⁴ objavljuje dva članka (*Nova Europa*, br. 4–5, knj. XXXII, 26. travnja 1939., str. 140 — 149). U prvom, »Ukrajina i Rusija«, od-

14 »Dmitro Dorošenko (1882–1951), političar, historičar, publicista, poznavalac književnosti, bibliograf, lokalni komesar Galicije i Bukovine (od 1917), ministar inostranih poslova Ukrajine (1918), profesor na katedri za istoriju Ukrajinskog slobodnog univerziteta u Beču, Parizu i Minhenu (1921–1951). D. Dorošenko je bio na čelu Ukrajinskog naučnog instituta u Berlinu (1926–1931) i Ukrajinske slobodne akademije nauka (1945–1951), bio je prvi ukrajinski historičar koji je dao naučni pregled istorije Ukrajine kao procesa razvoja ukrajinske državnosti. Autor je skoro hiljadu radova iz istorije Ukrajine, istorije kulture i crkve u Ukrajini, među kojima su najznačajniji: *Nacrt istorije Ukrajine* (deo 1–2, 1932–1933), *Istorija Ukrajine 1917–23* (deo 1–2, 1930, 1932), *Pregled ukrajinske istoriografije* (1923), *Pravoslavna crkva u prošlom i sadašnjem životu ukrajinskog naroda* (1940), monografije o Mikoli Kostomarovu, Pantelejmonu Kuljišu, Volodimiru Antonoviču, hetmanu Petru Dorošenku i drugima. Značajno mesto u ukrajinskoj publicistici imaju knjige sećanja D. Dorošenka *Moja sećanja o davnoj prošlosti. 1901–1904.* (1949), *Moja sećanja na skorou prošlost. 1914–1920.* (1923–1924) u: Tanja F. Gaev: »Istorija recepcije ukrajinske književnosti u srpskoj kulturi«, doktorska disertacija, Beograd 2019., str. 189, b. 93.

mah na početku daje svojevršno upozorenje: »Možda se ni u jednoj istoriji slovenskih naroda nije nagomilalo toliko svesnih i nesvesnih nesporazuma, pa i izvrtanja jasnih i prostih fakata, kao u istoriji uzajamnih veza dvaju velikih istočnoslovenskih naroda; ruskog i ukrajinskog. U tim nesporazumima nije lako snaći se ljudima sa strane«, ali i objašnjenje: »Razume se, na malom prostoru teško je izložiti istoriju Ukrajine i njene odnose prema Rusiji i drugim susedima, isto tako kao što bi teško bilo prikazati i čitav razvitak ukrajinskog nacionalnog pokreta«.

U nekoliko crta Dorošenko daje povijest Slavena: »Najnovija nauka — blagodareći zajedničkim naporima arheologije, istorije i lingvistike, — došla je do zaključka, da se pradomovina Slovena u Evropi nalazila baš u oblasti Pripeta i Gornjeg Dnjepra, gdje sada žive Belorusi i Ukrajinci, koji na taj način čine najveći autohtoni elemenat u krugu slovenskih naroda... Istorija uči, da su se prvi konsolidirali i stvorili državu, sa centrom u Kijevu, preci sadašnjih Ukrajinaca, koji su uzeli ime »Русь«.*) Ova »ruska« država ujedinjavala je oko Kijeva celu Istočnu Evropu... u 12. stoleću — formirala se najmlađa istočnoslovenska grana, a to su Velikorusi (Rusi — op. N. M.). Ovi su u sebe primili veoma mnogo finske krvi (kao što su i Ukrajinci apsorbovali izvesne turske elemente), i — pod uticajem geografskih i drugih činilaca — stvorili su najstabilniji kulturno-istorijski tip (potčinjavanje ličnog principa principu državnom, zajedničkom: solidarnost, napor, i snaga volje), za razliku od južnjaka-Ukrajinaca, kod kojih pretežni značaj ima lični, individualni, princip nad društvenim, koji nije povoljan za stvaranje čvrste državne osnove... Ušavši u sastav Litvanije i Poljske, Ukrajinci su počeli da teže prema zapadu, primajući nemačko gradsko (magdeburško) pravo i cehovsko (esnafsko) uređenje, te primivši i elemente humanizma i reformacije, odgajajući u sebi osećanja lične političke slobode... Jedino što je tada vezivalo Ukrajince i Moskovljane bila je pravoslavna vera; na svim drugim područjima — u politici, kulturi, u običajima — vladala je potpuna suprotnost... Jedna strana tukla je drugu, ponekad uz pomoć svojih naročitih saveznika. Napokon, posle dugih i teških borba zbog Ukrajine, Moskva i Poljska podelili su međusobno Ukrajinu na dva dela: jedan deo Ukrajine, na levoj obali Dnjepra, ostao je pod moskovskim Carem, kao autonomna pokrajina sa svojim izabranim poglavarom — hetmanom — i sa sopstvenom vojskom, te posebnim finansijama, administracijom, i sudstvom; drugi deo — desna obala Dnjepra — prepušten je Poljskoj«.

Nakon nekoliko godina pod ruskom apsolutističkom vladavinom »izgledalo je, da je ukrajinskom narodu suđeno da iščezne, da bude izbrisan iz spiska živih naroda. Lišen svojih viših, prosvećenih staleža, koji su s jedne strane bili polonizirani a s druge rusificirani, on se pretvarao u sirovu etnografsku masu,

* Prvobitno i glavno ime ovog naroda, sve do kraja 17. stoleća, bilo je »Русь«, i »ruski«; od 17. stoleća ono je potisnuto novim imenom, koje je istina poznato još od kraja 12. stoleća, a to je ime »Ukrajina« i »ukrajinski«. Imena »Malorusi« i »maloruski« knjiškog su porekla i u samom narodu nisu bila primljena.

koja je pokorno trpela svoju gorku sudbinu, a sačuvala od sve svoje ranije slobode i samostalnog života samo jedno bogatstvo: svoju divnu usmenu poeziju, svoje prekrasne ‘dume’, pesme, i narodna predanja... Uskrs istorijske tradicije i uspomena na slavnu prošlost, na vremena junačke borbe za slobodu, pružili su ruku novoj struji, koja se pojavila pod vidom romantizma — na prelomu 18. i 19. stoleća. Tada počinje i ukrajinski nacionalni preporod; prvo u obliku književnom, izučavanjem istorije i etnografije, u kombinaciji sa frondom ukrajinskog plemstva... Nacionalni ukrajinski pokret brzo raste... Ali, ukrajinski pokret ticao se je samo gornjih, prosvetljenih slojeva društva, i slabo je ulazio u narodne mase koje je Ruska Vlada pažljivo držala u stanju primitivnosti i neznanja... Celi pokret dobijao je boju političkog i socijalnog radikalizma. A bilo ih je koji su dolazili i do ideje političkog separatizma, t. j. do želje za stvaranjem samostalne ukrajinske države«.

Zaključno: »Najnoviji ukrajinski pokret, a naročito obnova ukrajinske samostalnosti nakon viševjekovnog prekida, organski je završetak hiljadugodišnjeg procesa ukrajinske istorije, procesa koji je išao tako sporo možda zato što su prostori i ravnice, kolonizirani snagama ukrajinskog naroda, beskrajni i nepregledni«.

175

U drugom članku, posvećenom Mihajlu Dragomanovu¹⁵, koji je prvotno objavljen u »*The Slavonic and East-European Review*« urednika R. W. Seton Watsona (London, travanj, 1938), Dorošenko skicozno prikazuje idejni i politički razvoj Dragomanova. Galicijskim političkim prvacima »prebacivao je (Dragomanov — op. N. M.) socijalni konzervativizam, preterani nacionalizam, nedostatak borbenosti, nesposobnost da iskoristi i ono malo političkih prava koja su data galicijskim Ukrajincima. Nastojao je, da se intelektualci posvećuju vaspitavanju narodnih masa, naročito seljaštva, te njihovoj organizaciji i političkom odgoju. Tako je pod njegovim uticajem osnovana u Galiciji Radikalna Stranka, koja je brzo osvojila sebi mesto i u Sejmu i u Rajhsratu«. Unatoč određenim kontroverzama i nerazumijevanju Dragomanova se, o tridesetogodišnjici znanstvenog rada, slavilo jer »je on ‘podigao ukrajinski nacionalni pokret iz oblasti čisto literarne i etnografske na nivo pitanja političkih i socijalnih’, što ga je ‘vezao za probleme nacionalne ekonomije i međunarodne pravde’, što je ‘proglasio, da ukrajinski nacionalni pokret ne može da ima budućnost i da dobije političku moć, dok u Rusiji nema političke slobode’. Dakle još njegovi savremenici dobro su shvatili, da je Dragomanov zahtevao decentralizaciju

15 Mihajlo P. Dragomanov (1841–1895) bio je ukrajinski politički teoretičar, ekonomista, historičar, filozof, etnograf i javna ličnost u Kijevu. Trajno nasljeđe Dragomanova može se uočiti u čitavoj ukrajinskoj tradiciji ljevičarskih političkih partija i političkog aktivizma. On je lično uticao na grupu mladih ukrajinskih intelektualaca u habsburškoj Galiciji krajem 1870–ih, prije svega Ivana Franka i Mihaila Pavlika, koji su obojica prihvatili njegove ideje iako su ih kasnije preradili po vlastitom modelu. Godine 1890. ovi intelektualci su osnovali prvu ukrajinsku političku stranku — Rusko–ukrajinsku radikalnu stranku. Program ove partije bio je socijalistički i stoga se partija može smatrati jednom od prvih socijalističkih partija u istočnoj Evropi. (Wikipedija)

Ruskog Carstva i federaciju naroda koji sastavljaju Evropsku Rusiju, koja će koristiti i samim Rusima... Početkom XX veka ideje Dragomanova usvojene su od svih ukrajinskih stranaka Austrije i Rusije i položene u osnovu njihovih političkih programa.«.¹⁶

Aleksije Jelačić¹⁷ puno je doprinio, što vlastitim tekstovima, što prijevodi-ma sa ruskog i ukrajinskog jezika, ovom ukrajinskom dossieru *Nove Evrope*. U tri članka, koja je označio kao »odlomke ličnih uspomena iz godine 1917 — 19., prikazao je živim jezikom, plastično i literarno zanimljivo peripetije oko stvaranja ukrajinske države, odnos bjelogardijaca prema narodu i državi, borbe oko vlasti nacionalista i boljševika, rasulo nacionalističkih i intervencionističkih vojski etc. U članku »Boljševici pred Kijevom. septembra do decembra 1919« (*Nova Evropa*, br. 14, knj. XII, 11. studenog 1925., str. 427 — 433) piše o boljševičkoj revoluciji: »Onda, novembra 1917 (25. oktobra, po julijanskom kalendaru — Oktobarska revolucija — op. N. M.): Revolucija, veličanstvena i strašna, u punom jeku; uzdrmana, operišući gotovo u praznom prostoru, kloni se svome padu idealistička i mekušna Privremena Vlada, a namesto nje čvrstim koracima, gotovo bez borbe, nošeni zanosom masa, penju se na vekovni presto ruskih careva dotle slabo poznati ljudi — novajlije, propovedajući nečuvenu novu nauku, nosioci izvanredne snage rušenja, koju svi vide, a možda i snage podizanja, ali koja se još nalazi u potenciji, pa će se tek manifestovati u zgodan čas... Onda, novembra 1918: svršava se Svetski Rat; sa padom Central-nih Sila pada i njihov ukrajinski saveznik, te nakon tragikomičnog intermeca uprave Petljure dopada i Ukrajina u ruke boljševika«.

16 »Oba članka D. Dorošenka (naročito prvi) izdigla su temu, koju je odabralo uredništvo Nove Evrope, nad tradicionalne stereotipe i predrasude, na ozbiljan naučni nivo, uzimajući u obzir istorijsku perspektivu«, Olena Dzjuba–Pogrebniak — Ukrajina kao tema *Nove Evrope*, Zbornik radova Nova Evropa 1920–1941, Institut za književnost i umetnost, Beograd 2010., str. 149.

17 »Dr Aleksije Jelačić (1892–1941) bio je istoričar, pedagog, književni kritičar, publicista, rodom iz Kijeva i kako je sam navodio 'južnoslovenskih korena'. Studije istorije završio je na Istorijsko-filosofskom fakultetu Univerziteta u Peterburgu (1914), na kom je radio kao asistent za rusku istoriju. Bio je profesor Univerziteta svetog Vladimira u Kijevu (1917–1919), na kom je magistrirao (1918), a zatim i profesor Univerziteta u Kamjanec–Podoljskom (1919–1920). A. Jelačić je 1920. emigrirao u Kraljevinu Jugoslaviju, gde je živio sve do smrti 1941. Sahranjen je na Ruskom groblju u Beogradu. Po dolasku u Jugoslaviju brzo je ovladao srpskim jezikom i postao plodan pisac. U mnogim jugoslovenskim dnevnim novinama pisao je o revolucionarnim zbivanjima u Rusiji, a upravo u Novoj Evropi godinama je objavljivao članke iz ruske istorije. U svojim radovima piše protivboljševički. Napisao je prvi celoviti prikaz ruske istorije na srpskom jeziku i kraće prikaze poljske i češke istorije. Od 1909. do doseljenja u Jugoslaviju objavio je nekoliko istorijskih radova, seriju književnih prikaza i pregleda u raznim kijevskim časopisima i novinama. Doktorirao je u Ljubljani 1925, od kada je živio i radio u Skoplju kao honorarni profesor ruske i zapadnoslovenske istorije na Filozofskom fakultetu. Istovremeno je radio kao profesor u srpskoj gimnaziji. Bio je dugogodišnji Politikin dopisnik iz Skoplja. Kraće vreme je predavao u Kruševcu 1932. Posle izbijanja rata 1941. premešten je u leskovačku gimnaziju.« u: Tanja F. Gaev: »Istorija recepcije ukrajinske književnosti u srpskoj kulturi«, doktorska disertacija, Beograd 2019., str. 182, b. 89. Vidi: N. Mihaljević, Jelačić, Aleksije, *Hrvatska književna enciklopedija*, LZ Miroslav Krleža, Zagreb, 2009.

Jelačićeva svjedočanstva iz prve ruke dragocjeni su prinos neposrednog sagledavanja i ocjenjivanja tih turbulentnih vremena. Primjerice, za vrijeme vladavine Denjikinovih dobrovoljaca, u općem kaosu, Jelačić opisuje: »Oficiri i vojnici, nesnabdeveni ni u naravi ni u novcu, pored sve dobre volje i poštenja, *moral*i su da pljačkaju, dok su mase radnika, činovništvo, bolničko osoblje, kao i bolesnici i ranjeni, bukvalno gladovali usled oskudice novca. Tu treba reći, da u ovoj nevolji buržoazija nije nikako pomagala Dobrovoljcima, prvo zato što su se izvori njenih dohodaka bili prilično isušili; a drugo, što ona nije imala dovoljno poverenja u 'oslobodioce'; pa najzad i zato što je, kao uvek i svugde, bila uskogruda, sebična i kratkovida... Razočaranje se pojačavalo sve više nacionalnom politikom i šovinističkim izgredima prema Židovima i Ukrajincima.

Završetak agonije nacionalističkih snaga ovako je opisao Jelačić: »13. decembra zapucaše odjedared mitraljezi na mostovima i duž obale Dnjepra, a istog dana otpoče evakuacija prema jugo-zapadu, jedinim pravcem koji je ostao slobodan, a 17. decembra se crveni barjak ponovo zalepršao na gradskoj većnici. Mase begunaca išle [s]u opet vozovima, kolima, i peške... Ali ovaj put nije bilo vraćanja. Zbogom starodrevni Kijeve, 'majko ruskih gradova', zbogom zlatna kubeta prastarih hramova, zbogom veličanstveni izgledi sa spomenika Sv. Vladimira, krstitelja Rusâ, prema Istoku, gde u daljini sija matuška Moskva, odakle sada dolaze strašni vihuri veličanstvene istorijske katastrofe, golemog rušenja, i — možda — stvaranja!«.

177

Zanimljivo je još jedno Jelačićevo svjedočanstvo, izneseno u članku »Kako se rešavalo manjinsko pitanje na Ukrajini (1917 — 1919)« (*Nova Evropa*, br. 4–5, knj. XXXII, 26. travnja 1939., str. 149 — 155). Povijesni trenutak, Februarska i Oktobarska revolucija te završetak Svjetskog rata, učinili su urgentnim rješavanje nacionalnog pitanja, pa i pitanja nacionalnih manjina. Jelačić opisuje jedan prijedlog koji su on i suradnici pokušali primijeniti u Ukrajini. »Kada je, za vreme Februarske Revolucije (1917), iznesen ukrajinski zahtev, prvo o nacionalno-teritorijalnoj autonomiji, a onda i o federaciji, obećana je nacionalnim manjinama na Ukrajini t. zv. '*nacionalno-personalna autonomija*'. Ideja ove autonomije pripadala je dvojici veoma uglednih austrijskih političara socijal-demokratskog pravca, Karlu Reneru i dru. Otu Baueru. Oni su mislili (oko godine 1907), da se nacionalno pitanje u Austrougarskoj, i naročito u austrijskoj polovini, može najbolje rešiti na taj način, da se pojedine nacije priznaju kao javnopravni kolektivi u koji će se pojedinci upisivati po personalnom principu i to dragovoljno. Nacionalni kolektiv imao bi svoj sabor i njegov izvršni odbor; nacionalne opštine imale bi svoje skupštine i različite odbore, koji bi se brinuli o svim nacionalnim interesima i akcijama, a u slučaju potrebe branili bi i zastupali interese nacije kao takve, pred državnom vlašću, pred parlamentom i u saborima, kao i pred samoupravnim organima. Kraj rata i propast Austrougarske monarhije te kapitulacija ukrajinskih nacionalista pred boljševicima, s jedne strane, dokrajčile su ovu ideju. S druge strane jačala

je politika »dosta brze i okrutne ukrajinizacije, koja se jasno nagoveštavala pa donekle već i sprovodila«.

UMJESTO ZAKLJUČKA

178

Današnji ukrajinski građani, nakon stjecanja pune državne nezavisnosti raspadom SSSR-a 1991., doživljavaju sudbinu svojih predaka, koji su u nekoliko navrata bili oruđem stranih sila u borbi protiv Rusije. Kako su završili ti pogubni događaji poznato je iz povijesti. Međutim, ovaj današnji ukrajinsko-ruski sukob samo je inicijalni, početni korak jednog mnogo šireg i opasnijeg sukoba Zapada protiv Istoka kojega je predvidio naš Milan Šufflay u svojem znanstvenofantastičnom (zar!?) romanu »Na Pacifiku god. 2255« (Zagreb 1998). Kako je razvidno, taj svjetski sukob trajao bi do u XXIII. stoljeće i završio potpunim porazom Zapada i pobjedom Istoka. Zanimljivo je da je Šufflay u tom romanu predvidio (1924. godine!) konstelaciju geopolitičkih odnosa koja se danas jasno sagledava:

»Evropa trećega doba u Rusiji gledala je sfinagu, u Rusima stanovnike drugoga planeta. Njezini mudraci tamo su otkrili čudesne mozaike poganskoga mita, svetačke legende i modernoga znanja; vidjeli su divljaka i dijete, kako sa Solomunovim prstenom zaboravi na ruci, u ritmu trepaka i mamurluku votke, sniva utopije. S praznovjernim strahom slutili su da će iz te Rusije doći udarac koji će utrti put novomu barbarstvu i slomiti 'veliku zapadnu civilizaciju'. Jer oni, koji su prodirući u materiju preko atoma stigli i već do elektrona, sebe naravski nisu smatrali barbarima.

I udarac je naoko doista došao odanle, jer tu, u Rusiji, prvi se smjelo digli robovi mašine, crveni ljudi otkinuti od zemlje i doma, cerebralni, muškarački barbari, kojih je u prvom redu bila dupkom puna — baš zapadna Evropa. I ti 'bjesovi mozga mislili su' da provode silogizam, a uistinu vršili su oprečnu hipnotičku zapovijed teško povrijeđene klice.

Svagdje, gdje su došli do vlasti, nesvjesno zaustavili su oni uru tehničkog razvoja koji je nosio ime 'zapadna civilizacija'. Ali svagdje nesvjesno probudili su posve i onu naslagu u kojoj se vršilo puno naslijeđe, biološko i religiozno, u kojoj je drijemao Istok. Najprije je to učinjeno u Rusiji, i najprije je ovdje svoje crvene osvajače tiho, po kitajski, progutao patrijarhalni zeleni sloj koji je rusku zemlju nazivao svetom, a predstavnika vrhovne vlasti, bio on car, predsjednik sovjetske ili seljačke republike, baćuškom.

U tom je sloju bio tražitelj Boga, graditelj doma, stvaratelj općine, koja nosi ime 'mir', djelitelj nove časti, časti ritmičkog rada. To je bilo ono što je negda instinktivnom jezom napunjavao 'prosvijetljeni' Zapad trećega doba, čiji se velegradski krvni kaos, bez naslijeđa i religije, bez ritma i doma, meljući svoje individue ludilom, samoubijstvom i zločinom, osjećao gospodarom svijeta, a otkinut od zelenog sloja bio uistinu čardak ni na nebu ni na zemlji.

Seljaštvo, unesav Istok u Zapad srušilo je taj čardak. Najprije u Rusiji opustjeli su velegradovi. Još u prvim godinama boljševizma, dok se centri Zapada gušili u prenapučenju, ostavlja ruski radnik grad. Kao negda švajcarske trupe u tuđinskoj službi, kad su začule glas alpskog roga i zvukove »Kuhreigen«—a, epidemički njega hvata nostalgija doma. Somnambulno slijedi on zov majčice zemlje, a racionalizira svoj povratak, da 'bježi iz mišolovke u pusto gumno'.

U ovo doba i opet su ruski velegradovi živi i bujni; po arealu oni su mnogo puta veći od davnih carskih i boljševičkih. Ali to nijesu više tvorevine Zapada, zbirališta brodolomaca i beskućnika, stratišta germinalne plazme. To su vrtni gradovi kitajskoga (kineskoga — op. N. M.) tipa, koji sami sebe hrane, a jedu polovicu onoga kvantuma, što bi ga fiziolozi 20. vijeka bili proglasili neophodno nužnim. Majka gradova, ruska Moskva, izgleda kao orijaški, postrostručeni Quebec nekadašnje i vazda seoske Kanade...

Ideja svjetske države, koju je Zapad naprečac kušao stvoriti mozgovnom projekcijom monstruoznih organa i totemskim imperijalizmom, ovdje je mistički izvirala iz jajeta — kao i religija. A jajetu se ne žuri kao mozgu! Kao religije Bude, Konfucija i Isusa, dubine mišljenja indijskog i kitajskog nose u sebi jedinstvo roda ljudskog i svjetski mir. Za Kitaj i Indiju napredak kulture sastoji se u oplemenjenju i profinjenju Zo-a (života — op. N. M.); borba i rat njoj su akulturni. Žuta rasa žari silnom potencom svoje krvi konstantno i mirno. Amerika je od polovice 21. stoljeća latentna kolonija Azije. U žutoj je rasi utjelovljen kontinentalni karakter u svojoj najizrazitijoj formi. A ona je na Pacifiku!«

179

Zanemarimo u ovom trenutku osebujni Šufflayev rječnik. Jasno se naziru konture sukoba atlantizma i euroazijanizma. A Šufflay, u ono doba, možda je i znao za Iljinove spise, ali za Duginove svakako nije. I, eto, on je već tada nazirao koja je strana povijesti — prava. Samo da nam se ne dogodi *armagedon*, već *ex oriente lux*!

Iznenadujući korak unatrag

Kristian Novak: *Slučaj vlastite pogibelji*. OceanMore, Zagreb, 2023.

Deset godina nakon svog drugog romana Črna mati zemla kojim se, koliko je to u skućenim hrvatskim okvirima uopće moguće, proslavio, odnosno sedam godina nakon još većeg uspjeha sljedećim romanom *Ciganin, ali najljepši*, Kristian Novak napokon se pojavljuje s novim romanesknim ostvarenjem. Naslov toga dugo očekivanog djela je *Slučaj vlastite pogibelji*, a radnja je, kao i u prethodna dva, smještena u Međimurje, pišćev zavičaj, i obilježena međimurskom kajkavicom. Kao i prethodna dva, novi roman značajno je žanrovski određen, ponovo krimićem, kao i u prethodna dva narativna kompozicija (relativno) je složena. Dok je u Črnoj mati zemli riječ bila o okvirnoj ili prstenastoj kompoziciji, s okvirom u sadašnjosti i jezgrom u djetinjoj prošlosti pripovjedača iz prvog lica, a u *Ciganinu, ali najljepšem* o tri narativna niza i četiri pripovjedača, *Slučaj vlastite pogibelji* donosi pravilnu izmjenu

dvaju linija — onu pripovjedačice u prvom licu, te filmskog scenarija za koji će se na kraju ispostaviti da je djelo jednog od romanesknih likova, koji će u posljednjem poglavlju, remeteći dotadašnju pravilnost izmjena narativnih nizova, preuzeti ulogu pripovjedača, tj. govornika poduljeg epiloga kojim roman završava. Pripovjedačica i protagonistica prve narativne linije mlada je neimenovana srednjoškolska profesoricica koja je preuzela vođenje dramske grupe od kolegice vjeroučiteljice i uvela eksperimentalnu glumačku tehniku na tragu glavovite methodske glume, dok je protagonist linije filmskog scenarija relativno mlad, 30-godišnji interventni policajac Marli (pravim imenom Marko) koji se suočava s navodnim samoubojstvom mlađeg brata, temeljnog policajca. Problemska situacija prve linije jest sukob profesoričina entuzijazma (da s učenicima radi nešto nekonvencionalno i vrijedno, uključujući u njima pobuđivanje društvene kritičnosti) sa školskim i roditeljskim okruženjem koje je skeptično prema njezinim metodama; problemska pak situacija u scenariističkom dijelu prvo je Marlijev sukob s članovima vlastite obitelji koji su, za razliku od njega, uvjereni da je njihov sin odnosno brat zapravo ubijen, ili u najmanju ruku, zlostavljanjem natjeran na samoubojstvo,

a poslije Marlijev sraz s policajcima za koje sazna da su mu brata doveli u situaciju da počini suicid, a možda ga i sami ubili. Na jednoj su strani, dakle, pravednici, ili oni koji istu pravdu, na drugoj negativci, no Novak pritom stvari nipošto ne postavlja crno-bijelo, što se uostalom od pisca njegova ranga i ne očekuje. Mlada profesorica dijelom je iritantna osoba u svojoj samozadovoljnosti i egoizmu s elementima narcisoidnosti i licemjerja, a njezini antagonisti, osobito učenica iz imućne obitelji s kojom je došla u sukob, imaju neke svoje razloge koji se ne mogu svesti (samo) na zloću ili puki oportunizam. Da se ne spominje profesorčin suprug poduzetnik spram kojeg se ona ponaša negativno pristrano, gotovo ga ultimativno ironizirajući, iako je očito riječ o čovjeku koji ima više vrlina nego mana, a još gore, uslijed predrasudne zaslijepljenosti, profesorica doživljava učenika evidentnog talenta koji će na kraju biti otkriven kao autor scenarijske linije romana.

S druge strane, Marli je kao protagonist jedini čist lik; istina, emocionalno je suzdržan, nerijetko čak može ostaviti dojam emotivne tuposti, ali trudi se problemima pristupiti racionalno, trezveno, a naposljetku se u srazu sa svojim antagonistima — korumpiranim policajcima i njihovim nadređenim zaštitnikom koji jesu antipatični, ali i oni, kao i profesorčini antagonisti, imaju svoje, na neki način (donekle) uvjerljive razloge — pokaže istovremeno beskompromisno dostojanstvenim i kompromisno razboritim, te razotkriva vlastitu osjećajnost. Potonju ponajprije u odnosu s dva ženska lika: svojom mlađom sestrom te osobito profesoricom. Naime, dvije će se linije romana u nekom trenutku povezati, otkrit će se da su profesorica i Marli svojedobno imali kratku ljubavnu aferu, da profesorica, koliko god da joj se Marli iskreno sviđao, u toj vezi nije vidjela budućnost, te se udala za sposobnog, marljivog i kulturnog poduzetnika. Tako se otkriva i da ona s učenicima dramske sekcije nije inzistirala

na problematiziranju policajčeva samoubojstva samo iz načelnih moralnih razloga, nego i zato što je pokojnik — inače do svojevrsnog fanatizma i najsitnijoj korupciji u policijskim redovima suprotstavljeni svojeglavac, zbog čega je i stradao — brat muškarca kojeg nikad nije zaboravila i s kojim bi, kako će se pokazati, i sad nešto htjela.

Slučaj vlastite pogibelji najžanrovskiji je od tri zadnja Novakova romana. Ako se Črna mati zemla može opisati kao triler-drama u formi groteske s nadrealnim elementima, a *Ciganin, ali najljepši* kao ravnopravni spoj melodrame i krimi-drame, uključujući snažan društveno-kritički sloj, *Slučaj vlastite pogibelji* povezuje društveno-kritičku i kriminalističku dramu, ali na način da žanrovsko posebno dolazi do izražaja. Jedan od razloga tome leži i u primijenjenoj formi filmskog scenarija koji postavlja kriminalističko kao katalizator turbulentne obiteljske drame (protagonista Marlija), ali i koristi vrlo prepoznatljive motive i dramaturške mehanizme kriminalističkog žanra — korupciju u policijskim redovima koja dovodi u opasnost onog tko je ne prihvati, nego je još štoviše i prijavljuje (glasoviti film *Serpico* Sidneyja Lumeta odmah pada na pamet), istraživanje sumnjivog samoubojstva koje postepeno dovodi do, barem za protagonista, neočekivanih spoznaja, talačku situaciju, policijsko pregovaranje s čovjekom koji želi počiniti samoubojstvo. Pritom Novak vješto barata žanrovskim, lako vodi i razvija radnju, napetu po principu onog što će se dalje dogoditi, ali ima i velikih problema. Epizoda s akcijom Marlijeva oca i njegova kompanjona, akcijom u kojoj njih dvojica u njegovom domu žele ubiti korumpiranog policajca kojeg smatraju odgovornim za smrt sina i prijatelja, ne prezajući ni od toga da izazovu duboku traumu u policajčevu autističnom sinčiću i ostalim članovima obitelji, doima se poprilično nategnutom, možda i kao svječan autorov danak žanrovskom.

No najspornija rješenja jesu ona kojima se žanr želi transcendirati kroz posezanja za metatekstualnošću. Prvo se to učini u epizodi sprovoda iz profesoričina narativnog niza, kad po principu groma iz vedrog neba župnik na ispraćaju Marlijeva brata počne zboriti o tome da priča koju čitamo nije napisana prema istinitim događajima, odnosno da nije zasnovana na slučaju stvarnog sumnjivog samoubojstva mladog međimurskog policajca, slučaja koji je bio dosta medijski popraćen i od kojeg je Novak krenuo kad je započeo rad na romanu. Taj metatekstualni iskorak prava je šaka u oko dotadašnjem iluzionističkom kontinuitetu, no udarac koji je jako nevješto, potpuno mehanički izveden. Drugi metatekstualni moment događa se na samom kraju romana, u spomenutom monologu–epilogu učenika iz dramske grupe koji je autor scenarija, kad mladić rekapitulira stvarne (ili naizgled stvarne) događaje, spominjući i imena zbiljskih hrvatskih političara. Smisao epiloga, kao i svećenikova govora na sprovodu, jest problematiziranje fikcije i zbilje, laži i istine, s naglaskom na moralni aspekt. Novak je očito, uostalom izrekao je to u najmanje jednom intervjuu, imao velike dileme oko korištenja stvarnih događaja kao građe za fikciju, bio je izrazito moralno zapitan oko toga smije li, odnosno koliko je opravdano rabiti intimu drugih, stvarnih ljudi, pogotovo intimu obilježenu traumom. Takve dileme su dakako legitimne, no njihovo uklapanje u tkivo fikcije u slučaju ovog romana izvedeno je (vrlo) nespretno. A postoji još jedno vrlo uočljivo, a nevješto realizirano mjesto u romanu, Marlijev pokušaj spašavanja potencijalnog samoubojice, kad odjednom, u maniri patetično pretencioznih hollywoodskih filmova, samoubojica u pokušaju postaje Marlijev već samoubijeni (ili ubijeni) brat, pa Marli s njim vodi dijalog koji nije mogao ni znati voditi za bratova života.

Sasvim je jasno iz dosad napisanog da je *Slučaj vlastite pogibelji* poprilični i iznenađujući korak unatrag Kristiana

Novaka, nakon dva doista kapitalna romana suvremene hrvatske književnosti, izvanredne Črne mati zemle i možda još boljeg *Ciganina, ali najljepšeg*. Svaka-ko, novi roman ima svoje vrline — vješto je komponiran, generalno dramaturški umješno sklopljen, tečan, dobrodošlo slijedi postulat antičke grčke tragedije o suprotstavljenim protagonistima odnosno principima, gdje obje strane imaju valjanu, ali međusobno nepomirljivu argumente (nije slučajno da profesorica s učenicima postavlja Sofoklovu *Antigonu*). Riječ je i o prvom romanu koji je Novak u potpunosti napisao na dijalektu, međimurskom kajkavskom u modernijoj urbanoj verziji, i taj dijalektalni diskurs suvereno je proveden. Također, priča je zanimljiva, likovi drže pažnju. Međutim, navedena slaba mjesta toliko su uočljiva i naglašena da bitno snižavaju dojam o romanu u cjelini. Potpisnik ovog teksta mora priznati da su ga metatekstualna svećenička epizoda na sprovodu i pretvaranje potencijalnog samoubojice u Marlijeva brata doista jako neugodno iznenadili; Kristian Novak prethodnim je romanima postavio previsoke standarde da bi si mogao dopustiti tako krupne promašaje. Ostaje nadati se da je riječ o prolaznoj krizi i da će autorov naredni okušaj biti uspjeliji; duguje to svom talentu.

DAMIR RADIĆ

Sjedite na obalu lokalne rijeke i čekajte

Marko Pogačar: *Knjiga praznika*.
Kulturtreger i Multimedijalni
institut, Zagreb, 2021.

Možda je nužno reći odmah na početku: u *Knjizi praznika* ne treba tražiti razloge i uzroke izvan događaja pjesme, izvan njezina jezika, što je donekle u suprotnosti s preporukom što da se u njoj ne traži, ili što da se želi. Odnosno, da bismo odgovorili kako je institucija knjige i praznika mijenjana za izmišljeno, kako je postala drugo lice stvarnosti, nužno se služimo drukčijim jezikom od onoga u kojem se nalazimo: »Krave su podlegle ukazu lišća, suhom i šuštavom, a pod njima je na zemlju plegla trava, krijući ljubavnike. Svako zrno i svaki zamak i svako tane tamno od smrti znalo je, i bilo također sretno.« (*Ptičji Šabat*) Pjesnički se glas u knjizi istodobno predstavlja i udaljuje, najavljuje i rasplinjuje, sudionik događanja (lik) poistovjećuje se s govornikom koji se s rosom, koja u »ušima bijaše krvava«, zahvaljujući aoristu, veže za prošlo i svršeno, za živo i neživo, za fonemski blisko i značenjski udaljeno onako kako je »tane tamno od smrti«.

Paraliterarna napomena na početku knjige u svojoj zalihosti ne pomaže čitatelju u snalaženju i određivanju mjesta na kojem će se naći. Ali u njezinoj općenitosti (svaka sličnost sa stvarnim osobama — živim, izmišljenim ili odavno mrtvima — slučajna je i treba je zanemariti), skriva se upravo suprotno: sve je važno u toj lebdećoj i fluidnoj magmi teksta koji se strukturira i isporučuje na drukčiji način od očekivanog. Cijep koji stvara citiranje Hammetta, začetnika suvremenog *hardboiled* detektivskog romana, govori o naravi naracije *Knjige praznika* i ma-

nipulativnoj matrici njezinih pjesama u prozi. U slikovno–pojmovnoj himničnosti i naglašenoj materijalnosti jezika otvaraju se pukotine u koje se smještaju imena, amblemi, fotografije, crteži, popularne, u svakom slučaju kulture drukčije pojmljene od one koju u sebi nosi knjiga praznika. Takve intervencije, uz poneku psovku i uzvik, sentimentalnu parafrazu, posvetu (*Sjeti se, Barbara*) ili neobičan niz (*Šenoa — Hegel — Coelho*) podupiru nastojanja da se pokaže ozbiljnost uokvirivanja glavnog teksta, odnosno rekonstrukcija i reafirmacija prethodnih pjesničkih i kulturnih praksi. Barbara je tako mogla biti Vera, na Mihalićevu tragu od komorne muzike do egzistencijalnog ništavila i izgubljenosti, od šume do riječi, Žagarićine šume koja to bude kad se riječ napiše, s čim se autor, s pravom, vjerojatno ne bi složio

Uzvišeni retorički naboj, ugrađen u svaku od pjesama u prozi, pojedine lijepe i domišljene pjesničke slike lišava dovršenosti, raspršuje ih, mrvi do njihova početka za koji nije sigurno je li to dolutala fusnota, referenca, dio potpunijeg čitanja teksta koji traje u nužnosti, odsutnosti i nepouzdanu pamćenju. Jedno od gotovo brojnih kritičkih čitanja Pogačareve nove knjige, baveći se povezivanjem fragmenta nadrealnih poetskih slika i naslova koji bi pomogli u mogućem tumačenju pjesme, sugerira da je taj »*nedostatak* smisla i višeznačnost u poetološkom kontekstu oblikovan iz autorovih akumuliranih pripovjednih instancija.« (Branko Maleš, *Između norme i slobode, propisa i mašte, Tema*, književnost–kultura–kontekst, Centar za knjigu, Zagreb, srpanj–prosinac 1–2–3/2021). Naime, koliko god tekst *Knjige praznika* bio pjesma u prozi, on je i neobuzdani lirski dnevnički zapis koji nasumično struže prvotni postojeći, radeći to kao da je posrednik koji se, na izgled, samo igra i izmišlja. Izmišlja tekst koji se vidi, čuje i doživljava kao naplavina suprotstavljenih vizualnih kolaža i zvučnih signala, vođen i kanaliziran, kodiran

onim što čini povijest čitanja. Povijest čitanja kao nesputano i nesustavno upisivanje onoga što je svojedobno bila propisana lektira, a sad se nudi kao otkriće drugog i zabranjenog, sad već zaboravljenog štiva: »Vriština na kojoj se komad odvija — koja bi se, u kakvoj Aristotelom zatrovanoj lektirnoj fusnoti, dala označiti i mjestom radnje — ta bi se vriština teško mogla smatrati sigurnim mjestom.« (*Drski prepadi*)

Navod se o drskim prepadima u preuzimanju pokazuje nedovoljan i proizvoljan. Jednostavno, čitatelj kao jedan od vlasnika značenja, dijeleći s autorom mjesto radnje, nužno je na drugom, nerijetko suprotstavljenom polu, što je uvjet ne samo njegova ostanka nego i opstanka pročitane pjesme. Povod je, naravno, želja da se iskoristi napomena o »zatrovanoj lektirnoj fusnoti«, što je provodni polemički motiv *Knjige praznika*: rasprava s dosadašnjim, osobito sadašnjim, čitanjem suvremenosti i svakodnevice, rasprava s postojećim društvenim praksama i institucijama, rasprava s vladajućim poetičkim arhivarijem hrvatskog pjesništva, ali posebice s njegovim trenutnim dominantnim temama i glasovima. Pristajanje i odustajanje u isto vrijeme, reklo bi se, nevrjeme...

Nije riječ o uzmaku ili osvajanju nego o očuvanju odsutnosti, o prizivanju prešućenog glasa koji je u tom nevidljivom i nestrukturiranom »ništa« nada u drugačiji glas, u drugo pjevanje o nepostojećem i dalekom: »Pjesnici pribiju mašne za ključne kosti, a proroci do dugo u noć šapuću goruće psalme, postrojani u tihom špaliru. Kaže se: još se nije rodio pjesnik koji jezik nije predao batini. Misli se: još se nije rodio ledolomac, koji će led jednostavno zaobići.« (*Morestaj*). *Knjiga praznika*, ipak, radikalno je drukčija u odnosu na dosadašnju Pogačarevu pjesničku praksu, ona je ne zaobilazi i ne zaboravlja, ali zaranja i lovi, lomi, na drugim stranama. Listaju se i nižu izmišljeni praznici, bizarni, duhoviti cjelovi od bajkovitog i skrivenog, šušta-vog ljudskog, životinjskog (ježeva) svijeta

i svijeta prirode (vriština, šuma...). Na kontinentu i na moru, na različitim stranama svijeta, isprepliću se različiti glasovi i motivi krojeni prema unutrašnjoj neravnoteži u prividnoj cjelovitosti narativnih pjesama u prozi. Skoro da bi se moralo uputiti čitatelja na autorovu knjigu eseja *Korov, ili protiv književnosti*, na njegovu »ovlašnu bilježnicu, pseudoknjigu, košnicu teksta«, iz koje se stiglo u vrištinu, u zajednicu žutica i vrišta, u prostor koji se održava pašom, povremenim paljenjem i košnjom, gdje se začudnim jezičnim preobrazbama »esej kiše i kostiju« prevodi na »jezik vjetra«.

Što čemu šumi? Što je čemu šuma? Sloboda, osjećanje slobode, jest trenutak kad se sve domišljeno spaja i dospijeva do svoga vrhunca. Ono što se mislilo da je znanje ništi se i vraća na početak, vraća se svom početku — šumi koja je eskimska riječ za slobodu. Zamjena riječi i značenja u knjizi »vrtoglave, fantazmagorične pjesničke proze u kojoj autor iskušava svjetotvoračke potencijale pjesničkog jezika« postaje pitanje politike i »na tipično pogačarovski način postavljeni smo pred dileme: 'Može li jezik postati omča?' i 'Eshil ili egzil: to je pitanje'.« (Branislav Oblučar) Možda je odveć jednostavno na te dileme odgovoriti potvrdno, ali izmicanje omči u jeziku jest prihvaćeni egzil, jest nježnost i energičnost koja je paradoksalna i gotovo ironična.

Stalno označivanje jezika, njegovo oblikovanje i preoblikovanje, održava čitatelja u stanju stvarnog i nestvarnog, pouzdanog i nesigurnog življenja. Arhetipsko i univerzalno, metaforično i metonimijsko, ustrojavaju povijesno i prošlo, zemljopisno i sadašnje onoga koji se skromno naziva »tihi stihosječa, vrtlar zaljubljen u bje-line«. »Jezik zečeva«, koji nije jedini jezik knjige, putokaz je za put u tamno i šumno. Upravo se sad, prezentom, u tekst uvlači duh prošlosti, stvara atmosfera neizvjesnoga i na neki način pročitnog, poznatog svijeta, evo ih, zamci, tamne grofovije. Uznemirujuću konfiguraciju tekst zadobi-

va, obnavlja, ponavlja i mijenja u napetosti između fluidnoga, neuhvatljivog (zrno, zrak, vjetar, sjemenke...) i predmetnog svijeta, na koji je »bilo strašno i pomisliti.«

Postoji li knjiga praznika? Dok se čita, ona se ispisuje i iznova nastaje i nestaje zajedno s izmišljenim praznicima i začudnim okolnostima njihova nastanka. Kako se otkriva moguće značenje? Kako je ono upisano u knjigu? Što se upisuje i kako? Za koga? Ima li knjiga praznika autora ili nastaje prema već postojećem ukazu, nalogu? Tekstom se provlače i ponavljaju priloz i figure sumnje, gore »opsceni helikopteri«, i spuštaju se iz tijela glagola »pogrešni titlovi«. U označavanju digitalne naravi svijeta ne odustaje se od »grešnih misli«, »tajnih prinčeva tintarnica«: a opasno je, sve je tako opasno blizu, prema novoj uputi sparaju se: tajno i tamno, urota i nokat, jastuk i nož! Dok se odgovara na pitanja koja dolaze iz knjige, preuzima nas njezin jezik i ustrojstvo, ukazi i nalozi, metafore i metonimije koji nisu uvijek osobni i pojedinačni, ali se čine kao jedino mogući: »Zavela ga je, a da se nije pravo ni počastio, bila ona prevrtljiva, usputna naklonost sunca: umjetnost da se malo voli, a puno uživa.« (Poskoci). A riječ je o večeri i zavodjenju, otrovu i smrti.

Ako su popluni i jakne prispjeli iz ormara djetinjstva, onda se golost i tjelesnost teksta nude kao otvoren prostor za uzajamno preplitanje različitih razina jezičnog znaka, ali ništa manje i poetičkih modela i načina na koji se strukturira kultura. Razumno je provjeriti, s obzirom na radikalni gubitak uloge književnosti, je li takvo prizivanje teksta svijeta moguće? Usprkos svemu, ili baš zbog toga, kritika potkrijepljeno i argumentirano Pogačarevu nostalgiju čita kao proročanstvo, kao: »Rubno nadrealističku, duhu informacijske postapokalipse odgovarajuću posvetu razumu. Jezik strasti, jezik razlike, osvježavajući jezik, naoko paradoksalno, davno opjevanih ježeva. Jezik tragike i jezik obrisanih obljetnica. (Franjo Nagulov, *Moderna vremena*, 16. srpnja 2021.

<https://mvinfo.hr/clanak/marko-pogacar-knjiga-praznika>).

Što omogućava širenje oslobođene jezične energije koja ostaje u mjeri (zauvijek) izgubljenog ključa za razumijevanje, za tumačenje, odnosno, treba li, koji i kakav, ključ za jezični labirint *Knjige praznika*? Nije li jedan od njezinih tragova, znakova u nesvjesnom, intuitivnom i, ne na kraju, u zaboravljenom iskustvu modernosti. Ključ za knjigu kao format kojim se čuva i prenosi predaja, znanje, tradicija, ili u ovom slučaju radosna ili druga, manje sretna, vijest.? Upitnik na kraju rečenice čita se prije nego li se netko zaputi u stvaranje knjige praznika!

Kultura čitanja i pisanja ne može biti jednosmjerna i od jednog vremena. Suvremenost je samo naličje prošloga i sadašnjega, »prošle budućnosti« onako kako se kraj teksta vraća svom početku: »Dan što je upravo otpočeo bio je Ptičji Šabat«. Prije nego se provjeri što bi sve u tom kontekstu mogao biti šabat, bilo bi dobro ne zaboraviti ptičji cvrkut, pjevanje kao množinu, višeglasje, buku i bijes izgubljenog crtovlja, nestale pouzdane (muzičke) tekstualne forme. Međutim, naličje tihošći i skrivenosti, neizgovorenog, upućuje na njezin podtekst, na ono što se događa otvaranjem stranica *Knjige praznika*, kako god bila čitana: »Tema praznika pokreće govor o kulturi sjećanja i javnih obreda, izmišljanju tradicije, selektivnom korištenju povijesti, privilegiranim društvenim skupinama koje konstruiraju samosvijest i identitet kolektiva. Iza blagdanske bezbrižnosti neizbježno proviruju ideologije, zaborav, nasilje i krivotvorenje. (Krešimir Bagić, *Lirska kronika vrištine, Vijenac*, 721, Zagreb, 21. listopada 2021.)

Knjiga praznika Marka Pogačara obilježava i udvostručuje vlastiti prostor tako što ga precizno određuje i ustoličuje, daje mu na važnosti koju onda opovrgava ili je dovodi u drugi kontekst, vrednuje i institucionalizira, gradi i ruši od postojećeg materijala i prošlih jezika. Jezikâ koji već sada jesu rječnik u rječniku, u koji se ušlo

»kao u kišnu šumu«. Riječ je o iznimno gibljivu, napućenom i obilnom prostoru u kojem se opisuje ono što se događa, od-mjerava tematskim i nosivim imenicama, pridjevima i glagolima koji stvaraju i prate neobična stanja, odnose i veze. Svemu je ponekad gotovo nemoguće uloviti trag, ili ga tek treba otkriti i razmrsiti, doživjeti neočekivane užitke, iznenađenja što ih praznici donose sa sobom.

Zahvaćena vlastitom gravitacijom *Knjiga praznika* putuje prema vlastitom kraju, prema vlastitom »ništa« koje se, između jezika i zime, i toliko drugih mogućih oznaka, dodataka, ne može zatvoriti, zamijeniti ili zaboraviti. Autorska gesta zatvaranja i poništavanja knjige (praznika) gotovo da je nužna i razumljiva jer se njezin mrak i pobjedonosni bljesak odnose na čitatelja koji napušta labirint teksta s pitanjem: što i kako? Igra je završena. Tekst se, kako to na drugom mjestu kaže autor »imao drastično skratiti, i potom smatrati manifestom.« Utješno je i lijepo da je za to već kasno: riječ je o drugom čitanju, o drugom snu, o drugoj knjizi praznika.

MIROSLAV MIĆANOVIĆ

To što nišaniš nije živo

Robert Perišić: *Siromašni čovjek kojeg boli glava*. Sandorf, Zagreb, 2020.

Naslov knjige pjesama Roberta Perišića *Siromašni čovjek kojeg boli glava* izgled je pouzdan uvod u ono što slijedi i zaokuplja njezina autora: posredovanje stvarnosti u koju je na različite načine utopljen i koja se, ponekad kaotično i nerazumno, zrcali na zagubljenim gradskim

pustopoljinama, u dnevnim ritualima, ili daleko od njih, kao uspomena na prošlo, na prošlost. Ako se »stvarnosno« priručno može nazvati Perišićevim radnim poetičkim načelom, u čijem je oblikovanju i prezentaciji svojedobno sudjelovao, može se reći da se sad vraća na mjesto događaja da bi ga potvrdio, ili se suočio, s posljedicama i neminovnim promjenama udjela stvarnoga u praksi pisanja, s njegovim sadašnjim retoričkim i prezentacijskim mogućnostima.

Možda se poezija ne čini njegov najvažniji posao na svijetu, ali upravo se zbog njezine fragilnosti, specifičnih spisateljskih i čitateljskih učinaka u njoj, jasnije vidi o kakvu se povratku i suočavanju radi. Pisana podjednako na izravan i detaljan, opisan način, ali zbog toga ništa manje neuhvatljiv, lelujav i fragmentaran, Perišićeva nova knjiga pjesama — od naslova do iznenadne završne poante pjesme, od retoričke (kolokvijalne) postave teksta do umnažanja motiva i teme slobode, ili socijalne umreženosti i gubitka identiteta, od intimnog i subjektivnog do gubitka i poraza — uvlači čitatelja i zaposjeda ono što ga okružuje, do čega nastoji doći ili vratiti zagubljeno i zaboravljeno, kao da je upravo tu, sad!

Pjesnik u pjesmu privodi stvarnost koja mu se nudi kao jedina moguća, ali upravo zbog toga, zbog neslaganja, sumnje i provjere, on je iznova posreduje i interpretira. Čitatelj je u iskušenju razumijevanja, dohvaćanja osnovnog značenja pjesme i spuštanja u neko od njezinih nepouzdatih središta: ljubav, gubitak, grad, zavičaj... — u prepjev onoga što se već dogodilo, slušalo, čitalo ili s čim se živjelo i od čega se rastajalo. On, ona, one i oni... Riječ je o višestrukosti posredovanja govornih figura, ali i višestrukosti razumijevanja, prihvaćanja ili odgađanja jedinstvenog zaključka o naravi stvarnosti, svakodnevice i njezine važnosti za pisanje, čitanje.

Čitanje i kretanje prostorom »siromašnog čovjeka kojeg boli glava« odvija se

kao svjedočenje događajima, koji su odavna završili i sad ih njezin sudionik, ujedno i govornik, s užitkom, nelagodom ili zapitanošću, u različitim vremenskim i prostornim dionicama rekonstruira, obnavlja i ponavlja. Ponavlja za sebe, za sugovornika, za Drugog, ako je to projekcija iz koje se na osnovi različitih narudžbi i potreba provjerava prošlo u sadašnjem i mogućem budućem. Pjesnički se glas ostvaruje u upornom rasprostranju i ritmičnom nizanju sekvenci u kojima drugopolno »ja«, ono kojim se obraća samom sebi i čitatelju, opaža i opisuje ono što mu je nadohvat, što ga ugrožava ili tjera u akciju: »gađaju te malim mecima / u razgovor umecima / malo po malo / dok jedeš, dok ne odeš / u divljinu sam« (*Mali strojevi*). Ali govorni subjekt ne propušta priliku da se okoristi blizinom autobiografskih iskaza o sebi, o socijalnom okolišu, o onome što mu je u svojoj prigodnosti blisko ili sad već i nedostupno: »ti si ruka koja spušta rolete / jutro je barka, predvečer baraka / želja za obračunom dio je bolesti kao i liječenje / poreznik traži svoju državu / zdravlje je druga, neplanirana igra / verbena ubačena u brzi potok / koji ti je stalno kraj nogu / roblje diži ili ga pusti / sve zbuni u radosti / neka se slika raspada / neka sve kasni sad« (*Mali strojevi*).

Tajnovitost i neodređenost uvlači se u svaku pojedinu pjesmu, ali ne tako da bi se preko nepoznatog motiva, slučajnosti, rijetkoga onomatopejskog udaha–izdaha, stišavanja ili upozorenja, preko rekonstruiranog detalja stiglo do cjeline, nego se, upravo suprotno, od potpunosti i završenosti, koja je pripadala različitim životnim stilovima i jezičnim praksama, oblikuje jedinstvo različitoga, domišlja nesaaglediva stvarnost i traži ključ opstanka... Svođenje računa, utvrđivanje činjenica i okolnosti, kolokvijalnost i prepričavanje, iznenadno i blistavo, kroje i rašivaju Perišićev pjesnički tekst: »ali nekako zna da postoji / njegov pogled, crn / u onom kafeu, slučajno, u onom / gradu, dalekom, gdje ga je gledala jasno / mirisno, kao što valjak

prelazi asfalt« (*Najbolje su se poznavali*). Poslije će to crnilo i asfalt završiti u nedefiniranom »ahe, ahe« kao nastavak, protuteža ili pomirljivo slijeganje ramenima, nakon Matoša, ili spomenutog Slamniga u posvetu: privlačenje i odustajanje, od tradicije koja postaje tema, od igre koja uzmiče pred konkretnim, semantičkim i pouzdanim smislom i besmisлом.

Što je u ponudi: uključivanje čitatelja u trenutak sravnjivanja računa, u njegovo konačno zaključivanje, ili suprotno, otvaranje trase i skretanje na drugu stranu ulice. Izmicanje i odustajanje u naravi su pjesama u kojima se inzistira na kolokvijalnosti i prepričavanju svakodnevnih prizora, detalja, ali tako da se čuva tema teksta, koherentnost priče, s naglašenom prisutnošću lirskog subjekta (*Nakon dana, Na pijanoj nosiljci, Majka ga je lišavala magije, Čuje se jutro...*). U pojedinačnim pjesničkim ciklusima isprepliću se različite prostorne i vremenske zone, pomaknute i iskrzane pjesničke slike koje pripadaju intimnoj povijesti, koje se pozivaju na pripadnost urbanom, ali nisu mu strane ruralne dionice, zavičajni vjetrovi i napjevi.

Osobite se u tom smislu reference, parafraze drugih pjesnika, stihovi koji iskrsavaju i ostaju ugrađeni kao dio novog teksta, ali se i ponavljaju u idućim pjesmama. Ogoljeli stihovi, zapamćeni refreni u novom su kontekstu dobrodošla potpora vlastitim sumnjama, zabludama, ili, ponekad, samodopadnim prividima o sebi. Pjeva se o snazi i moći koja dijeli s drugom, s drugima, koja se, uostalom, prisvaja kao vlastito ljubavno iskustvo ili životni brodolom: »čuje se jutro / ptičice zagrebačke i njihovih pet minuta / dok te varam / sa sobom / naša kuća piči / i napušta nas / kao kod Arsena / s kojim je onaj čovjek otišao na put i nikad / nije se vratio do smrti«. Upotreba stihova koji su postali opće, lektirne, uzrečice dozivaju Nazora, ili podsjećaju na autore u čijem se tekstu stvara slika uspona ili pada, obnavlja društvena ljestvica, stvara psihosocijalni status likova, ali i zamućuje uloga pjesnika, govorni-

ka. Skoro da ne treba podsjećati da je to radni nalog koji je vidljiv i u Perišćevoj prozi, osobito kratkim pričama.

Perišić je u pjesmama oprezniji i škrtiji od stvarnosti u koju bismo mogli zasbasati slijedeći ponuđeni interpretativni obrazac. Njemu je, ipak, do ujednačavanja urbanog i patetičnog, stvarnosnog i ozbiljnog, spajanja i razdvajanja sentimentalnog i ironičnog, stalo mu je do brušenja metonimijskih odnosa, pažljiv je u susretu sa zavičajnim i kolokvijalnim, ili patetičnim i ponavljajućim refrenom, izrazom: »onda bismo se svukli i slegli / muž i žena / bila je to ljubav duga / na samoj granici balade / plakao sam nad njenim tijelom / kao da si umro, rekla mi je u točan čas / netko je morao otići iz tog kreveta / mene su iskopali i otjerali« (*Na pijanoj nosiljci*).

Nije sasvim sigurno figurira li »siromašni čovjek kojeg boli glava« kao nužan okvir u sabiranju onoga što je prošlo, ili ga se izdvaja iz bjeline svakodnevice, izdvaja od glasova slučajnih prolaznika, a da bi pjesma ostala neprozirna, nejasna i nedokučiva. Dok čitatelj samog sebe provjerava, nije li pročitano već čuo, pročitao, nije li i sam bio sudionik, ljubavnik ili gubitnik, ili nešto sasvim drugo, izranjaju refreni, poznate ili skrivene literarne reference, sentimentalne fraze — sve ono što pripada nehaju, zaboravu i prolaznosti. Određenost i jednostavnost Perišćevih pjesama, što ne isključuje narativnost, ponovljivost, uz gestu koja pripada zarezu, upitniku, poštapalici, čuđenju, kao da određuju njegov pjesnički interes: stvarnosno i imaginarno, uspon i pad, sve ono što se očigledno ili skriveno isprepliće sa siromašnim muškarcem, kojeg uz to još boli i glava.

Mimetički plan Perišiću je nužan da bi se i u grubo i u nježno, pohvatali konci rastrojene i zauvijek izgubljene zbilje (»dolje je bila gostiona, a mi u sobi / razderana pjesma dinaraca«), ali i suglasja što čemu po naravi stvari pripada ili što bi se s čim moglo naći i opstati. Daljine i bliskost, tišina i aleluja, odustajanje od pjesme, na-

puštanje i snalaženje u donjim i gornjim registrima, dio je rasprave u koju je umiješan i pjesnik Perišić koji se kao kritičar na zaslovnici knjige Tatjane Gromače *Nešto nije u redu*, jedne od ključnih knjiga za razumijevanje metonimijske modelativne matrice poziva na stvarnosno. Naime, govor o stvarnom trebao je osigurati, činilo se, uvijek dalekog i za poeziju izgubljenog čitatelja. Antologija suvremene hrvatske »stvarnosne« poezije *Drugom stranom*, koju je priredio i opsežnim i argumentiranim uvodom »Što je stvarno «stvarnosna» poezija?» popratio Damir Šodan, izazvat će žučne rasprave koje nadilaze izbor uvrštenih pjesnika i pjesama, preseliti se u »prozni tabor«, ali i dovesti u pitanje postojeće kritičko vrednovanje hrvatske poezije u tekstovima Tvrtka Vukovića, Drage Glamuzine, Branislava Oblučara, ili Slavena Jurića, koji sažimlje prijepore oko »stvarnosnog« u hrvatskoj poeziji: »Pojava tzv. 'stvarnosnog' pjesništva, uz bok zaokretu prema sličnim proznim koncepcijama u hrvatskoj književnosti krajem prošloga i početkom ovoga stoljeća, izazvala je dosta kritičke pozornosti, ali i podosta nespornosti, kako u pogledu strategija neuobičajenih u poeziji prethodnih naraštaja, tako i u pogledu odnosa prema poetskom modernitetu općenito. U jednom dijelu kritike takve su tendencije označene kao regresija u popularno, čak i trivijalno, budući da se odustajanjem od jezičnoga eksperimenta i ustrajavanjem na transparentnosti pisma željelo doprijeti do šire publike«. Jurić se na temelju suvremenih teorijskih uvida bavi »razmatranjem referencijalne razine i načinima posredovanja socijalnih i estetičkih normi u tim tekstovima, a potom se i analizom dominantnih retoričkih strategija nastoji ustanoviti dubinski odnos 'stvarnosnoga' pjesništva prema popularnom i elitnom polu literarne komunikacije. Pokazuje se da je taj odnos znatno ambivalentniji nego što se čini, s obzirom na to da su se u dosadašnjim kritičkim čitanjima nedistinktivno promatrali učinci referencijalnoga i re-

toričkoga aparata te se mimetički aspekt te poezije neprestano nametao kao presudni, ako ne i isključivi faktor recepcije«.

Važno je naglasiti da se Perišić istodobno poziva i oslanja na osnovnu retoričku postavu stvarnosne pjesme (poetike) i njezinih vizualnih atrakcija, ali je svjesno razgrađuje i nadograđuje, tematizira i mijenja: »sjedio je da zavaća kritičara / premješćao nogu preko noge / doimao se važan, samim tim što je u centru pažnje / mislio u punim rečenicama kao književni lik« (*Sjedio je*). Narativno i retoričko određuje mjesto lika u ovoj skici, što nikako ne znači da je i dosljedno autobiografsko, naprotiv, svaka se tvrdnja poništava pitanjem koje postavlja sebi govoreći iz perspektive drugog. Ali ne nužno na kraju postavlja se pitanje, je li o izboru riječi i je li na čitatelju davanje suda i dijagnoze o siromaštvu i boli? Oni koji su prošli neveliku edukacijsku šetnju Nevidljivi Zagreb, od glavnoga željezničkog kolodvora do botaničkog vrta, koju organizira udruga Fajter, posvećena brizi za beskućnike, brzo će se uvjeriti da sve ono vidljivo i dostupno ne pripada prostoru svakodnevnog, nego da se razumijevanje siromaštva, beskućništva i boli odvija u prostoru imaginarnog, prostoru jezika. Njegova užasa i moći, ali to je samo jedna od dionica koju opsegom nevelika knjiga pjesama Roberta Perišića *Siromašni čovjek kojeg boli glava* otvara i odvodi do sasvim drugih vrata, ona koja su umnogome obilježena nestvarnim i interpretativnim, što znači ne samorazumljivim. U snalaženju i užitku čitanja, reklo bi se, njezin je učinak veći od očekivanoga.

MIROSLAV MIĆANOVIĆ

Oslobađanje od nostalgije

Nenad Rizvanović: *Brodovi nad gradom*. Ljevak, Zagreb, 2023.

Čitajući najnoviju knjigu Nenada Rizvanovića (Osijek, 1968), pisca, književnog kritičara, urednika, jednog od utemeljitelja FAK-a, kulturnog aktivista i animatora, doktora s područja društvenih znanosti, polje informacijskih i komunikacijskih znanosti (disertacija *Pristup oblikovanju nakladničkog niza i njegova načela*, Zadar 2019), prisjetio sam se one obimne literature, teorijske, esejističke i publicističke, koja obrađuje nedefinirani pojam autobiografije. Ali, Rizvanović piše knjigu o svome rodnom gradu, Osijeku, pa mi je jedan krak asocijacija krenuo prema Flakerovim autotopografijama, Horvatovim zapisima o Zagrebu i Žmegačevim portretima gradova, svakako prema Benjaminu, kojega Rizvanović uzima za svoga čuvaromotritelja u povijesnim i suvremenim lutanjima Osijekom. A taj Benjaminov moto na čelu Rizvanovićeve knjige (uzet iz *Berlinskog djetinjstva oko 1900.*) odveo me k Mirku Kovaču i njegovim uvodnim napomenama u knjizi eseja *Pisanje ili nostalgija* (prema Frakturinu izdanju, 2008), u kojima pisac, između ostaloga, kaže: »Gotovo svaka memoarska knjiga već na prvoj stranici ima neki kraći proslav, zaglavak, riječ-dvije na početku, neko upozorenje, naputak ili kakvo zgodno pravdanje zbog ovih ili onih nedostataka«. Međutim, Rizvanovićev provodič, Benjamin, nema funkciju alibija ili (o)pravdanja. Naprotiv! Budući da Rizvanović piše autobiografiju, ali i portret grada, on je i autor, i pripovjedač, i glavni lik ove dvovrsne/trovrsne proze, ili kako bi se reklo učenim jezikom, autodijegetske proze. S druge strane gledano, ova je knjiga mješavina faksijsko-fiksijske proze. Budući da je Rizvanović

znalac, istraživač, književni historičar, on u portretiranju rodnoga grada koristi razni arhivski materijal, iz daleke pa do u najnoviju povijest. S treće strane, pak, Rizvanović daje prednost onoj povijesnoj građi koja se bavi kulturom, svakodnevicom, tzv. malom ili sitnom poviješću po uzoru i metodologiji kulturnog povjesničara Josipa Matasovića.

Dakle, autor izrađuje uvjete u kojima pripovjedač govori o sebi, svojim glasom čak iz prenatalne faze, pa kroz razlivena sjećanja svoga lika, opisuje duh vremena, šarm i atmosferu grada, u razdoblju od autorova rođenja nadalje. Osijek, tada »još bio je stari dobri jugoslavenski grad«! Služi se zasanjanim maštarijama, fantazmama i fantazmagorijama, nadrealnom poetičkom manirom. Kao kinematografski zaljubljenik »uvlači« se u pojedine filmove, filmske liko/glumce, ali rado bi i sam snimao. Kako nema kameru, snima svijet i ljude oko sebe »nevidljivom kamerom«, polako pretvarajući svoga pripovjedača u tu kameru. Čak zaključuje o rezultatu takva snimanja: »Moj će film u svakom slučaju biti stvarniji od mnogih koji su snimljeni«.

Naravno, u ovakvim vrstama samospitivanja i preispitivanja intimnih koliko i javnih činjenica uočljiva je ironija i autoironija, humor, ponekad groteska, sarkazam uz obaveznu sjetu uz sjećanja iz mladalačkih dana. Osim glavnoga lika, skicovano su dani i neki drugi likovi koji bi mogli biti obrađeni ili u novelama, ili čak i u romanima. To su: doktor Tot, did Žor, Lacilaci, Markus Švaler zvani Jozika ili poručnik Klajn.

Pripovjedačev jezik krojen je od esekerskog govora, žargonizama i hrvatskog književnog standarda. Česti su pojmovi, imena, nazivlje ili akronimi iz života u bivšoj državi koji, ovako neobjašnjeni, ostaju mlađoj publici nepoznanicama. A takvi nerazumljivi znaci mogu imati funkciju zavjereničko-mističnu ili mistifikatorsku, u diskursu pseudohistorijskom, dakle intrigantsku.

Ali, na koncu, ostaje nam temeljno pitanje ove knjige, pitanje o nostalgiji. Dakako, jugonostalgiji. Je li Rizvanović jugonostalgijač? Prema mome iskustvu, uvidu u stvarnost i onome što je Rizvanović napisao u ovoj knjizi stekao sam dojam da on, ne samo da nije jugonostalgijač, nego nastoji da se oslobodi te vrste nostalgije. Vjerojatno je pokušavao i ranije, ali u ovoj knjizi on izvodi svojevrstu terapiju razgolićivanja intimnih prostora djetinjstva, svoje porodice, ulice, grada kako bi sebi i drugima pokazao da se melankolično, nostalgично sjeća tih vremena i ljudi zbog njih, ljudi, a ne sistema u kojem se tada živjelo. Onaj dio rečenice, da je tada Osijek »još bio je stari dobri jugoslavenski grad«, prepun je relativizacije, sumnje i ironije. Kako »još«, pa kako »stari«, pa kako »dobri«, pa osobito kako i zašto »jugoslavenski«? Da se pretvorimo u nekog skolastičkog zvrndala i na ta pitanja bismo našli odgovore. Ali Rizvanović ne ide tim putem.

Kadgod se približi melankoliji/nostalgiji Rizvanović pokreće svoj obrambeni mehanizam, podsmješljivi i ironijsko-rugalački: »melankolične staričice, čiji je već prvi pogled bio zakovan u prošlosti i koje su samo statirale u novoj i neshvatljivoj stvarnosti. Eh, gdje su ona stara dobra vremena!«. Netko je davno kazao da su prošla vremena bila »stara dobra vremena« zato što smo ih uspjeli preživjeti. Što smo, tada, o njima znali, kako smo se snalazili u zbilji toga razdoblja, malotko se pita. I Rizvanović će kazati slično. S druge strane, ipak, postoji u sjećanju, prokletom pamćenju, osjećaj da smo bili sretni. Zašto? Rizvanoviću kao podsjetnik na tu sreću služe fotografije iz porodičnog albuma: »Da li je naš život bio zaista ikada tako sretan ili naše bolno melankolično biće u te fotografije učitava neku iluziju sreće koja zapravo nije postojala? Siguran sam, ipak, da smo jednom živjeli sretan život, ali zašto je taj život bio tako nestalan i zašto je tako nestao?« Ali fotografije su smrznuti trenutak i ne govore ništa ni o

onome prije, ni o onome poslije. A i o trenutku koji je uhvaćen na njima ne kažu puno. Sve kreira naša ili pripovjedačeva mašta.

Kazao bih još, na temu jugonostalgi-je, sljedeće. Ako je Jugoslavija bila neprirodna tvorevina (a bilo je i komunista koji su tako mislili i govorili), onda je nostalgija za njom — nezdrava! Kao što je i melan-kolija, u osnovi, bolesno stanje.

U Jugoslaviji se pokušalo pomiriti i ujediniti različite nacije, pomoću nadnacionalne politike bratstva-jedinstva. Pokušalo se uspostaviti ravnotežu među društvenim klasama i skupinama, ali je besklasnost došla prerano. Samoupravljanje je bila dobra ideja, ali u tako zakučastom i kompliciranom vidu da nije imalo nikakve šanse za stvarno oživotvorenje. I, na kraju, komunistička vjera (a »Komunistički manifest« prvotno je nosio naslov »Ispovijedanje komunističke vjere«) nije uspjela nadjačati tradicionalne abrahamske vjere. Prije svega, katolištvo i pravoslavlje nije se dalo pomiriti. Nije to bilo moguće ni tada, kao ni sada, ali niti ikada! Da su te konfesije zbiljski izraz evanđeoskih poruka, iskreni i stvarni njihov izraz, onda bismo i mogli očekivati njihovo ujedinjenje. Ali one su se izmetnule u političke konfesije, kao izraz nacionalističke isključivosti, rasizma, šovinizma i ksenofobije. I tako će trajati tko zna koliko dugo.

Ne tvrdimo da je Rizvanović u svojoj knjizi tangirao sve pobrojene fenomene, ali u svome autobiografskom diskursu relativizira ih i oslobađa se njihovih pogubnih učinaka. Jer, neke od ideja na koje se naslanjala bivša država plodotvorne su i danas. Realizacija nije bila zadovoljavajuća. Stoga, ne treba za Jugom nostalgично žalovati, već se treba, na osnovu zasijanih ideja, optimistično nadati.

Jer, ovo stanje u kojem danas živimo, takvo je da nas jedino neki oblik nade može održati. Da parafraziram besmrtnog pjesnika:

»Hoće li demokracija umjeti da pjeva, kao što se u tiraniji pjevalo o njoj?«

Hoće, hoće! Ali nevješto i falš. Toga moramo biti svjesni. Rizvanović je u svojoj knjizi ponudio jedan oblik terapijske utjehe. Onako kako pjeva Gabi Novak: Pamtim samo sretne dane (dakako, i noći), a ostalo prepuštamo životu.

NIKICA MIHALJEVIĆ

Misli o teškom vremenu

Slobodan Uzelac: *Na strani svojih. Pola stoljeća u hrvatskoj i srpskoj politici*. Dijaloška (auto)biografija, razgovarao Ilija Ranić. Naklada Ljevak, Zagreb, 2023.

191

Budući da kod nas već jedno duže vrijeme traje povodanj autobiografskih, biografskih, memoarskih i dnevničkih knjiga, nije čudno da mi se slučajno da se u kratko vrijeme osvrćem na još jednu autobiografiju, nakon knjige N. Rizvanovića *Brodovi nad gradom* (a u izgledu mi je i treća, autobiografija Snježane Banović).

U dijaloškoj autobiografiji Slobodana Uzelca (1947.) intervjuist je Ilija Ranić (1952.), politolog po obrazovanju, ali, bitnije, publicist, izdavač i urednik. Ranić je ona vrsta samozatajnih pozadinskih radnika u hrvatskom nakladništvu bez kojih ne bi bilo mnogih knjiga, edicija i projekata. Suradivao sam s njim u *Golden marketingu–Tehničkoj knjizi* i uvidio s koliko strpljenja, susretljivosti i razumijevanja, upućenosti i znanja, onako blag i tih, pri-lazi autorima i knjigama.

S tim vrlinama, vidi se, pristupio je radu na biografskoj knjizi S. Uzelca, de-

fektologa, sveučilišnog nastavnika, znanstvenika, političara, potpredsjednika Vlade RH (2008. — 2011.), aktivista i humanitarca. Uzelac je, kao i mnogi od nas, živio i radio u dva sistema, socijalističkom i kapitalističkom, i dvije države, SFR Jugoslaviji i Republici Hrvatskoj. Srbin je po podrijetlu, ali je, kao mnogi od nas, do 1990. veće značenje pridavao zajednici ljudi a ne nacionalnoj zajednici. Naime, od 1990. došlo je vrijeme homogenizacije etnija. Odjednom se počelo govoriti kako svaka ptica svome jatu leti. Tobože, dobrovoljno! Uzelac, kao i dosta nas, nije htio odletjeti svome jatu, ali — što silom, što milom — utjerali su nas u ta nesretna jata. I umjesto da nam bude bolje, u tim jatima ne samo da smrdi, nego nije ni toplo! Dakle, i Uzelac, i dosta nas, nismo se i ne osjećamo se ugodno u tim jednorodnim i jednomnim jatima.

E, sad, na Uzelčevu srpskom putu nekoliko je otegotnih okolnosti, koje okolnosti nisu pogodile i nas ostale, stjerane u jednorodno/jednomne torove zvane nacionalne države. Da parafraziram naslov francuskog filozofa Alaina Finkielkrauta (1949.), odnosno njegovu parafrazu Montesquieuova naslova (kojega, Finkielkrauta, neki našijenci, kao frankofonski agentosi, predstavljaju kao »istaknutog francuskog i, ako hoćete, europskog pisca i filozofa«, naspram onih s »recidivima retardirane dijalektike hegel–marksističkog zarobljenog uma«(!?)), dakle: *Kako se to može biti Srbin?* Dakako, nije riječ o *imaginarnom* Srbinu. Niti se radi o prostoru i zbilji neke intelektualno konstruirane stvarnosti. Radi se, jednostavno (da ne kažem banalno) o tome, kako je to biti Srbin u Hrvatskoj, od 1990. nadalje, do danas.

Uzelac, odgojen u partizanskoj kući, obrazovan u socijalizmu, s elementarnom demokracijom: *živi i pušti druge da žive*, s promjenom državno-političke paradigme nije mogao, kako svjedoči na bezbroj mjesta i u mnogim prilikama svoje životne priče, naprasno postati srpski nacionalist, pravoslavni vjernik i kroa-

tofob. Njemu se, kao i nekima od nas, nametalo pitanje: kako ostati svoj među svojima, među inorodnicima, među ljudima takvima kakvi jesu. Blagodat (neki će reći prokletstvo) kritičkog razmišljanja koju smo stekli u socijalizmu čuvala nas je od mnogih opačina, pa i zločina. Pripadati svome narodu, samorazumljivo, nije niti vrlina niti mana. To je stanje u kojem smo se našli. Ali mnogi se nisu snašli smatrajući po principu majorizacije da imaju veća prava te da im gorljivi etnocentrizam osigurava ostvarivanje svih pojedinačnih i grupnih ciljeva. To što se takvo gledište vrlo brzo izvrglo u rasizam, nacionalizam, šovinizam i ksenofobiju, s hrvatske strane prvenstveno u srbofobiju, malo koga je uzbuđivalo.

U jednom pitanju, nakon dužeg obrazloženja, Ranić pita sugovornika: »Čemu stalna bitka o prošlosti?« U, opet, dužem odgovoru, Uzelac naglašava kao bitno da smo »na prostoru tolerantnog odnosa prema kulturama, a ne na prostoru ratova za granice«. Ali, poznavajući zbilju do najdubljih dubina, u kojoj živimo već više od tri desetljeća, skeptični smo prema ovim dobronamjernim mislima. Svjestan je krhkosti svoga uvjerenja i Uzelac, koji nastavlja: »Ratne tenzije još uvijek su bliske i nerijetko to koriste ljudi s radikalnim, pa i ekstremnim stavovima! ... A kad je riječ o Srbima svojedobno izbjeglim iz Hrvatske, postoje i dodatni razlozi, pa i snažni motivi za njihov dolazak u Hrvatsku. Riječ je o njihovoj u pravilu nemaloj imovini, o porodičnim vezama, o grobovima njihovih predaka i drugim interesima i potrebama... Te teme i sadržaji svakako bi bili okrenuti sadašnjosti i budućnosti. U tom kontekstu i prošlost bi bila tretirana na humanizirajući i civilizirani način!« (str. 207, 208)

Svakako hvale vrijedan stav. Međutim, ta vražja stvarnost je, ipak, nešto drugo! Na putu povratka Srba u Hrvatsku, za koje Uzelac obzirno kaže da su »izbjegli«, iako svatko zna da su protjerani, stoji mnoštvo prepreka. Da se i kad bi

se povratak dogodio, možda bi se uspjela oprati sramota nanescena Hrvatskoj tokom vojno-redarstvene operacije Oluja. Uzelac parafrizira nekadašnjeg uglednog srpskog političara, smijenjenog 1972. za vrijeme obračuna sa srpskim anarholiberalima, Mirka Tepavca: »Ako Hrvatska ne promijeni svoj stav o tim žrtvama, veličina tih žrtava trajno će zasjeniti veličinu Oluje kao opravdane akcije hrvatske vlasti.« (str. 143)

Međutim, na tom putu, ne samo povratka Srba u Hrvatsku, nego postizanja hrvatske katarze, stoje i ovakve neriješene i nerazjašnjene činjenice:

Prvo, početkom 1990-ih zbili su se događaji koji niti su istraženi a nekmo-li procesuirani: »To je bilo vrijeme drastičnih kršenja ljudskih prava i životnog ugrožavanja brojnih pojedinaca i skupina. Spomenut ću samo zadarsku »Kristalnu noć«, likvidiranje desetina Srba u Gospiću, koje po mnogim detaljima podsjeća na početak Drugog svjetskog rata kada su ustaše najprije likvidirali srpsku inteligenciju i uglednije Srbe, ubojstva Srba u Vukovaru prije napada JNA na grad, brojne likvidacije u Sisku, koje su uključivale i čitave obitelji, miniranja u Bjelovaru, Sisku, Karlovcu, Zadru, protjerivanje stanovništva u području Požege. Bilo je takvih stvari i u Zagrebu, poput slučaja Zec, nezakonita zatočenja u paviljonu Zagrebačkog velesajma...« (str. 118, 119)

Drugo, na pitanje o ratnohušakačkoj ulozi *Slobodnog tjednika*, vlasnika i urednika Marinka Božića, Uzelac odgovara: »Nadam se da će netko monografski obraditi tragičnu ulogu toga tjednika i pokazati da to, nažalost, nije bila ideja samo jednoga čovjeka ili grupe ljudi! Štošta upućuje na pretpostavku i zaključak da je iza *Slobodnog tjednika* stajao dio moćne nove državne i stranačke strukture!« U tom tabloidu, vršene su prozivke ljudi raznih nacionalnosti, ali najviše Srba, koji nisu bili podobni novoustrojenom režimu. Mnogi od njih ubijeni su, nestali pod čudnim okolnostima, izbjegli da spase život

ili izvršili samoubojstvo. Uzelac završava: »Zašto je toliko ljudi povjerovalo u gnjusne laži ovih ratnih lešinara?!« (str. 120, 121)

Treće, Srpski demografski forum, u kojem je Uzelac bio vodeća ličnost, u proljeće 1992. formirao je Biro za izbjeglice i ljudska prava i izdavao Bilten u kojem su bilježeni brojni slučajevi kršenja ljudskih prava ljudi srpske nacionalnosti. »S obzirom na to da je hrvatska vlada tada bila upoznata s tim slučajevima, ne može se govoriti **'nismo znali'**.« (istaknuo N. M., str. 123)

Četvrto, zapinjanje i odugovlačenje s povratkom prognanih Srba nakon Oluje: »Ključni je problem što hrvatske vlasti nisu dopuštale bilo kakav ozbiljni razgovor o povratku. Kolektivni povratak nije bio omogućen niti grupi, niti selu, a za pojedinačne obiteljske uvedene su takve administrativne barijere da su zapravo sprečavale proces povratka... Hrvatske su vlasti proglašavale 'pojedinačnim ekscesima' miniranja, paljenja i uništavanja nekoliko desetaka tisuća obiteljskih kuća i gospodarskih zgrada, pa i javnih ustanova (škola, domova zdravlja...) iako se radilo o aktivnostima koje država dopustila ili čak potakla.« (str. 138, 139)

Peto, na jednom sastanku delegacije Srba kod predsjednika Tuđmana 1999. godine, bilo je govora i o povratku, ali, svjedoči Uzelac: »Četiri godine nakon Oluje sramota koja je Hrvatsku opterećivala nije bila izbljedjela, kao što nije ni dandanas (2023. godine — op. N. M.), a povratak izbjeglica bio je praktički onemogućen. Tuđmanu nije padalo na pamet da dopusti slobodan povratak. Već nakon uvodnih napomena koje su iznijeli Stani mirović i Pupovac Tuđman se interesirao kako ide proces zamjene kuća. Isticao je kako mu se nakon svega čini da je to korisno za obje strane.« (str. 163)

Riječ je, dakle, o mržnji bez granica! Hrvatsko-srpski odnosi nikad nisu bili lošiji, a u perspektivi se ne vidi što bi ih

moglo popraviti. Postavlja se pitanje zašto ni nakon više od tri desetljeća nije postignuto neko izmirenje? Hrvatsko–američki povjesničar Vjekoslav Perica (1955.), u knjizi *Pomirenje i posljednji dani* (Biblioteka XX VEK, Beograd, 2021.), nabrojao je dugi niz konflikata i ratova koji su u relativno kratkom vremenu završavali ne samo mirom, nego i izmirenjem pa i suradnjom. Primjerice, u Europi Nijemci i Francuzi već nakon 12 godina stvaraju prvu ekonomsku integraciju, a W. Brandt u Varšavi klečeći moli za žrtve nacizma; vjerski rat u Sjevernoj Irskoj poslije 30 godina okončan je mirom i kakvom–takvom stabilnošću; u Ruandi, narodi Hutu i Tutsi nakon manje od 20 godina su se pomirili, kaznili svoje zločince i odlučili zajedno graditi novu Ruandu; u Titovoj Jugoslaviji već nakon 15 godina od rata uspostavlja se zemlja pomirenja, poslije genocida i međuetničkog pokolja; za nekoliko godina Jugoslavija obnavlja prijateljstvo sa SSSR–om nakon IB–a i Zapadom nakon rata oko Trsta itd., itd.

Što je to što truje hrvatsko–srpske odnose već generacijama i prijeti da se nastavi u budućim naraštajima? Spomenuti Perica kaže: »Ratovi su prestali a mitovi su ostali. Vlastiti se zločini poriču a drugome se uvećavaju, isti povijesni događaji proturječno se interpretiraju, vlast traži legitimaciju u iskrivljenoj povijesti. Manifestacije pomirenja (...) uglavnom su simbolične naravi, iskrenog suočavanja s prošlošću nema, a ni minimum poratne pravde nije postignut dok postoje neosuđeni ratni zločini i zločinci, države nastale etničkim čišćenjem i vrijeđanje žrtava u javnom diskursu.»

Sve je to točno, ali, ipak, kao da nešto nedostaje. Dodatno objašnjenje, uvjereni smo, vjerodostojno i utemeljeno, pružio je Ante Ciliga, u svojoj memoarskoj knjizi *Sam kroz Europu u ratu (1939. — 1945.)* (Rim, 1978.). Najprije, njegova paralela četnici i ustaše: »srpski ekstremisti, četnici, predstavljali su nacionalizam koji je već politički i povijesno već odavno bio dao

sve što je bilo u njemu pozitivnoga, u pozitivnom pogledu bio se iscrpio, preživio, nastupao pretežno imperijalistički prema svim svojim susjedima»; s druge strane, »hrvatski ekstremisti, ustaše, predstavljali su nacionalizam koji još nije bio ostvario svoj nacionalni cilj, nacionalni suverenitet i nacionalnu državu... Ustaše su predstavljali nedozreli, ali ne preživjeli nacionalizam.« (str. 407–408) Ukazujući na ovu krucijalnu razliku između spomenutih ekstremizama, a na osnovi svojega znanja, cjelokupnog iskustva pa i iskustva jasenovačkog zatočenika, zaključuje: »Neprijateljem br. 1 smatrali su Pavelić i ustaše Srbe. Protusrpstvo je bila njihova *mistika* (istakao N. M.), jedino načelo kojemu je Pavelić ostao stalno vjeran. Praviti razliku između velikosrpskih, protuhrvatskih, imperijalista i srpskih demokratskih elemenata, lojalnih prema Hrvatima — to je bilo za Pavelića neshvatljivo i nedostupno.« (str. 231)

Imamo peh da živimo u vremenu u kojem se hrvatski nacionalizam izživljuje; u vremenu kojim hara iracionalno, »mistično« poimanje hrvatstva, izraslo na protusrpstvu, antijugoslavenstvu i antikomunizmu. S toliko negacija nitko ne može preživjeti! Pred kraj svojih dijaloga s Ranićem, Uzelac će, zdvojno, zaključiti: »Ali, avaj, kad iracionalne silnice nadvladaju zdravu pamet, teško da se možemo dobronade nadati.« (str. 227)

Zašto nisu prihvatljivi Hrvatima čak ni ovakvi Srbi poput Uzelca? Ovakvi, kako reče Ciliga, »demokratski elementi«? Jednostavno zato što remete stereotipno poimanje o Srbima po kojem poimanju su svi Srbi četnici, kroatofobi, genocidni, nekulturni i primitivni, dakle oličenje velikoga zla. (Dakako, sa srpske strane postoji isto takvo mišljenje o Hrvatima.)

Na kraju, izbjegavajući da se predstavlja srpskim zagovarateljem i predstavnikom bilo kakvog srpstva, Uzelac zauzima poziciju koju nije moguće tek tako odbaciti. On je i svoj i među svojim, tj. među ljudima sličnih pogleda, opredje-

ljenja i stajališta. Na kraju knjige dodan je i leksikon, pod naslovom »Ljudi su najvažniji«, imena ljudi koji su, kaže Uzelac, »slijedili vrednote toliko bliske mojima, ili ja bliske njihovima«. Ima nade, samo ima li dana?

NIKICA MIHALJEVIĆ

Plevnik kao književni kritičar

Danko Plevnik: *Iza konteksta*.
Gradska knjižnica Ivan Goran
Kovačić, Karlovac, 2020.

Knjiga *Iza konteksta* uglednog pisca, publicista, doktora informacijskih znanosti i legologa Danka Plevnika, autora bogatog životopisa, obuhvaća književne kritike koje je autor pisao u dugom razdoblju, još od sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Plevnik je knjigu posvetio Miroslavu Krležu, koji ga je »zarazio virusom prkosne težnje za pameću«. I to povjerenje u pamet kao temelj, racionalistički diskurs kojim svijetu pristupa kao smislenim entitetu, bitna je oznaka djelovanja Plevnika kao intelektualca. Veći dio tekstova je posvećen knjigama koje se bave krležologijom, ali isto tako i novim izdanjima Krležinih knjiga. Plevnik o knjigama piše analitički, analizirajući strukturu, dajući i prikaz konteksta, ali i vlastiti stav, bez zaigranosti diskursa, ega i kalambura. Više tekstova posvećeno je književnom kritičaru Igoru Mandiću kojim je Plevnik fasciniran, njegovim znanjem i pronicljivošću. Plevnik ne piše tekstove stilom poput Mandića, njemu je cilj prikazati djelo sustavno, pregledno, tekst je temeljno mjesto, početak svega.

Knjiga započinje tekstom o Krležinu *Dnevniku I–V* koji je objavljen u izdanju

Oslobođenja, Mladost, Sarajevo, Zagreb, 1977. Već samo spominjanje izdavača govori o vremenu kada su se događale stvarnije, zajednički izdavački pothvati na prostoru bivše Jugoslavije. Krležini dnevnički pokazuju maestralno izveden odnos pisanja i mišljenja, Krleža stvara misleći, a to i jest temelj Plevnikova kritičkog mišljenja, da pisanje nije tek neutaživ poriv, već pokušaj sagledavanja svijeta misaonošću, intelektualno, kritički da bi se prodrlo u samu srž stvarnosti i došlo do znanja. Nije zato nimalo slučajno da Plevnik piše o Stanku Lasiću, o knjizi *Autobiografski zapisi* koja ima tek nepretenciozan naslov, ali je složena, jer su u njoj obuhvaćeni svi valeryjevski identiteti, kroz događajni, moralni (za određivanje prošlih događaja) i epistemološki aspekt u kojem će autor koristiti sav kognitivni instrumentarij satkan od pomne čitalačke svijesti, bibliografije, a sve kako bi se stiglo do spoznaje. Ontološki strukturalizam koji Plevnik pritom opisuje kao spoznajni okvir Stanka Lasića, itekako ima veze i s autorovim pristupom književnosti i znanosti, a i sam cilj je isti, znanje. Riječ je i o pristupu koji želi sve obuhvatiti, kontrolirati, što se nekad čini nemogućim, te ponuditi višestrukost kodiranja i čitanja samoidentiteta, a time i čitatelja poziva u misaonu avanturu da propituje kompleksnost života i uloga koje čovjek ima, a koje se nekad čine i posve dispartatne.

Uostalom, u Lasićevoj knjizi *Mladi Krleža i njegovi kritičari (1914–1924)*, koju također Plevnik prikazuje, upravo se tako i pristupa Krleži kao »duboko kontradiktornoj cjelini«, te se nastoji pružiti uvid u Krležin razvoj, cjelinu života i djela, i politički milje, ali bez ideologije, dubinski, prodirući u samu artistsku svijest autorovu. U knjizi nalazimo i tekst o posthumno objavljenom knjizi Miroslava Krleže *Zapisi sa Tržiča* koju je objavio, kako ističe Plevnik, njegov najplodniji i najvjerniji izdavač Enes Čengić, a u kojoj se Krleža bavi historijom, nacionalizmom, književnom analizom, te »starojugosla-

venskim reminiscencijama«. Plevnik je prikazao i Čengićevu knjigu *S Krležom iz dana u dan* u kojoj se dokumentarizira posljednja dekada Krležina »verbalnog života«, kroz koju se pak prelamaju elementi kulturne, političke i književne povijesti.

Nalazimo i prikaz knjige Ivana Kratalića *Krleža za i protiv* u kojoj autor rekonstruira razvoj Krležine književno povijesne osobnosti u razdoblju od 1914. do 1927. godine, a koja donosi i tekstove dotad malo poznate, te prikaz studije o Krležinim *Baladama Petrice Kerempuha* koje je analizirao profesor Mladen Kuzmanović, s tezom o jedinstvenom Krležinu pjesničkom jeziku.

Knjiga je kompendij tekstova o poznatim imenima iz hrvatske, regionalne i svjetske književnosti (Kundera, Ibrašimović, Kovač, Solženjicin, Kiš, Tribuson, Čuić, Kapor...), no isto tako, budući da se Plevnik bavi i povjesnicom i književnošću grada u kojem živi i radi, Karlovca, nalazimo i niz prikaza koji se odnose na lokalne teme, autore. Treba istaknuti da su u Karlovcu i u okolici živjeli i djelovali brojni intelektualci. U Dugoj Resi živjela je i stvarala intelektualka, književnica, prevoditeljica Irena Lukšić, a Plevnik prati njezin urednički i književni rad, prikazuje njezinu knjigu pripovijetki *Tajni život laponske princeze*, proznu knjigu *Krvavi mjesec nad Pompejima*, priče su to u kojima se miješaju san i nada, pisanje i čitanje, te zbornik *Sedamdesete* koji je uredila. Plevnik piše i o knjigama još nekih poznatih Karlovčana, kao što je Josip Vaništa, ali i prikazuje knjigu novinara Gorana Gerovca koji je prije 23 godine bio na počecima proznog stvaralaštva. Knjige poezije nisu predmet Plevnikova bavljenja književnom kritikom, čak i Golobova knjiga koju Plevnik prikazuje *Poezija i kabal*, zbirka je studija i eseja.

Knjiga *Iza konteksta*, premda sastavljena od pojedinačnih tekstova, daje zanimljiv prikaz jednog vremena koje je nestalo, vremena kada je, kako piše autor predgovora dr. Boris Škvorc, biti intelektual-

cem imalo prepoznatljivo značenje i mjesto u zajednici. Izdavač knjige je Gradska knjižnica Ivan Goran Kovačić u Karlovcu, a treba napomenuti kako je Plevnik ondje i radio sedamdesetih godina, i to na Studijskom odjelu, te da je u tom poticajnom ambijentu i učio od važnih intelektualaca, kao što je, naprimjer, bio Stjepan Mihačić, otac Slavka Mihačića, važan feljtonist, urednik, dramatičar i romanopisac koji je danas gotovo zaboravljen. Književnom povjesnicom bavi se i profesor Vinko Brešić. Plevnik prikazuje njegovu *Knjigu o Virovitici*, a riječ je o svojevrsnoj autobiografiji grada u kojem je velik doprinos dao i djed Danka Plevnika, Ivan Dobravec Plevnik, uz ostalo pokretač *Virovitičana*, novina koje su na prijelazu stoljeća učinile Viroviticu novinskom metropolom Slavonije. Plevnik jedan tekst posvećuje i Tolkienu, opisuje događaj, veliku promociju Tolkienova romana *Húrinova djeca* u londonskoj knjižari Waterstones, a uz to reflektira o knjižarama, svjetskim i onim našima.

Tekst je nastao još 2007. kada su još postojale knjižare Profil i Algoritam u Zagrebu, u kojima se mogla naći literatura na stranim jezicima. Danas tih knjižara nema, pa je očito da Plevnikovi tekstovi svjedoče o jednom ne tako davnom vremenu kada su knjige putovale preko granica i kada su knjižare bile pune stranih izdanja, pa se sve to čini kao Tolkienova obrnuta fantastika, književna regresija.

U knjizi nalazimo još mnoštvo tema, imena, knjiga, no u ovom kratkom prikazu teško ih je sve obuhvatiti, ovo je tek nagovor na čitanje, jer *Iza konteksta* je knjiga i o kontekstu, ali i onome iza, dubinsko iščitavanje vremena kroz prikaz književnih djela u kojima se Plevnik pojavljuje i kao vrsni kritičar, odrješit i sa stavom, erudit i prije svega mislilac, mogli bismo reći iz plejade vrhunskih intelektualaca, izvan moći, odmaknutih od nacionalizma, rekli bismo, vrsta koja izumire.

DARIJA ŽILIĆ

Mačja internacionala ili transvrsni zbornik

Mačkozbornik: Od Bastet do Catwoman. Urednice: Suzana Marjanić, Rosana Ratkovčić.
Naklada Jesenski i Turk, Kulturno informativni centar, Zagreb, 2022.

Kada sam dobio poziv na predstavljanje *Mačkozbornika*, moram priznati da sam bio zbunjen — kakav je to zbornik — mačkozbornik? Ili bolje, velikim slovom, *Mačkozbornik*, jer samo je jedan. Naredno iznenađenje bila je sama fizička pojavnost *Mačkozbornika*, sa svojih 887 stranica u tvrdim tamnim koricama. *Mačkozbornik* u ovo vrijeme čitanja putem mobitela i tekstova od nekoliko rečenica djeluje poput kakve knjige na polici biblioteke stare ladanjske vile. *Mačkozbornik* je probudio puno pitanja i prije nego što sam ga uzeo u ruke — makar kada bolje pomislim i same mačke su takve.

O čemu je dakle *Mačkozbornik*? Kao što i ime kaže — o mačkama. Ali, za razliku od većine drugog objavljenog o mačkama, preciznije domaćim mačkama *Felis silvestris forma catus*, ovaj zbornik pokušava i uvelike uspijeva u jednome — pokazati cjelinu odnosa između čovjeka i mačke. Naime, ta cjelina odnosa između čovjeka *Homo sapiens* i mačke *Felis catus*, od kojih su nastale i domaće mačke, ne može se objasniti samo jednim pogledom, bilo znanstvenim, bilo umjetničkim. Treba nam opći, širi pregled te čudne priče suživota i suradnje dvije prilično udaljene vrste — čovjeka, inteligentnog primata i mačke, predatora. Zašto nam treba? Jer popularnost mačaka i odnos koji mačke imaju s čovjekom i čovjek s mačkom ne može se gledati jednodimenzionalno. Štoviše, ako ga gledamo u svim pojavnim oblicima, opet će nam možda biti samo malo

jasnije. Kao što navode urednice, potaknute idejom kulturne animalistike, koju je na našim prostorima inicirao Nikola Visković, prvi naš zooetičar, pokrenule su objavljivanje *Mačkozbornika: od Bastet do Catwoman* s felinološkim slijedom od antropozoomorfne, mačkoglave boginje Bastet preko antropomorfne neotenijske Hello Kitty do mitske kiborginje, antropozoomorfne Catwoman. I dok je Katharine M. Rogers za podnaslov svoje knjige *The Cat and the Human Imagination: Feline Images from Bast to Garfield* (1998.) odabrala Garfielda, urednice su se ipak odlučile za Catwoman kako bismo zadržale femininu priču u okviru felinološke sudbine povezane sa svim onim *Drugima* obilježima kao poniženima i povrijeđenima.

Biološki, mačke su vrhunski primjer onoga što zovemo predatori: velike oči koje se prilagođavaju svim svjetlosnim uvjetima, od sredine dana do noći sa svega par zvijezda; osjetilne dlake kada ni to malo svjetla nema; jezik, zubi, uvlačive kandže koje su uvijek oštre... Kada gledamo mačku, vidimo zvijer, nekog tko se hrani samo mesom i prilagođen je u potpunosti toj ulozi — brzo i učinkovito uhvatiti plijen, i to najčešće iz zasjede, čekajući prilazak žrtve. Od svih mačaka samo jedna i to velika mačka, gepard, može dulje trčati i loviti plijen, kako to rade psi i neki drugi predatori.

Domaće mačke su kao i sve mačke — specijalizirani strojevi za ubijanje, no mali. Teške svega nekoliko kilograma, ne predstavljaju nam neku posebnu opasnost, makar znaju i one dobro ogrepsti, ako im se iz nekog razloga ne sviđamo. Jedan dio tog iznimnog odnosa čovjeka i mačke je zasigurno upravo u toj biološkoj zadanosti domaće mačke — ona je uza sve divlji lovac, no za nas neopasna. No za kakvu manju životinju, mačka koja udobno leži na kauču u sekundi se pretvara u predatora, brzog i učinkovitog u lovu na plijen.

Cijela priča je, znamo povijesno, i počela oko lova — i vezana je naravno

uz miševе, nekoliko tisuća godina prije nego što su Tom i Jerry postali globalni celebrityji. Kada se čovjek počeo baviti zemljoradnjom, kada je od kultura lovaca i sakupljača počeo prijelaz u život stalnih naselja i zemljoradnika — nastao je i problem. Kako sačuvati urod? Baviti se poljoprivredom u ta davna i uglavnom gladna vremena davalo je veću sigurnost od lutanja stepama u potrazi za životinjama i plodovima. Međutim, sakupljene žitarice mogle su biti ugrožene na više načina. Dva su bila glavna. Prvi su drugi ljudi, oni koji bi rado htjeli uzeti urod i priskrbiti sebi mirnu zimu. Zato su mještani počeli ograđivati naselja, te neke među sobom specijalizirati za poslove obrane — nastale su prve vojske i policije. No, urod je mogao na još jedan način ugrožen. A to je miševima. Miševi su gladavci, prilagodljivi, mali, inteligentni — brzo su shvatili da su skladišta žitarica blago puno hrane. Ako imaju dovoljno hrane množe se iznimno brzo — uglavnom mogu vam pojesti jako velik dio uroda, a u ono staro doba nije bilo neke učinkovite tehnološke zaštite od miševa. I onda se pojavila — mačka. Mačka je predator koji se jako dobro snašao s velikim brojem miševa. Nije dugo trebalo da mačke shvate kako će uz hranu, koje je u ljudskim naseljima bilo više nego u okolnim stepama dobiti i sklonište, pa i pažnju i maženje.

U starim ratarskim kulturama koje su bile početak naše zapadne civilizacije, mačke su spasile ljude od gladi. Upravo su mačke bile te koje su zaštitile teško prikupljene plodove od ogromnog broja miševa koji su u tim pradavnim skladištima nalazili toplo mjesto puno hrane. Ta važna uloga mačaka jedan je od razloga zašto su ih stare civilizacije uzdizale do statusa polubožanstva, kao što je 2017. godine pokazala npr. etnološka izložba *O životinjama i ljudima* u Etnografskom muzeju u Zagrebu. Međutim, ta povijesna priča govori i još nešto — mačke su dio naše zapadne, tehnološke civilizacije. Kao što su njezin dio stalna naselja, kotač, Kompas, pismo,

motorna vozila i internet — i mačke su njen dio. Sve ove tisuće godina.

Tu kreće priča *Mačkozbornika*. Tisuće godina zajedničkog života dvije udaljene vrste — čovjeka i mačke ne može se gledati unutar jednog okvira, ne može se gledati samo unutar jedne znanosti ili samo kroz znanost ili samo kroz umjetnost. Treba nam opći pogled. Treba nam sveobuhvatni pogled na nešto što postoji toliko dugo, od prvih ljudskih stalnih naselja, do brzog interneta koji je mačke i priče o mačkama i njihove fotografije učinio još popularnijima. Stvarnost je oko čovjeka i mačke maštovitija i od pisaca znanstvene fantastike, nitko nije predvidio da ćemo superračunalima koja držimo u džepu razmjenjivati upravo toliko slika i filmića upravo mačaka. Stvarnost se pokazala često ispred mašte. Baš onako kako bismo rekli — *mačkasto*.

Ništa do sada što je tiskano na hrvatskome jeziku nije opisalo taj zajednički život čovjeka i mačke tako sveobuhvatno kao što je napravio *Mačkozbornik*. Kada ga uzmete u ruke — izgleda snažno, moćno, poput knjižnice starih znanja. No, kada ga idete čitati — shvatite da nitko na jednom mjestu nije posložio toliko različitih priča o mačkama, a koje opet čine zaokruženu cjelinu. Ono što je u filmskoj umjetnosti omnibus film, to je u pričama o mačkama *Mačkozbornik*.

Kada ga se uzme u ruke, *Mačkozbornik* pokazuje svoju raskoš — tu je Uvod i deset poglavlja, svako s nekoliko tekstova o mačkama, svi toliko različiti, a opet povezani. Pedeset pet mačkočlanaka organizirano je u deset mačkopoglavlja. *Mačkozbornik* počinje s dva opsežna teksta uvoda, urednica Rosane Ratković i Suzane Marjanić. Potom ide poglavlje *Mačjih devet života — Suživot i zooetika*, gdje čitamo od mačjeg doma u Voloderu do povijesnog razvoja odnosa između ljudi i mačaka. Drugo je poglavlje *Mačak kod Tiffanyja — Književne mačke* koji se, kako sam naslov kaže, bavi mačkama u književnosti. Treće je poglavlje *Mačak u*

čizmama — *Mačka od bajke do suvremene dječje književnosti*, gdje naslov opet jasno govori o sadržaju. Četvrto poglavlje je *Mačje oči — Mačka u likovnoj umjetnosti i vizualnoj kulturi*, a sadrži pet zanimljivih tekstova na ovu temu. Peto poglavlje, jednostavno nazvano *Ljudi mačke — Filmske mačke* opsegom je među manjima, s dva teksta, no autorice *Mačkozbornika* opravdano su smatrale da filmski izraz traži svoju posebnu cjelinu. Šesto poglavlje je svima nama blisko, posebno danas s društvenim mrežama, *Hello Kitty — Mačke u popularnoj kulturi*. Sedmo poglavlje, *Cerigradska mačka — Mačka u kulturi i kulturalnim istraživanjima* govori šire o mačkama u kulturi. Osmo poglavlje, *Mačji kašalj — Mačkolingvistička problematika* govori o tome kako mi pričamo o mačkama, ali i kako mačke pričaju nama. Deveto poglavlje, *Povući mačku za rep — Mačka u etnotradiciji* sadrži opet veći broj tekstova na temu iz naslova. Na kraju ide deseto poglavlje *Mačji post scriptum*, sa završnim *Mačkovizom*.

Ono što zapanjuje je brojnost i bogatstvo autora i tekstova. Nešto potpuno netipično za djelo koje nije samo *Mačkozbornik*, već i pravi znanstveno vrijedni zbornik! I to puno više od prosječnog znanstvenog zbornika. Čitajući prosječni pa čak i izvrсни, dobro uređen i zaokružen znanstveni zbornik, dobit ćete odličan prikaz neke teme, ali sa zaokruženim opsegom i zadanom formom. Pronaći ćete puno novog, ali i puno toga poznatog — od standardne literature do standardnog stila autora vodećih autora iz struke koje već odnekud poznajete. *Mačkozbornik* je sasvim drugačiji — dok čitate gotovo 900 stranica teksta, ne znate na što ćete naići, i to u pozitivnom smislu. Širina teme, širina obrade pitanja iz naslova, znanje autora članka, njihov stil izražavanja — sve je to neuobičajeno, bogato i šareno. Koliko god znali, koliko god bilo vaše opće obrazovanje, poznavanje povijesti i ljudi i mačaka — na svakoj stranici ćete nalaziti nešto novo. Čitanje *Mačkozbornika* podsjeća

više na čitanje kakvog dobrog romana, a ne u osnovi znanstvenog djela.

Kod *Mačkozbornika* oduševljava kako su jedna riječ, *Mačkozbornik*, zbornik o mačkama, i dvije urednice uspješno posložile 55 tekstova različitih autora/ica, pisanih na različite teme i u različito vrijeme. Takav stil sastavljanja zbornika je težak i složen — traži ogromno znanje, ogroman trudi, organizacijske sposobnosti, ali i svakako ljubav prema mačkama — što očigledno urednicama ne nedostaje.

Mačkozbornik je sakupio tekstove toliko različitih autora da nas uči još nešto — na koliko različitih načina neka tema može biti obrađena. Koliko se na drugačiji način ljudi mogu odnositi prema jednoj temi, pisati o njoj i istraživati je. U tom dijelu *Mačkozbornik* ide puno dalje od svog naziva i svoje uže teme — uči nas bogatstvu znanja i iskustva svojih autora i kaleidoskopu njihovih misli i spoznaja.

Članci u *Mačkozborniku* jako su različiti, ovisno o obrazovanju, izvorima, metodologiji, pa zasigurno i o životnom putu pojedinih autora. To bogatstvo pogleda, šarena livada premišljanja o mačkama nešto je što govori ne samo o bogatstvu odnosa ljudi i mačaka, nego i o ljudima samima. O tome kako o nekoj temi možemo, ovisno o vlastitom iskustvu i interesima, raspravljati i razmišljati na različite načine i kako nas upravo ta različitost i širina opsega čine bogatijima kao ljude.

Kolegijalno se autorice osvrću i na svoje prethodnice. Spominju u mačkouvodniku i mačkoljubiteljicu Gigu Gračan i njezinu antologiju *Macani razni: sastavci, mahom vedri — mic po mic* (1996.). Naime, prvi »mačkozbornik«, što se tiče hrvatske animalistike, a s naglaskom na književnoj animalistici, sastavila je književna prevoditeljica, radijska urednica i prijateljica pripadnica i pripadnika potporodice *Felinae* Giga Gračan. Riječ je o autorskom literarno-likovnom almanahu vedre mozaičke zbirke tekstova i crteža o mačkama i maćcima. Na može bitno pita-

nje »Pa tko je to sve pisao o mačkama?« s pravom bi se moglo odgovoriti, kako navodi nadalje mačkoljubiteljica Giga Gračan, »A tko nije?«. No, u usporedbi s tim književnim mačkozbornikom, *Mačkozbornik* urednica Suzane Marjanić i Rosane Ratković usmjeren je na kulturološke aspekte mačjega života, pa tako i na folklorna vjerovanja Južnih Slavena, kao i na *ukrajinsku* i *rusku* mačku (s obzirom na suvremena zbivanja), sve do antrozooloških smjernica na koje je posebno upozorio veterinar Bruno Beljak kao i aktivistice za prava i dobrobit životinja.

Naravno, tu je i mačkoknjiga Irene Lukšić *Klasici ostavljeni mačkama: pokušaj drugačijega čitanja književnih tekstova* (2015.) koja je, isto tako iz niše književne animalistike, dočarala duhovni život mačaka, gdje, među ostalim, demonstrira kako je književnost oblikovala stereotipe o psima i mačkama — psi su stereotipno

odani gospodaru i čine sve što im se naredi, pa tako najčešće nalaze mjesto u krimićima. Mačke, nadodaje autorica, stereotipno nisu tako snažne i moraju se pouzdati u maštu i intuiciju. Stoga se one susreću ponajviše u bajkama gdje im se pridaju nadnaravne osobine.

Mačkozbornik je jedinstven, vrijedan i zanimljiv. Govori puno, širi pogled o temi, obogaćuje čitatelja, ali naravno — ni *Mačkozbornik* ne daje konačne odgovore na već tisućama godina zajednički život čovjeka i mačaka. Uostalom, u znanosti ni nema niti treba biti konačnih odgovora. *Mačkozbornik* je svjetionik na putu zajedničkog života dviju vrsta. Svjetionik na koji svi uključeni u ovo jedinstveno izdanje mogu biti ponosni, a mi sretni što je ovakvo zanimljivo djelo dostupno na hrvatskome jeziku.

GORAN VOJKOVIĆ